

UNIVERSITAT DE BARCELONA

**LA GUERRA I EL PENSAMENT ESTRATÈGIC:
EL PUNT DE VISTA DIDÀCTIC**

Anna Bastida Navarro

**Tesi de doctorat dirigida pel
Dr. Gabriel Cardona Escanero**

Barcelona, abril de 1992

La duresa de les condicions d'existència, es poden constatar en aquestes línies del 8 d'octubre del 1914, quan encara no ha entrat en combat:

"seguim navegant cap a Sandomierz. La nit ha estat tranquil·la, jo MOLT cansat i he dormit profundament. Ara ens trobem a Tarnobrzeg i d'aquí a una hora salparem cap a Sandomierz. Quan estic cansat i tinc fred de seguida perdo, desgraciadament, l'ànim de suportar la vida tal com és. Però m'esforço en no perdre'l... Cada hora de benestar físic és una gràcia".

(*Ibid.* p, 67).

De manera semblant sonen les paraules d'un mariner britànic:

"Vaig ser al pont pràcticament sense interrupció des de les dues de la matinada fins les deu de la nit, i un d'aquests huracans quasi permanents em va bufar, em va ruixar de pluja i bromera. Vaig quedar encarcerat, adolorit i completament retut¹³⁴".

I això sense comptar les condicions de vida dels mariners encarregats de mantenir les calderes dels vaixells. En algunes ocasions, l'enemic és l'avorriment, però tampoc resulten infreqüents els accidents greus, sobretot incendis i explosions que poden enfonsar el vaixell i fer moltes víctimes.

D'altra banda, les condicions de combat, en un vaixell també són dures. Un capità dels Royal Marines, del *Warspite* escriu després de la batalla de Jutlàndia:

"amb l'excepció d'un o dos moments, (l'acció) era confusa, amb fum, un terror paralitzador, les fegonades de la nostra artilleria i la de l'enemic, i una pedregada d'estelles (...) tota l'estona vaig estar en el més espantós estat de terror. El foc d'artilleria de gran calibre és una cosa horrenda si tu n'ets el blanc. No voldria tornar-me a trobar en res de semblant..." (Liddle, 1985, p. 108).

En el mateix escenari anterior, el subninent David Wainwrigth del *Nomad*, escriu:

---

¹³⁴ Comodor Goldsmith, a la vora de Harwich, finals d'octubre del 1916, citat per Liddle, 1985, p. 143

"Pensa en el pitjor tro que mai hagi sentit, prova d'imaginar que sona contínuament i imagina't que, alhora, t'estàs al corredor del *Royal Scot* amb totes les finestres obertes, passant a tota velocitat un altre tren exprés que va en sentit contrari pels rails del costat. Així tindràs una lleugera idea del que se sent al pont d'un destructor posat enmig de creuers de batalla. La tensió de l'espera per a la topaça dels destructors en la batalla de projectils i torpedes fou la pitjor estona que vaig passar, perquè permetia que la imaginació treballés: què passava quan els projectils picaven un vaixell i apareixia aquella lluïssor d'un vermell aporcat? Tothom quedava de seguit asfixiat, cremat o a trossos? Em sentia molt buit perquè feia segles que no menjava, encara que de gana, no en tenia. Em trobava la llengua seca i fumava un cigaret amb força, amb l'esperança que això em donés una il·lusió de sang freda (...).

Anavem a 25 nusos i tot el vaixell vibrava amb l'esforç. Alhora, els destructors alemanys venien cap a nosaltres i varem obrir foc els uns contra els altres. El terrabastall fou horrible. Anavem a tota pastilla, i el vaixell tremolava de la velocitat, els nostres canons de quatre polzades tiraven tots. Els projectils alemanys ens explotaven al voltant, els que venien dels vaixells grossos ens xiulaven per sobre i el perpetu tro dels seus canons ressonava eternament. Controlar els nostres tres canons des del pont era una broma, perquè el soroll i el nostre canvi de rumb i el moviment dels destructors alemanys volia dir que l'objectiu de cada canó canviava contínuament (...)"

El *Nomad* l'encerten alguns projectils i s'enfonsa. (Liddle, 1985, pp. 110 i ss).

Operacions Amfibies

Hi ha poques operacions amfibies durant la Primera guerra mundial, algunes, reeixides com les russes del Càucas del 1914 o el raid contra Zeebrugge, l'abril del 1918. Però la més important, la dels Dardanels, va constituir un dels fracassos tàctics més monumentals de la guerra, tot i la correcció estratègica del pla. En efecte, la finalitat d'atacar l'imperi turc al pas dels Estrets consistia en obrir un nou front que ajudés a trencar el punt mort de les trinxeres del front occidental, que permetés de superar l'aïllament de

Rússia, etc. El pla de l'operació era, inicialment, només naval, però la via cap a la mar Negra fracassà per les mines situades als Estrets, que varen fer perdre alguns vaixells als aliats. Aleshores es va pensar en una operació amfíbia: un desembarcament a la península de Gal·lípoli, amb el disseny de controlar des de terra el pas dels Estrets (vid. mapa 10). El gruix dels integrants de l'expedició són els ANZAC, combatents procedents dels Dominis d'Austràlia i Nova Zelanda, de reconegut valor i empena. Però quan aquest desembarcament es feu, topà amb una inesperada resistència turca i el nou front es convertí en una reedició de les trinxeres del front occidental, immobilitzat i amb greus pèrdues. Finalment, els aliats es van haver de retirar dels Dardanels a primers del 1916.

La causa dels fracàs és una acumulació d'errors, comesos a nivells diferents i que donen com a resultat una mostra de greu incoherència. D'antuvi s'ha de fer notar la radical descoordinació entre la Royal Navy i l'exèrcit britànic que eren les entitats sobre qui queia l'organització de l'operació. Com veurem més endavant, l'Exèrcit i la marina de la majoria dels bel·ligerants, acostumen a fer guerres separades i Gal·lípoli no és cap excepció. Però, de més a més, la direcció de l'operació pertoca, per raons d'antiguitat, a un dels generals més poc eficaços del moment, Sir Ian Hamilton que va sortir de Londres sense mapes adequats, sense Estat major i sense informació sobre les defenses turques que, per cert, acabaria dirigint Mustafà Kemal, futur Atatürk (mariscal Montgomery, 1969, p. 488); per la mateixa raó, els comandants de les unitats no són les persones adequades i les ordres rebudes pels caps no són clares: no s'hi especifica l'absoluta necessitat d'actuar ràpidament —sense el qual, l'operació perd la seva característica de sorpresiva—; els plans de desembarcament eren tan malgirbats que moltes unitats es varen perdre; no s'havia pensat en el proveïment d'aigua dolça, etc. etc. (Regan 1989, Cap. 7, 2a part).

2.6.- Els altres escenaris bèl·lics

2.6.1.- *L'Orient Mitjà*

Als fronts de l'Orient Mitjà —Messopotàmia, Aràbia i Palestina— s'hi donen un seguit de circumstàncies molt característiques. Independentment dels aspectes polítics i estratègics a què ens referirem més endavant, s'hi troben alguns contrastos xocants. El primer és el que oposa els mitjans

i mètodes de combat més moderns a les formes de lluita més tradicionals i preindustrials. Segonament, els èxits militars més lluïts conviuen amb alguns dels fracassos més sonats de tota la guerra, ambdós extrems situats al bàndol aliat.

La justificada fascinació exercida per la personalitat de T.E. Lawrence ("El Orens" o bé "Lawrence d'Aràbia"), ha contribuït a convertir la revolta àrab del 1916 en un tema repetidament tractat; això i el fet que la pel·lícula de David Lean que li és dedicada hagi arribat al gran públic ens dispensa de donar gaire detalls de la guerra del desert. Es tracta, doncs, simplement, de rememorar els mitjans militars utilitzats per les tribus àrabs dirigides per Lawrence i contrastar-los amb la resta de contendents: els aliats britànics i els adversaris turcs.

Els àrabs, que combatiem agrupats entorn dels seus caps tradicionals però amb la direcció de Lawrence, eren guerrers i no soldats, valents, individualistes, indisciplinats i molt afeccionats a requisar sistemàticament tot allò que caigués en les seves mans. Ni que fossin molt pocs combatents —uns cinquanta mil, és a dir un dos per cent aproximat del conjunt dels àrabs segons els càlculs del mateix Lawrence— disposaven dels avantatges d'una extrema mobilitat arrelada en el seu coneixement del terreny. Els seus èxits depenen del bon plantejament de les operacions, que tenen com a objectiu "destruir no pas l'exèrcit turc, sinó els seus materials", donat que,

"a Turquia les coses eren escasses i preades; els homes eren menys apreciats que no l'equip".

(Lawrence, 1991, pp. 224-225).

Per això, els àrabs de Lawrence ataquen sistemàticament els mitjans de transport dels turcs, materialitzats en el famós ferrocarril de l'Hejaz¹³⁵, amb la finalitat de tallar-los l'aprovisionament i entrebancar-los el moviment.

La seva guerra havia d'ésser una "guerra de dervitxes contra tropes regulars" les quals calia mantenir tan esparses com fos possible, i sense oferir objectius. De més a més, ens diu encara Lawrence,

"Nosaltres no teníem res material a perdre, de manera que el nostre millor sistema era no defensar res i no disparar contra res. Els nostres triomfs eren la velocitat i el temps i no la facultat de donar cops a l'enemic".

(Lawrence, 1991, p. 228),

---

¹³⁵ vid mapa 11

i això explica la decisió de no atacar Medina, que es va conquerir al seu temps, al final de la guerra. Durant dos anys, els turcs hi havien hagut de mantenir una tropa molt nombrosa, tot esperant un atac que no arribava i mentre Lawrence decidia "per a què dimonis necessitem Medina?".

Els mitjans de combat bàsics són les càrregues explosives, en l'ús de les quals els àrabs han estat instruïts pels britànics¹³⁶ fusells, sovint robats a l'enemic; algunes metralladores i escassos canons, sense menyspreu de les armes més tradicionals, com els punyals. Els combats dels àrabs, amb els mètodes de la més genuïna tradició guerrillera, s'han convertit en modèlics.

El segon tipus de contrast digne de constatació en els fronts de l'Orient Mitjà és el que oposa l'eficàcia tàctica i estratègica amb la ineficàcia més galdosa. Per a representar la primera versió, i a més dels combats dels àrabs contra els turcs, hi ha les campanyes l'Allenby. Aquest general fou un veritable mestre en la guerra de moviment i de sorpresa, i va saber aprofitar adequadament les prestacions de l'aviació, amb la qual segons Liddell Hart, va deixar el comandament de l'exèrcit turc "cec, sord i mut": va esbandir de l'espai aeri l'aviació turca, cosa que els va deixar "cecs"; després va bombardejar el centre principal del telègraf i el telèfon d'ajuda, amb la qual cosa no podia ni emetre ni rebre notícies; mentrestant, els àrabs tallaven el ferrocarril a Deraa i els deixaven privats de subministres (1967, pp. 199-200)¹³⁷.

Contraposada a la bona concepció d'Allenby, que actuava en cooperació amb Lawrence, hi ha la campanya mesopotàmica del general Townsend, el 1915-1916. De la campanya originalment concebuda per a protegir les propietats petroleres britàniques (Abadan i Basra) Townsend en va derivar, pràcticament pel seu compte i sense disposar de's recursos humans ni l'equip adients una de molt més ambiciosa i dirigida a augmentar la seva glòria personal: pretenia prendre Bagdad (vegi's mapa 12).

L'expedició que es dirigia Tigris amunt va topar amb quatre enemics: l'exèrcit turc, les bandes de lladres àrabs, el terreny, hostil i desconegut —i del qual no tenien els mapes necessaris— i el clima extremat de la regió. En arrats a Ctesifont es varen haver de retirar cap a Kut, on els turcs els van assetjar. Les tropes d'auxili que els enviaren des de l'Índia patiren tràngols semblants i, finalment, els turcs expugnaren Kut. Els tretze mil presoners els varen obligar a fer un camí de 1800 qms., i, en aquest calvari s'hi va

¹³⁶ Els àrabs anomenaven Lawrence "Emir Dinamit".

¹³⁷ Convé tenir present l'oposició de mètodes de combat als fronts europeus i de l'Orient Mitjà. Aquesta oposició és deguda, evidentment a les característiques ètniques i geogràfiques de la zona, però també a la forma de dirigir les operacions. Més endavant tractarem breument les concepcions oposades de Lawrence i de Foch.

perdre el 70hindús. Com conclou Dixon (1977, pp. 122-140), s'hi van fer 51600 víctimes¹³⁸ tot plegat a canvi de cap resultat.

El soldat D. Hughes explica les malventures dels combatents britànics:

"un gran percentatge dels homes estaven rendits i probablement ja no podien fer ni una passa més. Estaven estirats a terra (a Mosul), amb febre alta i disenteria, i no cal dir, anaven plens de brutícia de cap a peus i plens de mosques que acabaven de fer més fastigosa la visió, si és que això era possible. Un dia rera l'altre havíem vist homes que sortien de les columnes de marxa, i després que l'escorta hagués desposseït el desgraciat de tot allò que es podia prendre, li clavaven la darrera pallissa i el deixaven a la vora del camí a la mercè de les tribus àrabs i kurdes. Havia estat una visió repugnant, i mai no se sabia quan n'hi hauria un altre que sortiria de la fila".

(Jay Winter, 1988, p. 150).

2.6.2.- Guerra de muntanya

La muntanya és un escenari bèl·lic marginal però constant durant tota la guerra (vid. cronologia). Les hostilitats més importants se situen el Càucàs i als Alps. La guerra de muntanya ofereix evidents dificultats: el relleu trencat, l'alçada, el fred, la neu i el gel. El desplaçament dels combatents sovint es fa amb esquís, que als Alps passaven per dins de trinxeres excavades a la neu en forma de zigazaga. El transport del material s'ha de fer a peces i muntar-lo un cop a lloc, però els italians varen introduir un enginyós sistema de corrioles, els *teleferichi*, que facilitaven l'accés de l'artilleria i també l'evacuació dels ferits, que constituïa un dels problemes majors d'aquesta mena de guerra. Les potències bel·ligerats hi posaven tropes selectes: els *alpini* italians o bé els *Jäger* austrohongaresos i alemanys. Duien un equip especial i, quan hi havia neu, s'abillaven de blanc.

Al Càucàs, els russos hi varen demostrar superioritat sobre els turcs. Als Alps hi va haver dues ofensives majors, una d'austrohongaresa i una d'italiana, a la regió del Trentino i l'altiplà de l'Asiago. Algunes de les circumstàncies en què es combat a muntanya són molt semblants, però, a

---

¹³⁸ 7000 morts fins arribar a Kut; 1630 durant el setge; 23000 baixes de la tropa de reforç i 7000 morts en el cautiveri turc

les dels altres fronts: la duresa de la situació fa dir a un personatge de la novel·la *Un any a l'altiplà* (1938):

"Jo em defenso tot bevent. D'altra manera, ja fóra al manicomi. Contra les dolenteries del món, un home honest es defensa bevent (...)

No és pas l'artilleria que ens manté drets, a la infanteria, al contrari. La nostra artilleria inclús tira sobre nosaltres. —També l'artilleria austríaca sovint tira sobre la seva infanteria—. Naturalment, la tècnica és la mateixa. Suprimeixi l'artilleria de tots dos cantons, i la guerra seguirà. Però provi d'abolir el vi i els licors. Provi-ho". (Emilio Lussu, 1975, p. 43).

El mateix autor ens descriu els efectes que té sobre la població civil l'ofensiva austrohongaresa de l'Asiago:

"La carretera, ara, l'obstaculitzaven els fugitius. A l'altiplà d'Asiago no hi quedava ni un ànima. La població dels Set Ajuntaments es llançava a la plana en un garbuix, duent als seus carros de bous i en mules vells, dones i criatures, i les poques andròmines que havien pogut treure de casa seva, abandonada apressadament a l'enemic. Els pagesos, allunyats de la seva terra, eren com a naufragats. Ningú no plorava, però els seus ulls miraven absents. Era el comboi del dolor. Els carros, calmosos, semblaven un acompanyament fúnebre.

La nostra columna va parar de cantar i va quedar en silenci. A la carretera, només se sentia el nostre pas de marxa i el grinyol dels carros. L'espectacle ens era nou. Al front del Carso, nosaltres erem els invasors i eren eslaus els pagesos que havien abandonat les cases. Però no els havíem vist..."

(Lussu, 1975, pp. 20-21).

L'acció de muntanya més coneguda és la batalla de Caporetto, que té lloc la tardor del 1917, i a la qual hi combaten tropes alemanyes (6 divisions) i austrohongareses (8 divisions). La direcció de totes les operacions corresponia, en aquesta època, als alemanys, que hi varen aplicar les tècniques de ruptura de front desenvolupades al front occidental per les tropes d'assalt. L'èxit de Caporetto acabà de convèncer Ludendorff de la correcció de la seva

tàctica i de la possibilitat del retorn a la guerra de moviment al front occidental (Gudmundsson, 1989, p. 139). La regió de la batalla és situada als Alps Julians, d'alçada menor que els de la regió del Trentino, però igualment difícils de transitar-hi (vegi's mapa 9).

L'ofensiva pretenia aturar la deterioració de la situació de les tropes austrohongareses, que la guerra de desgast dirigida per Cadorna havia aconseguit. Les potències centrals hi duen una elevada proporció de tropes d'èlita i les preparen amb entrenament sistemàtic i l'aclimatació adient. Disposen de bon proveïment de metralladores lleugeres i molta artilleria, indispensable per a neutralitzar les moltes peces italianes.

La batalla la inicia el bombardeig de la primera línia amb projectils de gas. La sorpresa provoca moltes morts i el desconcert general dels defensors, molts dels quals fugen. Els artillers van protegits amb màscares però les mules que transporten les municions, no. La resposta de l'artilleria italiana és ineficaç pel seu desconeixement de la localització dels atacants.

La segona fase de l'atac engega el foc de barrera rodant, seguit per les tropes d'assalt que avancen en línies primes. La reducció dels nuclis de resistència —búnquers i nius de metralladores— es fa immobilitzant-ne els defensors amb metralladores i destruint-los amb granades. És curiós que encara hi ha unitats com la dels Guàrdies de Corps de Baviera que ataquen en formació clàssica i pateixen, és clar, moltes baixes.

L'avenç dels atacants és ràpid i reeixit, en fer entre 800.000 i 1 milió de baixes —morts, ferits o presoners—, xifra que equival a la meitat de les tropes italianes que actuaven contra els austrohongaresos. Això esbandeix el temor a l'esfondrament del front austrohongarés alhora que empeny els aliats a dur-hi reforços urgents. (Gudmundsson, 1989, capítol 8)¹³⁹.

2.6.3.- *La guerra a les colònies africanes*

De les quatre campanyes africanes que tenen lloc entre 1914 i 1918 la més important és la de l'Àfrica Oriental, senzillament pel fet que l'astut general alemany Paul von Lettow-Vorbeck reeixí a ocupar-hi tot al llarg de la guerra més de tres centenars de milers de soldats de l'imperi britànic per a enfrontar la seva tropa de 15.000 ascaris. En canvi, en el transcurs de les altres tres campanyes, els alemanys cedeixen més ràpidament el seus

¹³⁹ A la novel·la de Hemingway *Un adéu a les armes* (1982) s'hi descriu la retirada italiana que va tenir lloc després de la derrota

territoris africans¹⁴⁰.

La campanya s'inicia amb una doble ofensiva de von Lettow- Vorbeck, que ataca l'Àfrica Oriental Britànica i Nyasalàndia. El 1915 aconseguix la refusar un assalt amfibi britànic al port de Tanga, pèssimament concebut. Posteriorment, es fa perseguir al llarg de quilòmetres: s'interna a Moçambic, torna a l'Àfrica Oriental Alemanya i *després* de l'armistici, es rendeix a Rhodèsia. (Melvin E. Page, 1987, pp. 10 i ss).

Von Lettow-Vorbeck tenia un exèrcit esplèndidament entrenat per a la guerra de guerrilla, d'origen africà i comandat per oficials alemanys. Els francobritànics usen també massivament combatents africans, encara que en l'exèrcit britànic hi ha tropes hindús o d'altres dominis de l'imperi, a més de la pròpia Gran Bretanya (els North Lancashires, per exemple). Els africans els utilitzen per a combatre però també com a bastaixos, indispensables en un territori mal servit de vies de comunicació, i més després de les sistemàtiques destruccions alemanyes de ferrocarrils i carreteres. Els bastaixos anaven mal equipats i mal menjats i la càrrega excessiva els esgotava. Un cop esgotats, els substituïen per d'altres de tal manera que un diari va poder parlar d'

"Una malversació de vides humanes gairebé inconcebible¹⁴¹".

Els combatents africans, sovint reclutats per força igual com els bastaixos, no varen disposar de gairebé cap dels avantatges oferits pels blancs — bona paga, bona alimentació, etc. — però en canvi, uns i altres varen patir nombroses baixes. Page calcula uns 50.000 africans morts, tant en combat com per malaltia o esgotament, però afegeix que aquestes xifres són de poc refiar perquè les potències colonials mai no van fer recompte d'aquelles baixes.

La manera de combatre de les tropes britàniques, resultà tan patèticament ineficaç que un sarcàstic novel·lista actual ha anomenat la campanya de l'Àfrica Oriental *The ice-cream war*, la guerra que es fonia al sol com un gelat (William Boyd, 1988). El fragment següent ens pot donar una idea de les condicions del combat en aquest front:

"Felix mirava com queia la pluja sense fixar-s'hi. Feia tres mesos que no parava de ploure. No s'ho hauria cregut si no ho hagués vist amb els seus ulls (...).

¹⁴⁰ Els ascaris són tropes constituïdes per africans

¹⁴¹ el *Beira News and East Coast Chronicle* del 19-XI- 1918, citat per Melvin Page, 1987, p. 14

Els preus anaven tan desorbitats degut a que no havien rebut pràcticament cap proveïment d'ençà que havia començat a ploure. El Rufji ja feia més de mig quilòmetre d'ample: un corrent precipitat i escumós, impossible de travessar. Pel que fa al camí de bast i comunicació amb el ferrocarril, la meitat se l'havien endut les riades i a l'altra meitat hi havia dos metres d'aigua. Ja feia un mes que els oficials s'havien d'acontentar amb un octau de la racció diària. Tot el que havia menjat en Felix la vigília era una rosta de bacó, una cullerada de melmelada d'albercoc, mitja ceba i un grapat de farina. La tropa se sustentava amb un bol d'arròs. Tothom patia una fam ferotge i anaven com a bojós. No pensaven en res que no fos trobar menjar (...). Si els alemanys es decidien a atacar, pensava en Felix, la 12a companyia es retria en bloc i sense tirar un sol tret amb la perspectiva d'un àpat decent. Calia admetre que la tropa nigeriana suportava les privacions amb ànim molt més estoic i en donava exemple als oficials i suboficials mateixos. Quan en Felix va arribar a Kibongo el gener, la companyia estava pràcticament completa: uns cent vint soldats, sense comptar uns 300 bastaixos. Des d'aleshores havien mort més de cent bastaixos i trenta soldats, la majoria a causa de la malària i la disenteria. Darrerament, però, molts bastaixos morien emmetzinats per les herbes verinoses que menjaven empesos per la fam".

(William Boyd, 1988, pp. 332-334).

2.7.- L'impacte físic i psicològic de la guerra

2.7.1.- *Les baixes per mort, ferides i malaltia física*

No hi ha acord entre els especialistes a l'hora d'oferir la xifra de baixes produïda per la Primera guerra mundial, manca de coincidència que prové de les dificultats per a calcular els morts, ferits, desapareguts i presoners degudes a les pèrdues d'arxius i l'esfondrament d'alguns aparells estatals, de greus desordres burocràtics o de les variacions introduïdes als còmputos.

Si prenem com a referència les dades de Marwick (1974, p. 2) la Primera

guerra mundial va provocar uns deu milions de morts, uns vint milions de ferits, cinc milions de vídues, nou milions d'òrfens i deu de refugiats. I, si incloïm les seqüeles de la guerra —fam i malalties—, és a dir, si comptem el període 1914-1921, tal com fa D.H. Alcroft (1985, p. 31), el total de morts és d'uns 60 milions, la meitat aproximada dels quals corresponen a Rússia. De manera que, comptades així, les pèrdues pròpiament militars són una proporció relativament petita. Per exemple, l'epidèmia de grip "espanyola" que es va iniciar a mitjan 1918 va produir uns 15 milions de víctimes a tot el món¹⁴².

En allò que hi ha acord, en canvi, és en l'enorme impacte de les baixes; el 1918, als països bel·ligerants, costava de trobar una casa que no s'hi hagués perdut un parent o un amic. En xifres absolutes, el país que més combatents va perdre és l'imperi alemany (més de dos milions) però, si comptem la guerra civil posterior a l'esclat de la revolució russa, és l'imperi rus qui passa al davant, amb una dos milions i mig, aproximadament. Norman Stone (1985, p. 215) explica que la burocràcia imperial russa aviat quedà desbordada per la tasca de comptabilitzar les seves baixes i les xifres de què disposem són, en conseqüència molt dubtoses. Si hi incloïm morts i ferits, els còmputos varien, en conjunt, dels 4 als 11 milions. Un estudi soviètic calcula de 7 a 7,5 milions entre 1914 i l'armistici de desembre del 1917, de les qual, 3 milions corresponen al 1916.

La majoria de les baixes són pagesos i obrers de menys de 30 anys. Segurament convé insistir aquí en el fet que, malgrat la guerra es guanya i es perd al front occidental, la seva incidència tant en baixes com en sofriments i privacions a la població civil és molt superior al fronts oriental i balcànic. I això es pot constatar amb els percentatges de combatents morts sobre els soldats mobilitzats per a cada país bel·ligerant.

Quantitat aproximada de combatents morts, per països:

- Alemanya: més de 2 milions.
- Rússia: quasi 2 milions
- França: quasi un milió i mig.
- Austria-Hongria: 1.150.000 aprox.
- Turquia: uns 850.000
- Gran Bretanya: uns 800.000
- Itàlia: uns 600.000
- Sèrbia: uns 300.000

¹⁴² La grip del 1918 s'anomenà "espanyola" perquè va córrer la brama als països aliats, que havia estat introduïda pels alemanys a través d'aliments en conserva exportats d'Espanya

Romania: uns 300.000
Estats Units: uns 150.000
Bulgària: uns 100.000
Colònies Franceses: uns 80.000

Menys de 100.000 morts:

Canadà
Austràlia
India
Bèlgica
Crècia
Nova Zelanda
Sudàfrica
Portugal

Total: entre 9 i 10 milions

Ferits i malalts: uns 20 milions

Invàlids: uns 4 milions.

Xifra de baixes (morts, ferits, presoners) en algunes batalles:

Primera batalla del Marne: 550.000
Primera batalla d'Ypres: 148.000
Batalla dels Llacs Massurians: 90.000
Batalla de Tannenberg: 48.000
Campanya de Gallipoli: 500.000
Champagne: 205.000
El Somme: 1.070.000
Verdun: 720.000
Tercera batalla d'Ypres: 470.000
Chemin des Dames: 160.000
Ofensiva alemanya de primavera: 270.000
Meuse-Argonne: 255.000

Percentatge aproximat de morts entre els combatents:

Sèrbia: 38
Turquia: 27
Romania: 26

Bulgària: 23
 França: 17
 Colònies franceses: 16
 Alemanya: 16
 Austràlia: 15
 Nova Zelanda: 13
 Austria-Hongria, Gran Bretanya i Rússia: 12,5
 Bèlgica i Itàlia: 11
 Canadà: 10,5
 Grècia: 8,5
 Portugal: 8
 Índia: 75
 Sudàfrica: 7
 EEUU: 4

(Font: J.M. Winter, 1988, *passim*).

Aquestes diferències responen a la mena i intensitat dels combats en què cada país queda compromès i a algunes circumstàncies específiques. El cas de l'exèrcit serbi és molt especial; obligat a enfrontar-se a una invasió en tres fronts alhora i evacuat del seu país en unes condicions dantesques, pateix molt més que d'altres exèrcits més ben proveïts de serveis sanitaris i d'intendència. Durant els primers mesos de guerra, Sèrbia té més de 165.000 baixes militars. El mateix hivern 1914- 1915 l'afecta una greu epidèmia que, unida a la precarietat dels recursos sanitaris i d'alimentació, provoca unes 35.000 morts. L'exòde massiu del 1915-1916 fa uns 143.000 morts. Els civils sovint pateixen la guerra igual com els militars no sols perquè col·laboren activament en la resistència, sinó també per la manca d'abillament dels militars que dilueix la separació entre uns i altres (Nándor F. Dreisziger, 1985, p. 4). En conjunt, Sèrbia perdé, segons càlculs del seu govern, fets el 1918 mateix, la quarta part de la seva població, unes 1.200.000 persones, i de 707.343 soldats i oficials, 615.290 queden morts, ferits o incapacitats (Dragan Zivojonovic, 1985, p. 256). En aquestes circumstàncies s'entén que el novel·lista serbi Dobritsa Txossitx hagi anomenat la novel·la que dedica als sofriments del seu poble durant la Gran guerra *El temps de la mort* (1992).

Pel que fa a la proporció de baixes entre oficials i soldats rasos, la Primera guerra mundial va provocar una mortalitat superior en els primers. A la infanteria, que és l'arma amb més morts, hi maten, pel conjunt dels exèrcits bel·ligerants, el 29 dels oficials i el 23 d'Austria-Hongria, les baixes d'oficials són

d'un 13.5soldats, 9,8i un 16,1mateix autor,

"poques setmanes després de l'inici de la guerra tota la promoció del 1914 de l'acadèmia militar de Saint-Cyr havia mort".

(1988, p. 121).

També per a la Gran Bretanya es mantenen proporcions superiors de mortalitat entre els oficials, excepte a la marina: quan un vaixell s'enfonsa, tots els seus tripulants en pateixen les conseqüències.

La impersonalitat dels combats fets amb mitjans industrials massius imp. l'eix moltes vegades l'arribar al cos a cos: l'enemic és gairebé invisible. Això és una de les causes de l'actitud diguem civilitzada dels combatents en el seu tracte mutu, i les mostres de brutalitat personal gratuïta —mals tractes als presoners i a la població civil— són més aviat excepcionals, almenys al front occidental. A la literatura se n'hi poden trobar alguns exemples, com el soldat australià que feia buidar les butxaques als seus presoners alemanys i les hi omplia de granades a punt d'esclatar (R. Graves, 1985) o com el soldat anglès d'edat ja madura que mata en una rauxa de fúria tres soldats alemanys (que se li retien amb les mans en l'aire) per venjar la mort d'un company jove¹⁴³.

Bo i resumint el que hem vist fins ara, els combatents podien morir pel foc de l'artilleria —adversària o pròpia—, de les metralladores, les granades, els fusells o l'aviació; pels gasos; pels cops de culata o de garrot o bé les ganivetades pròpies de les tropes d'assalt; congelats, ofegats en passar un riu, al fang, sota la terra llançada pels projectils o al mar, esclafats pels propis companys, cremats dins un tanc o pels llançafomes, estimbats amb els seus avions, de fam o malaltia en un camp de presoners, de la "febre de les trinxeres", de tifus, de grip "espanyola", etc. I, força sovint, per manca d'assistència mèdica després de rebre una ferida. Molts ferits quedaven en terra de n. agú sense atenció hores i dies, per impossibilitat de recollir-los o bé per desinterès del personal mèdic que, en alguns casos, feia pocs esforços per la classe de tropa però actuava amb major dedicació i diligència si el ferit era un oficial. Com a testimoni d'aquesta diferència de tracte, hi ha els escrits de Robert Graves o Louis Barthes:

"El sergent Vergès té els ulls cremats; als meus peus, dos desgraciats es cargolen per terra, amb el vestit, les mans i la cara plens

¹⁴³ Frederic Manning: *Her privates we*, transcrit a Glover i Silkin, 1990, pp. 298-299

de flames, que semblen torxes vivents. A la trinxera, tot s'encèn, flassades, teles de tenda, sacs; els alemanys ens acaben de tirar líquids inflamats (...)

El botxí comandant Torrès havia decretat que els sanitaris no vindrien ni de nit a buscar els ferits de la nostra trinxera perquè era massa perillós. Pitjor pel qui caigués, sort si tenia un amic abnegat que el portés o l'arrossegué fins el post de socors (...)

Per al comandant, per a ell tot sol, va venir, tanmateix, un ajudant a fer-li una cura d'urgència¹⁴⁴ (...)"

Tot i això, convé fer notar que la medicina fa esforços molt notables per tal d'adaptar-se a les destrosses humanes produïdes per la guerra. És veritat que a les víctimes del gas els pertoca sovint una mort lenta i dolorosa, com la de l'hereu dels Thibault a la novel·la de R. Martin du Gard. Però els hospitals de campanya, situats en zones properes al combat, sovint són capaços de fer una primera cura en condicions prou adients com perquè després, a l'hospital de reraguarda, els cirurgians reparin la destrossa. La cirurgia fa avenços molt notoris. En conjunt, el sistema oferia a alguns contemporanis un aspecte de "fàbrica de carn humana". Vegi's, sinó, aquest text de Georges Duhamel:

"(...) T'he de descriure l'ACA. En l'argot de guerra significa hospital automàtic, la darrera de les invencions quirúrgiques. És la darrera paraula en ciència, igual com els nostres canons de 40 mm. que corren per rails metàl·lics: segueix els exèrcits amb motors, maquinària de vapor, microscopis, laboratoris, tot l'equip d'un hospital modern. És el primer gran dipòsit de cura on van els ferits quan surten del molí esmicolador i destructiu del front. Aquí hi porten les peces de la màquina militar que són més espatllades. Els operaris especialitzats els agafen de seguit, els descorden ràpid i els examinen amb ulls experimentats, com si fossin frens hidro-pneumàtics, cambres de contacte o col·limadors. Si la peça és molt malmesa, fa la via rutinària de les deferres. Però si el "material humà" no està irreversiblement fet malbé, s'apedaça per a tornar-lo a usar a la primera oportunitat, i d'això en diuen "manteniment dels efectius"¹⁴⁵.

¹⁴⁴ Barthes, 1987, pp. 126-127. Aquest és un tema recurrent en les memòries de Barthes

¹⁴⁵ Georges Duhamel: *Civilisation*, 1918. in: Glover i Silkin, 1990, pp. 210-211

L'atenció sanitària rebuda pels combatents i l'alimentació acceptable, almenys al front occidental i per a les potències més avançades industrialment, es materialitza en la proporció de baixes degudes al combat i a la malaltia. Segons Reinhard i Armengaud (1966, p. 389), de cada mil mobilitzats francesos, 135 són baixa per combat i 20 per malaltia. De cada mil mobilitzats alemanys, 137 i 10 respectivament. Aquestes dades contrasten de manera molt llampanant amb les de la guerra del 1870-1871, durant la qual, l'exèrcit francès va patir 37 baixes al front i 140 per malaltia per cada mil mobilitzats.

De tota manera, un dels elements que més incideixen en el tracte als ferits és la solidaritat dels companys, els quals, enmig del foc, i tot i l'expressa prohibició d'aturar-se durant un atac per a recollir un ferit, sovint es jugaven la vida per atendre els caiguts, embenar-los, transportar-los en un capot o una lona de tenda de campanya o a coll fins allà on els podien atendre¹⁴⁶.

Les causes de l'enormitat de les baixes s'han d'anar a buscar, en primer lloc a la gran eficiència de les armes de foc i especialment de l'artilleria i a la magnitud de les concentracions d'armes i combatents, mai no vistos a la història fins aleshores. A l'ra cosa és l'actitud i l'eficiència amb què s'exercia el comandament de les tropes, encara que la discussió d'aquest tema es destini a pàgines posteriors, ja disposem de prou dades que demostren que, en determinades ocasions, les baixes poden dependre de la mena d'ordre de formació que s'obligava a prendre a les tropes: l'ordre tancat multiplica les morts i l'ordre espars les redueix.

També hi ha una certa tendència a valorar més el material que no pas els homes, per una senzilla qüestió de magnitud d'inversions incorporades en un i altres. En efecte, mentre el material és sempre car i escàs, els homes poden ésser nombrosos, i el valor afegit de la seva rudimentària formació militar és mínim als ulls de l'oficialitat, tret de les unitats d'élite, i sempre que parlem d'una manera general.

En la versió del *feldfebel* Batxmatiuk, de l'exèrcit austrohongarès,

"Què era, un home, si se'l comparava amb un (fusell) Mannlicher o inclús amb el vell Werndl, que havia sobreviscut els homes de la seva època? Per això Batxmatiuk s'irritava quan deien que el regiment constava de 3000 soldats. Un regiment d'infanteria

---

¹⁴⁶ hi ha una mostra de solidaritat especialment emotiva al capítol XI de *Res de nou a l'oest*, quan Paul duu a coll el vell soldat reservista Kat, sense adonar-se que, pel camí, li ha mort. *Remarque*, 1968, pp. 234 i ss.

constava de 3.000 fusells, com un regiment de cavalleria de 2.000 sabres". (Wittlin, 1990, p. 240)¹⁴⁷

2.7.2.- Els trastorns psicològics

Durant la Primera guerra mundial es va produir una quantitat no determinada de suïcidis, dels quals no n'ha quedat constància oficial pel fet que les autoritats consideraven que el seu reconeixement hauria significat un cop greu a la moral, tant dels combatents com del front interior. La següent constatació literària d'aquest fet, extreta d'*Adéu a tot azò*, és una de les moltes que n'han quedat:

"— A les armes! Aixequi's!— Vaig encendre la meva llanterna i vaig veure que duia un peu descalç.

L'artiller que tenia al costat em va dir:

— No cal que li digui res, mon capità.

— Què li passa? —vaig demanar— Per què s'ha tret la bota i el mitjó?

— Vegi-ho vostè mateix, mon capità!

Vaig sacrejar l'home pel braç i de seguit vaig veure-li el forat al clatell. S'havia tret la bota i el mitjó per tal de tibar el gallet del seu fusell amb un dit del peu; encara en tenia el canó a la boca.

— Per què ho ha fet? — vaig demanar.

— Va ser al darrer combat, mon capità, i això el va deixar un xic estrany; per acabar-ho d'adobar va rebre males notícies de Limerick; la seva xicota se n'havia anat amb un altre".

(Graves, 1985, p. 126).

Després d'aquesta escena es decideix d'enviar una carta a la seva família "igual que les dels altres" dient que ha tingut una "mort digna d'un soldat".

El suïcidi, tanmateix, no és sinó la mostra més extremada dels nombrosos trastorns psicològics patits pels combatents de la Gran guerra, la xifra dels

¹⁴⁷ Aquesta situació, pròpia d'exèrcits formats per conscripció universal, fa un contrast molt visible amb la que oferien en temps passats els petits exèrcits de mercenaris. Aquells combatents, professionals i llargament entrenats, costaven molts diners a l'Estat i els generals tenien tendència a estalviar-los.

quals es dispara a partir de l'hivern del 1915, fins al punt de convertir-se en allò que Elaine Showalter (1987, p. 63) anomena "una epidèmia d'histèria masculina a gran escala" i que deixa emocionalment incapacitats molts combatents: segons la mateixa autora, el 1913 la "neurosi de guerra" o "xoc de bombardeig" constituïa el 40% de combat en alguns punts del front occidental. El 1918, a la Gran Bretanya hi havia una vintena llarga d'hospitals militars que se li dedicaven. La sisena part dels incapacitats de guerra ho foren per qüestions nervioses i, segons Eric J. Leed (1979, p. 184), encara el 1932, un 36% d'incapacitats eren baixes psiquiàtriques de la Gran guerra.

La síndrome més freqüent de la neurosi de guerra era que els combatents es tornaven cecs, sords o, més freqüentment, muts, coixejaven o sofrien espasmes. Entre els oficials, en canvi, hi són més comuns els malsorcs, l'insomni, l'esgotament, el vertigen, la desorientació i l'ansietat, i, percentualment quatre cops més nombroses que les dels soldats segons l'estudi d'un psiquiatra anomenat Salmon fet el 1917 mateix (Showalter, 1987, p. 63). Eric J. Leed (1979, pp. 163-164) considera que les diferències qualitatives no fan sinó mantenir les que ja es donaven a la vida civil:

"Tant en la guerra com en la pau, la idea que la malaltia podia no tenir cap senyal fisiològica i expressar-se només a través del comportament semblava d'exclusiva propietat dels sectors socials elevats".

Hi ha constància de l'exageració que alguns combatents feien dels seus símptomes però la pura simulació sembla més aviat rara¹⁴⁸.

La reacció de la jerarquia militar —i també de la societat civil— davant aquesta simptomatologia és, però, molt dura: s'hi estén la convicció que no es tracta sinó de diverses manifestacions de la covardia, convicció arrelada en la distància que hi ha entre les vivències dels combatents i l'experiència dels qui mai no han conegut les condicions en que es fa aquesta guerra i entre els quals, sovint, hi ha l'alta jerarquia militar. Aquesta distància explica que s'hagin escrit poemes com aquest:

"vosaltres, multituds satisfetes de mirada bondadosa,
que aclameu els joves soldats que desfilen,
escapoliu-vos cap a casa i pregueu per no haver de conèixer mai
l'infern on van el jovent i les rialles¹⁴⁹".

¹⁴⁸ vegeu la primera part del *Viatge a la fi de la nit*, de L.F. Céline.

¹⁴⁹ Siegfried Sassoon. *Suïcidi a les trinxeres*: Paul Fussell, 1977, p. 283

Alguns metges consideraven la neurosi de guerra com a ferida del sistema nerviós, i es va donar el cas de soldats que ploraven sense aturador als quals se'ls diagnosticava malaltia de llagrimal. Inclús hi ha qui considera que, com a covardia, l'única solució és l'afusellament sumari. Una versió molt esperpèntica en seria l'opinió d'un general-metge austrohongarès que Karl Kraus fa sortir a la seva obra:

"Si senyor, el millor fóra posar tots aquests psicòpates en un vagó blindat sota un bon foc de barrera. Així oblidarien els seus mals i tornarien a ser aptes pel front! Aleshores els passarien totes les neurosis!"

(1990, p. 489).

Gradualment, però, es va obrint pas entre metges i psicòlegs militars l'opinió que la neurosi de guerra procedeix del trasbals emocional produït per les condicions mateixes de la guerra i es comencen de decidir els tractaments adients, adreçats a restituir els combatents al front tan aviat com es pogués.

Pels soldats es tractava d'un conjunt de mesures disciplinàries: cures ràpides a base d'avergonyiment i semitortures que fessin la malaltia més temible que la trinxera. Elaine Showalter (1987, p. 65) hi troba evidents similituds amb el tracte dispensat a la histèria femenina de la preguerra. Sovint, l'aplicació d'electroxocs deixava el malalt en condicions anímiques deplorables i, en determinades ocasions, l'abocava al suïcidi (Leed, 1979, p. 174).

Pels oficials, en canvi, s'ofereixen diverses menes de psicoteràpia. Elaine Showalter cità la que va rebre el poeta Siegfried Sassoon de mans del psiquiatra freudià capità William H.R. Rivers. Sassoon, company d'armes del Robert Graves no és un home de covard, ans al contrari, el seu coratge li havia procurat el màxim de "Mad Jack", i l'havien condecorat amb la Creu militar. Però, estant de postguerra, la primavera del 1917, que coincideix amb la 3a batalla d'Ypres, va patir al·lucinacions (veia cadàvers als carrers de Londres) i tenia fantasies d'assassinar el general Douglas D. Haig. Això i el fet que hagués publicat *A soldier's Declaration*, el maig del mateix any, en què deia que la guerra era "deliberadament prolongada" i la seva naturalesa corresponia a "l'agressió i la conquesta" el varen dur a la consulta del capità Dr. Rivers¹⁵⁰

¹⁵⁰ El text de Sassoon és transcrit a la novel·la de Graves (1965, pp. 303-304) i diu:

"La present declaració és un acte de desafiament voluntari a l'autoritat mil-

La teràpia de Sassoon va consistir en una vida esportiva molt activa i permís per a escriure en una cambra pròpia. A més de la progressiva convicció que els altres malalts li eren inferiors i el desig de diferenciar-se'n, fins a tornar a ésser, segons paraules del propi Sassoon, "un oficial i un cavaller" abans de tornar a França, on acabà la guerra.

En el transcurs de la seva separació dels companys de combat la seva culpabilitat era tan acusada que va donar lloc a aquest poema, de tema recurrent entre els autors de la Primera guerra mundial:

"Quan dormo, somiant, calmat i abrigat
arriben ells, els qui no tenen casa, els qui han mort en silenci
(...)
sortint de la tenebra, envolten el meu llit
i xiuxiuegen al meu cor. Els seus pensaments són els meus.
"Perquè ets aquí, sense cap més guàrdia a fer?"
(...)
Em desperto en amarga seguretat i sense amics;
i, mentre el dia comença amb xàfeces que fuetegen,

---

itar, perquè crec que la guerra l'han prolongada deliberadament aquells qui tenen els mitjans d'acabar-la.

Sóc soldat, i estic convençut que actuo en nom dels soldats. Crec que aquesta guerra en la qual havia decidit de participar perquè era una guerra defensiva i d'alliberament, s'ha convertit en una guerra d'agressió i de conquesta. Crec que les fins per les quals jo i els meus camarades soldats havíem decidit de participar en aquesta guerra s'haurien hagut d'estipular clarament a fi que resultés impossible de modificar-los, i crec també que, havent succeït això, els propòsits que ens varen impulsar en un principi a anar al front es podrien obtenir ara a partir de negociacions.

He vist i resistit el sofriment de les tropes, i no puc ser còmplice més temps de la prolongació d'aquests sofriments perquè se'n derivin objectius que considero perversos i injustos.

No protesto pas contra la direcció de la guerra, sinó contra els errors polítics i l'engany constant pels quals els combatents són sacrificats.

En nom dels qui avui sofreixen, faig aquesta protesta contra l'engany de què són víctimes. També crec que puc ajudar a destruir la brutal complaença amb què la majoria de la població anglesa contempla la continuació d'uns sofriments que no comparteix i que no té prou imaginació per a comprendre".

A l'autobiografia de Sassoon (1937) s'hi explica la gènesi d'aquest text.

penso en el batalló, al fang.

"Quan tornaràs amb ells?"

Que potser ja no són els teus germans de sang?¹⁵¹".

La Primera guerra mundial és la primera actuació militar amb un paper significatiu de l'esfondrament psíquic, encara que ja s'havien observat alguns trastorns mentals durant la guerra russo-japonesa. Abans de la mecanització sistemàtica de la guerra la malaltia mental més comuna era allò que els exèrcits napoleònics en deien *nostalgie*, és a dir, una intensa ansietat de separació. Les neurosis de guerra són, però, un efecte de la guerra industrial, i no de la guerra en general; són

"l'efecte de la relació cada cop més alienada del combatent amb els modes de destrucció".

(Leed, 1979, p. 164).

Així que es reprèn la guerra de moviment, les neurosis de guerra minven: és la passivitat de la guerra de posicions en les condicions de la *materi-alschlacht* allò que les provoca, és a dir, el soroll insuportable¹⁵², la precarietat material, la por i la tensió contínues i sense descans, la invisibilitat de l'enemic. I la prova és que els aviadors no en patien (Leed, 1979, p. 182). Robert Graves diu sense embuts que tres mesos al front occidental eren suficients perquè tothom quedés neurastènic i que l'únic remei per a resistir la pressió era el consum d'ingents quantitats d'alcohol (1985, p. 205 i passim).

Però a més, hi ha la impotència que sent el combatent davant la preponderància desmesurada del material, que li trenca l'equilibri, sobretot si es troba en un dilema irresoluble: no pot rebutjar ni el seu desig de sobrevivència ni els imperatius ideals i morals que el mantenen al front. En no poder anar cap a un cantó ni cap a l'altre, la seva fugida és cap a la malaltia. S. Freud va fer, el 1921, una interpretació de les neurosis de guerra, que, segons ell, s'havien de concebre com a

"neurosis traumàtiques, possibilitades o afavorides per un conflicte del jo (...) El conflicte sorgeix entre l'antic jo pacífic del

¹⁵¹ Siegfried Sassoon. *Counterattack and other poems*. N. York, 1918. transcrit per Elaine Showalter, 1987, pp. 66-67

¹⁵² a les gravacions magnetofòniques de l'Imperial War Museum de Londres dedicades a l'experiència de combat de la Primera guerra mundial allò en què més insisteixen els veterans és en el constant i insofrible soroll

soldat i el seu nou jo guerrer, i s'aguditsa en el moment que el jo pacífic veu clarament el perill de mort en què el col·loquen les aventures del seu nou jo parasitari. Igualment es podria dir que l'antic jo es protegeix del perill de mort amb la fuga cap a la neurosi traumàtica¹⁵³ (...)"

Una psiquiatra nordamericana va constatar que la majoria dels seus pacients eren voluntaris (Leed, 1979, p. 176). La incapacitat emocional massiva dels combatents feia, segons E. Showalter, un sorprenent contrast amb les versions heroiques i les fantasies masculines derivades de la formació rebuda pels homes de l'època: "ésser home" equivalia a "no queixar-se" i "ésser valent", ideal irrealizable en les condicions de les trinxeres. És a dir, que al patiment propi de la guerra se li afegia la por al capteniment afeminat.

L'esfondrament mental i emocional del combatent era el resultat de la contradicció irresoluble entre allò que se suposava que era el seu ideal d'actuació i les condicions reals en què es trobaven. E. Showalter (1987, p. 64) considera que aquesta resposta histèrica equival a la seva contrapartida femenina: la histèria masculina constituïa una protesta contra l'obligació de fer l'home d'una determinada manera igual com la femenina ho era contra l'obligació d'ésser dona d'una determinada manera.

2.7.3.- *Les destruccions materials*

D.H. Alcroft calcula que Europa va perdre la trentena part dels seus actius econòmics (1985, p. 32).

Els paisatges escenari de combat varen patir destrosses que, en el cas dels fronts estabilitzats, varen resultar especialment greus: destrucció total de boscos —"un bosc bombardejat és un poble assassinat", dirà Ernst Toller (1987, p. 60)— i conreus, desaparició literal de pobles i masies isolades i danys greus a les construccions de moltes ciutats, incloent-hi edificis històrics. Per exemple, a França, resulten destruïdes dues grans ciutats: Reims (115.178 habitants) i Saint-Quentin (55.571) i pateixen danys menors Amiens, Dunkerque, Calais i Boulogne (Keynes, 1987, p. 83).

Al front occidental, la manca d'accidents d'alçada adient per a fer d'observatori promogué la conversió dels campanaris en objectius militars amb la consegüent destrucció (catedrals de Reims i Arras, etc.). Els paisatges destrossats per l'artilleria impressionaven els combatents, que han deixat força

¹⁵³Sigmund Freud: *Introducción al simposio sobre las neurosis de guerra* (1921), inclòs a les obres completes publicades a Madrid, Biblioteca Nueva, 1966, pp. 297-301

testimonis dels espais desposseïts de vegetals i de la tristesa dels "cadàvers"
de pobles:

"Per a fer-hi vacances, era un racó més aviat lúgubre. Les ruïnes del poble, absolutament regirat pels bombardeigs, amb prou feines alçaven, aquí i allà, trossos de paret d'una blancor sinistra, d'on sobresortien, com a despulles melancòliques, un esquelet d'església horrorosament escanyclit, descarnat, ferit, esmicolat, una font i una creu que havien quedat intactes i que es feien constatar al bell mig del poblet difunt. Tot al voltant, unes pedres desesperadament blanques sembraven el terra, barrejades de qual-sevol manera, apilades, entremig dels esvorancs dels obusos, els trossos de guix, les rústes cremades, i només algunes bardisses hi posaven la seva taca negra en aquest paisatge lívid. Qui no hagi vist aquest poblet amb el corriol de ronda que travessa les cases esfondrades no pot comprendre quina intensa emoció, quina tristesa ombrívola i freda, quina angoixa indescriptible es desprenien d'aquesta visió dessolada (...)"

L'Écho du inquieteau, 12-III-1917, transcrit per S. Audoin-Rouzeau, 1986, p. 88.

Però, de vegades, la destrucció era absoluta:

(...)

"Mai no havia vist un poble tan totalment devastat. Ablain-Saint-Nazaire i Carency encara eren llocs reconeixibles, amb les cases destrossades i els patis atapeïts de runa. Aquí no hi queda res que tingui forma, ni un tros de paret, ni una barana, ni una porta (...) En primer terme, la confusió, l'escena fantàstica d'arbres destrossats. Pocs cadàvers; alguns clots amb cavalls en descomposició. D'altres, amb allò que havien estat homes i ara són restes desfigurades, deformades per les seves ferides. Amb el bombardeig el canal del molí ha quedat tan encegat que ha desviat el seu curs i ha fet una bassa en una placeta¹⁵⁴".

Jean-Paul Amat (1990, p. 411) considera que la Primera guerra mundial fou un "poderós agent de transformació de l'espai" i addueix com a exemple

¹⁵⁴ Fragments del diari de guerra d'Henri Barbusse, 14-1915, citats per Glover i Silkin, 1990, pp. 190-191

els paisatges rurals del Nord-est de França. En aquesta regió, les cicatrius de la gran guerra hi són encara perfectament visibles. Al departament del Mosa, on hi hagué les pitjors destruccions, de 586 capitals municipals 60 desaparegueren definitivament i 200 en sortiren greument malmeses. En molts llocs després de la guerra, el paisatge es refeu simplement replantant-hi bosc, i el poblament no hi retornà. D'altra banda, en molts indrets, s'hi mantenen les línies de trinxeres i els sots dels obusos, plens d'herba, ara. Al bosc de Verdun s'hi han recomptat 200 obres militars.

La majoria de la població de les zones de combat es veu obligada a abandonar casa seva i sovint se n'enduen les possessions que es poden carregar en un carro tibat per cavalls o bous. El pas per les carreteres dels combois de refugiats agreujava, en determinats moments el caos circulatori que ja patien els exèrcits, oi més si feia mal temps i hi havia fang. Però hi havia famílies que s'estimaven més quedar-se a casa seva fins el darrer moment, i hi acabaven rebent els efectes de l'artilleria.

El text següent és un testimoni de l'angoixa i la tristesa dels civils obligats a fugir però també de l'esgotament dels combatents:

"Mentre faig els darrers preparatius per marxar, a fora, a la calor, veig un confús anar i venir de material militar, entremig del qual passa sense aturador la tràgica fila de l'emigració: gent a peu, en cotxes i en carro amb objectes heterogenis amuntegats i damunt dels quals s'hi apilen vells i malalts (...) Tots els homes estan tristos (...) la policia, a peu, a cavall o en bicicleta, guia totes aquestes criatures espantades com si fossin bestiar i els fa anar cap al Sud (...).

Els autèntics pagesos es miren tothom que no treballa com si fossin ganduls. Però aquests soldats no ho semblen, de mandrosos, mentre avancen penosament, pàlids, retuts, empolsegats i suats. No hi ha ni un sol oficial, amb ells. Alguns estan tan cansats que es deixen caure a la vora de la carretera tot dient que ja no poden fer ni una sola passa. Com que no tenim res millor, els portem aigua freda, que es beuen amb desfici (...) Són els sobrevivents d'un regiment bretó (...) D'on vénen? Què han vist? Ens agradaria molt de saber-ho, però no diuen res¹⁵⁵.

Allò que quedava dels atuells i provisions dels habitants de la zona del

¹⁵⁵ Notes preses per Isabelle Rimbaud, germana del poeta, Arthur, i que corresponen al dissabte, 29 d'agost del 1914. Transcrites a Glover i Silkin, 1990, pp. 62 i 63

front, els soldats —compatriotes o adversaris— ho aprofitaven tan bé com podien i hi milloraven la seva escassetat habitual: els mobles servien per a fer-ne foc, les bótes dels cellers es buidaven, els llits proveïen la possibilitat de dormir, ni que fos només alguns dies, amb un mínim de comoditat. Al llibre d'Ernst Jünger tantes vegades citat (1987) és un tema recurrent la felicitat que suposa pels combatents la possibilitat d'usar les restes de la civilització de la preguerra, així com el goig de poder collir fruita dels arbres dels horts sobrevivents, que, ara ja, han de devingut gairebé bords per manca de cura.

Algunes destruccions són fetes a consciència i no es deriven d'allò que avui dia s'anomena "efectes colaterals" de l'artilleria. A Bèlgica, els invasors alemanys destrueixen construccions civils i, amb gran escàndol de la premsa aliada, cremen la biblioteca de la universitat medieval de Lovaina. Però les més greus destruccions d'aquesta mena tenen lloc a l'Europa oriental i balcànica. Sèrbia va patir l'ocupació i l'explotació d'austrohongaresos, alemanys i búlgars; Romania, envaïda el 1916, fou explotada a consciència per les potències centrals. El pitjor destí, però, fou el de Polònia; del territori del nou Estat polonès sorgit en la postguerra, el 90 directament: no sols se n'havien malmès o cremat els edificis, sinó que els successius ocupants, russos i alemanys, se n'havien endut al seu propi territori les indústries poloneses i, el 1918, el país era majoritàriament agrari. Aquest canvi econòmic estructural va modificar substancialment la societat i va provocar l'emigració de moltes persones (Nándor F. Dreisziger, 1985, p. 6). El testimoni següent es refereix a Ucraïna:

"Zalezchik havia estat capturada, cremada i saquejada tres vegades pels dos exèrcits, bombardejada durant quinze dies i la major part de la seva població liquidada pels dos bàndols per haver donat ajut i facilitats a l'enemic. Queia la nit quan varem entrar a la plaça del mercat, envoltada per les sorprenents restes d'edificis alts. Hi havia una mena de mercat esquitit en unes parades miserables on les pageses d'ulls tristos exposaven les seves escasses verdures i barres de pa al mig d'una colla de soldats. Alguns jueus passaven furtivament per les cantonades". Quan el periodista demana per comprar menjar li responen: "Alguna cosa de menjar? en tota la ciutat no hi ha prou menjar per alimentar la meua dona i els meus fills"¹⁵⁶.

¹⁵⁶ John Reed: *The war in the Eastern Front*. N. York, 1916, citat per Glover i Silkin, 1990, p. 460

Pel que fa als efectes de la guerra naval, només, en material navilier es van perdre gairebé 10 milions de tones, dels quals 7,8 milions pertanyien a la Gran Bretanya¹⁵⁷.

2.7.4.- *El tracte rebut per la població civil*

El contacte a la zona de combat entre els exèrcits i la població civil pot arribar a ésser nefast per a aquesta darrera: el belgues, que havien resistit la invasió alemanya fent amb les seves escopetes de caça alguns trets escadussers, foren represaliats en forma d'afusellaments sumaris, a més de les destruccions ja esmentades. A la novel·la de Ludwig Renn (1984, p. 46) s'hi explica que el càstig per haver mort des d'una finestra tres soldats i un tinent alemanys és un tret de canó que fa encendre tota la casa amb els seus estadants a dins.

L'exèrcit austrohongarès, poc refiat de molts dels seus súbdits pertanyents a ètnies eslaves, fa penjar, sota l'acusació no comprovada d'espionatge, molts pagesos, capellans, dones o adolescents. Aquest és un tema recurrent en els literats que tracten la guerra: Joseph Roth (1989, pp. 333-334), Karl Kraus (1990), o Józef Wittlin (1990, pp. 93-94). A l'acte IV, escena XXX de l'obra de Kraus s'hi caracteritza amb trets esperpèntics el sistema que la justícia militar austrohongaresa seguia per a comprovar les acusacions de traïció i els jutges acaben dient:

"(...) en el fons, només s'ha provat...

Zagorski: ... que eren rutens. Amb això n'hi hauria d'haver prou!

(...)"

(1990, pp. 467-468)

També fora de la ficció hi surt el tema. A la seva autobiografia, Oskar Kokoschka diu:

"(...) després varem trobar grups de presoners russos, escortats per policia militar alemanya, i varem veure com penjaven dels arbres els cossos dels qui havien col·laborat obertament amb els alemanys (...) Vaig pensar en l'ombrívola pintura de Durer. *El cavaller, la Mort i el Diable*¹⁵⁸".

¹⁵⁷ Per a una valoració més acuradament quantitativa es pot consultar el llibre de J.M. Keynes (1987), capítol V, i el de D.H. Alcroft, 1985, cap. II

¹⁵⁸ Autobiografia de Kokoschka, citada per Glover i Silkin, 1990, p. 128

Com es veu, els russos també practiven aquest mètode.

A la novel·la de Hasek (1980, p. 524) s'hi donen detalls dels mals tractes rebuts per la població civil austrohongaresa després de la retirada russa:

"a l'andana, voltada de policies hongaresos, hi havia una colla de russos d'Hongria detinguts. També hi havia diversos popes, mestres i pagesos dels encontorns. Tots duïen les mans lligades a l'esquena, i, de més a més, anaven lligats de dos en dos. La majoria tenia el nas trencat i el cap plé de búrnies produïdes per la pallissa que els havien clavat els policies de seguit que els havien detinguts".

Segons el periodista britànic Arthur Ransome, els pagesos de l'imperi rus tenien tanta por que quan algú els demanava de quina nacionalitat eren responien "ortodoxa" (a Glover i Silkin, 1990, p. 451). De tota manera, el pitjor episodi de la Guerra és la matança d'armenis ordenada pel govern otomà el 1916, que va fer centenars de milers de víctimes.

De més a més, hi ha la deportació de població civil, com el cas de la retirada russa de l'estiu del 1915, ja esmentada. Les migracions són massives a la fi de la guerra. Amb la revolució i la guerra civil sembla que varen marxar de Rússia uns dos milions de persones. Alemanya reb, després de l'armistici, unes 700.000 persones procedents de Polònia, 25000 dels Països Bàltics, i 120.000 d'Alsàcia i Lorena; Hongria acull 400.000 magiars provinents de Transilvània, Iugoslàvia i Txecoslovàquia. 200.000 búlgars tornen al seu país des de Tràcia, Macedònia i la Dobrudja. Grècia i Bulgària bescanvien població, i després de la seva guerra, seran Grècia i Turquia qui ho faci (Reinhard i Armengaud, 1966, p. 389). Les condicions en què es fan aquestes transferències sovint són molt penoses.

El fragment següent descriu el retorn d'alguns dels 500.000 refugiats de la regió del Vènet després de la victòria italiana de Vittorio Veneto, el novembre del 1918:

"En un punt ens vam trobar una estranya processió: una fila de carretes tibades per cavallets escarransits o rucs, carregats de pobres andròmines (...) "És veritat? ens van cridar, "és veritat que es pot passar per Belunno?" Aleshores vam alentir [l'automòbil] i tots se'ns van posar al voltant: "és ben veritat? Maria Santíssima, demà serem a casa!". Eren els fugitius de les terres envaïdes, instal·lats durant un any als poblets de la terra

baixa. Amb les primeres noves de l'avenç italià els homes havien amuntegat les coses i endavant (...) Enllà del riu s'obrien els bells camps vènets i s'oferia amb el seu horitzó ample i el color de la bona terra. Però les cases eren destruïdes, les vinyes, tallades, els arbres, arrencats, les carreteres fetes malbé¹⁵⁹ (...).

2.8.- Conclusions

El conjunt descriptiu que ha ocupat les pàgines anteriors sembla justificar la consideració gairebé unànime adquirida pels combats de la Primera guerra mundial: una guerra "horrible, grandiosa, incomprendible" en paraules de J.B. Duroselle¹⁶⁰.

Tanmateix, caldria matisar aquestes qualificacions, perquè, d'entrada, no semblen específiques de la guerra que comentem. L'horror és inherent a l'exercici de la guerra, i de guerres grandioses i incomprendibles per a bona part de la població i àdhuc dels combatents que les han patides n'hi ha hagut moltes. Tampoc no és pas la durada de la Gran guerra allò que pot diferenciar-la d'altres, ni de bon tros. La història europea proporciona repetits exemples de conflictes bèl·lics perllongats durant molts anys. Inclús si en deixem de banda alguns que representen casos extrems, com la guerra dels Cent anys o la dels Trenta anys, encara en podem adduir molts d'altres, de durada superior als cinc anys, de la guerra civil catalana (1462-1472) a les guerres italianes (1494-1559), de la guerra del Set anys (1756-1763) a les de la Revolució francesa i l'Imperi (1792- 1815). Allò que sobta víctimes i observadors de la Primera guerra mundial és,

"la manera com es generalitza la guerra i la seva capacitat de destrucció",

(Hobsbawm, 1989, p. 303),

a més del manteniment sostingut d'ambdues característiques durant un període de quatre anys i escaig. En termes generals el passat europeu havia conegut guerres llargues però de mètodes de destrucció només excepcionalment intensius i, més recentment, guerres més destructives però curtes en el temps i localitzades en l'espai.

¹⁵⁹ Anotacions de Giovanni Mira, professor d'institut, citat a L. Ceva, 1988, p. 136

¹⁶⁰ Prefaci a *Les societats europeenes et la guerre de 1914-1918*.

Pel que fa al compromís simultani de grans superfícies en un mateix conflicte bèl·lic, la Gran guerra significà un trencament perquè, independentment de la gran quantitat d'Estats bel·ligerants, les superfícies afectades pels diversos fronts superen qualsevol precedent (guerra dels Trenta anys, campanyes napoleòniques, etc). I el mateix es pot dir de la quantitat de combatents: mai no s'havien disposat pel combat setanta milions de soldats.

D'altra banda, les llargues guerres de segles anteriors s'havien caracteritzat per una discontinuïtat en el temps gairebé general, ja fos perquè s'havien combatut en diferents etapes, separades per èpoques de pau relativa, com la guerra dels Cent anys, o bé perquè, des de temps immemorials i fins l'era industrial, la guerra havia estat una activitat lligada al "bon temps". Els exèrcits sortien en campanya en l'època en què la terra posa a l'abast de combatents i bestiar, els recursos necessaris. Quan el fred, el gel, el fang o la neu entrebanquen la mobilitat i redueixen la capacitat de proveïment, els exèrcits, siguin legions romanes o mercenaris divuitescos, es retiren als refugis o les casernes "d'hivern". Aquells qui, en l'antiguitat o en temps més propers, han combatut a l'hivern, n'han adquirit justa nomenada, i, per això, cal citar l'exèrcit assiri. També Napoleó va gosar emprendre la travessa del Coll del Sant Bernat (2472 mts) el maig del 1800, quan encara era nevat¹⁶¹.

Pel que fa a la durada la guerra es va viure com a inacabable per dues raons. En primer lloc, per la intensitat dels combats i, segonament, per la il·lusió que, com després veurem, compartia la gran majoria de la població de tots els països bel·ligerants que la guerra havia d'ésser curta. Però la guerra s'allargava. Des del punt de vista tàctic i operatiu, hi havia, com diu Norman Stone "diversos cercles per quadrar" (1985, p. 235). En efecte,

"La Primera guerra mundial va produir una disparitat única entre pes i mobilitat: els grans exèrcits, amb proveïments del segle XX, es belluguen a velocitat inferior que la infanteria del segle XVIII" (en el lloc on no hi ha ferrocarril, s'entén).

Aquest fet descarta la maniobra i fa concloure a la majoria d'exèrcits

---

¹⁶¹ Una mostra molt coneguda de la inadequació del combat d'hivern és la retirada de Rússia (1812), l'episodi més citat de la qual és el pas del riu Beresina, tot ple de blocs de glaç. La majoria dels sapadors encarregats de bastir-hi ponts va morir-hi de fred. Després, la industrialització, amb la seva capacitat de proveïment i transport massius i en tot temps, aporta, també en l'àmbit bèl·lic, la il·lusió que la humanitat s'ha alliberat dels vincles que la feien dependre de la naturalesa, miratge que han compartit moltes generacions d'entusiastes pel progrés

que l'única possibilitat de derrotar l'enemic és trobar-li el punt de màxima concentració de forces i inundar-li de projectils".

(1985, p. 146).

També la sorpresa i la preparació necessàries per a les ofensives resultaven mútuament contradictòries i excloents: era gairebé impossible aplegar els recursos humans i materials adients per a una ofensiva de manera invisible. Però les dificultats essencials eren la insuficient mobilitat dels atacants i, en cas que l'atac hagués provocat la derrota de l'adversari, la impossibilitat de privar-li l'ús de les seves reserves de les quals podia disposar a partir de l'ús del ferrocarril (N. Stone, 1985, pp. 236 i 265).

Per tal de "quadrar aquests cercles", els bel·ligerants introdueixen modificacions en la seva tàctica i organització, d'eficàcia generalment tan limitada que no queda altre remei aparent que la guerra de desgast.

La guerra de desgast es fa, forçosament, en un àmbit de moral decaiguda. Els combatents saben que la guerra durarà i que el seu esforç, el seu sofriment i, eventualment, la seva mort, produiran uns resultats molt migrats. Saben, en definitiva, que n'han de morir molts fins que s'arribi a un tombant decisiu. En això i en la duresa creixent de les condicions de combat, deguda tan a la minva de possibilitats de defugir l'agressió i mantenir un precari "sistema de viure i deixar viure" com a l'increment de la capacitat mortífera del material i a l'augment del seu pes relatiu, en aquest conjunt de circumstàncies rau l'horror del combat de les trinxeres.

La Primera guerra mundial va significar "la pulverització de l'experiència". Els combatents,

"es varen trobar sota el cel lliure en un paisatge en què res no havia quedat sense canviar tret dels núvols, i, al mig, al centre d'un camp de forces en què es trobaven corrents devastadors i explosions, hi havia el minúscul, fràgil cos de l'home¹⁶²".

És clar que, aquest domini abassegador del material sobre el combatent no sembla negatiu a tothom:

"(...) avui escrivim poesia amb l'acer, epopeies amb el ciment armat. És per la preeminència del poder pel que lluitem en aquestes batalles en què els aconteixements s'encadenen amb precisió

¹⁶² Walter Benjamin, "Erfahrung und Armut". in *Gesammelte Schriften*, vol II, 1, p. 214, citat per Roberto Calasso, 1990, pp. 762-764

mecànica. En aquests combats en terra, en mar i en l'aire, en els que la xardor de la sang es reprimeix i governen les maravelloses i poderoses obres mestres de la tècnica, hi ha com una bellesa velada de la qual ja en teniem el presentiment.

(...) però aquells que en la darrera guerra només hi han vist un desafiament llançat contra la civilització, aquells que només han sentit i mantingut l'amarguesa del seu sofriment, en comptes de reconèixer-hi el signe d'una alta afirmació, aquests han viscut com a esclaus¹⁶³”.

Sigui com vulgui la valoració personal que se'n faci, i en la línia d'allò que deia Lewis Mumford¹⁶⁴, molts autors es van adonar que la guerra no era sinó una forma d'indústria o, en paraules del mateix Jünger, que

”el geni de la guerra s'havia compenetrat amb l'esperit del progrés”

i l'experiència del combat no quedava gaire allunyada de la de la fàbrica,

”del ritme precís de treball d'una turbina alimentada amb sang¹⁶⁵”.

Una versió molt més contemporània considera que la Primera guerra mundial

”va completar virtualment la construcció de la revolució industrial de l'home anònim i deshumanitzat, aquesta xifra impotent que, sovint, es considera el ciutadà més característic del segle XX. Atrinxerat a la vora de la Terra de Ningú, aquest ésser desemparat i sense rostre va veure que el desert que hi havia entre ell i l'anomenat enemic no només era una metàfora de la tecnologia de la mort i de la mort organitzada tecnològicament, sinó que era també un símbol de l'Estat, la nihilista maquinària del qual era impotent per a controlar-la o protestar. Ple de por i assaltat per la burocràcia mortal d'un costat i per la tecnologia mortal de l'altre, era Ningú, habitant d'una era inhumana i nova i ciutadà

¹⁶³ Ernst Jünger: *La guerra mare nostra*, transcrit a: Roger Caillois, 1975, pp. 314-315

¹⁶⁴ vegeu l'apartat 2.4.2. de la primera part d'aquest treball

¹⁶⁵ *Die totale Mobilmachung*, citat per R. Calasso, 1990, pp. 764-765

d'una nova terra no promesa a la qual l'havia dut aquesta guerra de guerres".

(Sandra Gilbert, 1987, pp. 197-198).

CAPÍTOL 3.- LA DIRECCIÓ DE LA GUERRA

3.1.- Introducció

En el capítol anterior hem vist en què consistien els combats que, entre 1914 i 1918, van tenir lloc en els diferents fronts, i han quedat de manifest l'horror i el punt mort característics de la guerra de trinxeres així com la manca de decisió en el conjunt dels escenaris de la Gran guerra, malgrat els esforços dels contendents per tal de trobar una resolució ràpida al conflicte.

L'horror de la Gran guerra és el resultat de la combinació d'una durada llarga i pràcticament sense solució de continuïtat amb una intensitat veritablement ferotge. Aquesta intensitat en els enfrontaments armats era deguda a la concentració massiva d'uns artíl·lugs bèl·lics de producció industrial capaços d'unes prestacions destructives sense precedents. A aquesta combinació s'hi afegeix encara el característic *impasse* tàctic que hem analitzat a les pàgines anteriors: superioritat infranquejable de la defensiva sobre l'ofensiva i greus problemes de mobilitat en els territoris desproveïts de xarxa ferroviària adient.

Aquesta situació depèn del tipus i la quantitat de material i de combatents a disposició dels exèrcits. Però també és cert que no hi havia una única manera de fer-ne ús i allò que acaba de determinar el destí dels combatents és la cadena de decisions que la jerarquia militar pren en els seus diversos esglaons, decisions que van des de l'actuació tàctica en un sector de front determinat fins a la delimitació general dels objectius estratègics de la guerra.

En les pàgines precedents hi ha sortit repetidament aquella part de la jerarquia militar directament en contacte amb els combatents, però el capítol se centrava, preferentment, en les tropes mateixes. En aquest capítol, en canvi, observarem de més a prop els quadres dels exèrcits bel·ligerants i provarem d'esbrinar fins a quin punt la seva actuació ens pot explicar el desenvolupament de la guerra.

En els cinc primers epígrafs s'hi tracta la divisió i organització interna dels diversos exèrcits, l'extracció social i la formació professional dels quadres

militars, les línies generals de la instrucció de les tropes i la "doctrina de l'ofensiva", així com el tema —que ja és tòpic— de la incompetència professional dels quadres militars durant la Gran guerra. Els dos epígrafs següents es refereixen, en canvi, a les concepcions estratègiques que raïen sota els plans de guerra i la seva relació amb els objectius generals de cada potència.

3.2.- Els exèrcits bel·ligerants

Els exèrcits de les potències bel·ligerants del 1914 es componien de tres armes bàsiques, infanteria, cavalleria i artilleria, i de tropes complementàries i especials: peoners, enginyers o sapadors, de transmissions (ciclistes, telegrafistes, telefonistes, ràdio, coloms missatgers) de muntanya, sanitaris, veterinaris, de ferrocarrils, trens de bagatge, aviació, etc. L'arma més nombrosa és la infanteria, mentre la cavalleria manté la seva aura aristocràtica tradicional i l'artilleria és el cos més tècnic.

L'organització i la jerarquització és estricta a tots els exèrcits, però la distribució en unitats, i més encara, la quantitat d'homes i armes que els pertocuen, varien segons el país, encara que els noms sovint siguin equivalents. De més a més, al llarg de la guerra les unitats també s'aniran modificant, tant per les baixes que van assumint com pels canvis tàctics que s'hi introdueixen.

De més gran a més petita, les unitats més habituals, amb el seu respectiu comandament, són les següents:

exèrcit	general
cos d'exèrcit	general
divisió	general de divisió
brigada	general de brigada
regiment	coronel
batalló	comandant o bé tinent coronel
companyia	capità
secció	tenant o alferes
escamot	sergent
esquadra	caporal

Un exèrcit (entre 125.000 i 300.000 homes, segons el país i el moment) inclou de tres a set cossos d'exèrcit, cadascun dels quals disposa de diverses divisions amb tropes d'infanteria, cavalleria i artilleria de campanya en pro-

porció variable. El 1914, una divisió equivalia a 12-17.000 homes aproximadament, dividits en dues o tres brigades d'infanteria més una d'artilleria, a més de les armes auxiliars corresponents. A cada brigada d'infanteria hi ha dos regiments. Els regiments, formats per uns dos ó tres mil homes, constitueixen unitats amb "vida pròpia", perquè són un centre de tradicions consistents i respectades amb el qual els seus membres s'hi identifiquen i que conserva la seva història amb molta cura¹⁶⁶.

Dins de cada regiment hi ha dos o tres batallons, subdividits en tres o quatre companyies. Les companyies les formen seccions (entre 16 i 50 homes), escamots (entre 8 i 15), i esquadres (de 4 a 8).

L'organització de l'artilleria és diferent; deu homes serveixen un canó. De dos a quatre canons componen una secció i de dos a quatre seccions, una bateria, és a dir, entre 4 i 16 peces. Tres bateries fan un batalló; 2 batallons, un regiment, i 2 regiments, una brigada.

Pel que fa a la cavalleria, cada divisió es componia de diverses brigades: una de lleugera, la de caçadors o d'hússars, de vegades, una de dragons, una de pesada, la de cuirassers, a més d'un grup d'artilleria. El conjunt arribava a uns 5.000 genets.

Les unitats que s'anomenen igual no "valen" sempre el mateix: n'hi ha d'antigues, professionals i prestigioses i d'altres de noves; de combatives i de més passives; de la reserva, de tropes colonials, etc.

Pel que fa al comandament, constitueix una xarxa complexa estrictament jerarquitzada, generalment resultat de tradicions centenàries. Hi ha els oficials, oficials subalterns i suboficials amb comandament directe sobre la tropa, que dirigeixen la realització pràctica de les operacions, i l'oficialitat de l'Estat Major, que les concebeix i planifica. La realització de la guerra depèn de la bona col·laboració entre tots dos cossos.

3.3.- Orígens socials i formació dels quadres militars

De la mateixa manera que dues unitats d'igual nom enquadrades en exèrcits pertanyents a Estats diferents són diferents malgrat anomenar-se igual, els caps, oficials i sotsoficials dels exèrcits de cada potència disposen d'una formació personal i professional molt diversa. Això i les variades tradi-

¹⁶⁶ Aquest fenomen es pot comprovar amb la consideració en què es tenen els membres del 2 Welch Fusiliers —descriu amb força detall per Robert Graves a *Farewell to all that*— o els del Rei de les Dues Sicílies, a la monarquia austro-hongaresa, al qual està dedicada la novel·la homònima d'Andrzej Kusiñewicz

cions existents en l'àmbit de l'adaptació a la conjuntura de la transmissió d'ordres i de la capacitat de prendre decisions distància extremament la potencial actuació d'oficials del mateix grau d'exèrcits diferents.

El cos d'oficials de l'exèrcit de l'imperi alemany és representatiu de la classe social dels terratinents tradicionals. Ni els jueus ni els militants del partit socialdemòcrata no hi arribaven mai a oficials i, pel que fa als membres de la burgesia, se'ls destinaven als cossos de menor prestigi, com l'artilleria, la logística o els enginyers. (Holger Herwig, 1990, p. 83). L'oficialitat alemanya no tenia en gaire estima la formació universitària però els membres de l'Estat Major procedien tots de l'escola militar més prestigiosa del món, la *Kriegsakademie*, on rebien una educació exhaustiva en algunes matèries bàsiques (tècnica, tàctica, matemàtiques, història militar) de la qual, però, n'eren significativament absents els afers exteriors, l'economia i la política interior. Els oficials d'Estat Major alemanys se'ls considerava molt pagats d'ells mateixos però s'ha d'admetre que eren molt competents. Gudmundsson (1989, p. 174) subratlla, a més, que l'única via de promoció per als oficials d'origen social no aristocràtic era l'Estat Major; l'examen d'entrada a la *Kriegsakademie* tractava bàsicament de tàctica, i això i el fet que la major part de les destinacions fossin amb comandament directe sobre tropa explica la solidesa professional de l'oficialitat alemanya en aquest àmbit.

D'altra banda, els oficials disposaven d'eficients suboficials sobre els quals pesava la responsabilitat de resoldre els problemes quotidians de cada guarnició o unitat i que, a més, s'ocupaven de la instrucció de les tropes. D'aquesta manera, ells es podien dedicar a qüestions militarment més importants: problemes de mapes, jocs de guerra, maniobres, discussions sobre les implicacions tàctiques de les innovacions tècniques, etc.

Un dels problemes de l'exèrcit imperial alemany era la manca d'oficials suficients. La quantitat era reduïda per la por que feia a l'alt comandament i a les autoritats estatals la inevitable obertura social que hagués significat l'ampliació del cos d'oficials. Davant el perill de l'entrada d'elements socialment poc de confiar, la decisió és mantenir l'exigüitat del seu nombre (N. Stone, 1985, p. 39 i Lucio Ceva, 1991).

Pel que fa als suboficials, la seva eficiència era garantida d'entrada, per l'elevat grau d'escolarització que contrastava amb els dels altres exèrcits, a més de l'elevat concepte en què es tenien aquests càrrecs per modestos que fossin, i que, d'altra banda, constituïen l'única via de promoció social dels molts pagesos que encara quedaven en algunes regions alemanyes i, sobretot, a Prússia. (Ceva, 1991). Una de les claus fonamentals per a explicar la seva capacitat d'adaptació a les circumstàncies canviants, que és allò que explica

la flexibilitat tàctica que hem pogut observar en la seva actuació bèl·lica, és el sistema de comandament fonamentat en l'*ausfragstaktik*, consistent en comunicar als subordinats allò que s'ha d'obtenir, bo i deixant-los, però, a ells la tria de com s'hi ha d'arribar, cosa que els fa extremament responsables (Ceva, 1991).

L'oficialitat de l'imperi austro-hongarès era, en opinió de Gunther Rothenberg (1985, p. 297), d'una gran qualitat i a més d'una fidelitat a tota prova. El primer atribut resulta dubtós a primera vista si es tenen presents els quasi continuats fracassos obtinguts davant d'adversaris militarment menyspreats — almenys des del punt de vista de les altes jerarquies imperials—, com els serbis, o poc prestigiosos, com els russos. L'Alt Estat Major de l'imperi alemany no compartia en absolut l'opinió de Rothenberg, i els seus caps, Schlieffen i el segon Moltke, els manystenien clarament (Holger Herwig, 1990 p. 87). Però Rothenberg considera que el veritable mèrit de l'oficialitat austrohongaresa consistia en haver mantingut en funcionament l'exèrcit imperial durant més de quatre anys malgrat les condicions absolutament adverses en què va haver de combatre. L'oficialitat austrohongaresa era majoritàriament d'ètnia alemanya. L'imperi era tan variat lingüísticament que si es volia que la instrucció i el comandament fossin efectius, els oficials havien de saber la llengua dels seus homes, i així era. El mateix general Conrad von Hötchendorff en parlava set (N. Stone, 1985, p. 125); però aquestes capacitats es fonen amb la desaparició de l'oficialitat en el transcurs dels primers mesos de la guerra, "víctima de les seves mateixes virtuts" (Stone, 1985, p. 125), i, aleshores es troben amb els curiosos problemes lingüístics que hem vist al capítol anterior.

El comandament de l'exèrcit del tsar anava tradicionalment escàs d'oficials i suboficials. El 1908 només tenia el 43% que li calien (David Jones, 1990, p. 281). Una bona part dels oficials d'alta graduació són d'origen estranger. El 1914, dels setze que comandaven exèrcits, 7 eren de família alemanya, un d'holandesa i entre els "russos" dos eren polonesos. L'exèrcit del tsar és una via de promoció social però els oficials tenen una paga molt escassa: un tinent rus cobra la quarta part de sou d'un d'alemany. Sovint, els orígens socials dels oficials de baixa graduació són modestos i una tercera part dels 17.000 oficials existents el 1914 no havia anat a l'escola primària. A la cavalleria s'hi aplegava el bo i millor de la societat russa i l'artilleria menyspreava, com ja sabem, la infanteria. Aquestes dues armes eren les més reaccionàries, militarment parlant, de l'exèrcit. La seva formació professional no era model·lica (N. Stone, 1985 p. 19-23). El fet ja comentat anteriorment, que el general Kuropatkin impedís els cosacs d'usar armes de foc no és altra

cosa que la seva expressió més anecdòtica.

Tradicionalment, i degut a la seva posició geopolítica, la Gran Bretanya havia tingut un exèrcit de terra molt petit complementat per la marina més poderosa del món. L'exigüitat de les tropes de terra, professionals, es corresponia amb una quantitat d'oficials reduïdíssima. L'estructura del comandament era molt inflexible i als subordinats se'ls deixava la mínima capacitat de decisió. L'oficialitat britànica, experimentada en el transcurs de guerres colonials gairebé ininterrompudes durant els cents anys anteriors, menyspreaven aquells dels seus membres que estudiaven en comptes de consagrar-se al polo o la cacera (Gudmundsson, 1989, p. 175). El 1914, els més valuosos es varen quedar a l'Estat Major, la majoria dels oficials experimentats varen morir a França i la direcció de les tropes aviat va quedar en mans de nois d'escola, joves i entusiastes, però absolutament ineficaços militarment parlant. Paul Kennedy (1990a, p. 66) explica que

"un batalló dels més afortunats tenia tres oficials "instruïts": un oficial de 63 anys, d'abans de la guerra dels bòers, un d subaltern, regular, amb la cama trencada i un furrier sord com una tàpia i que s'havia retirat el 1907".

La gran majoria dels nous oficials britànics procedien de l'élite social i econòmica del país, i molts eren estudiants de les universitats més prestigioses. Dels 1000 homes del Balliol College que varen anar a la guerra, només un 3 (Jay Winter, 1987, pp. 92-96).

Tampoc a Itàlia tenia massa prestigi l'alt comandament militar. Particularment, els polítics els menystenien, com demostren les paraules extremament despectives de Giolitti, que considerava els oficials tan bons com qualsevulla altres però

"els generals valien poc, perquè havien ascendit en el temps en què les famílies enviaven els seus fills més estúpids a l'exèrcit, perquè no sabien què fer-ne".

(Citat a John Gooch, 1990, p. 159).

L'exèrcit de la república francesa tenia un cos d'oficials afeblit d'ençà de l'afer Dreyfuss. En aquella ocasió, la societat francesa es va llançar a un debat que va fer molt de mal al prestigi de l'exèrcit i que va provocar la dimissió de molts oficials i la davallada en el nombre de candidats per a les escoles militars. El 1914, una gran part de l'oficialitat d'alta graduació s'havia format a les guerres colonials (Douglas Porch, 1990, p. 200).

Els oficials francesos semblen haver estat prou afeccionats a l'estudi. L'inconvenient raia, però, en l'estructura organitzativa del seu exèrcit, que privava d'iniciativa els oficials i suboficials amb comandament directe sobre les tropes. Gudmundsson (1989, p. 176) considera que,

"als francesos els donaven les respostes fetes abans que poguéssin fer les preguntes". Pel que fa a russos i italians, "ni tan sols se les plantejaven. Només els alemanys tenien l'hàbit de fer-se-les. Sovint les seves respostes no eren millors que les dels manuals francesos. Però els alemanys tenien l'avantatge de poder adaptar-se a les situacions inesperades".

Finalment, els oficials nordamericans també els mancava una formació sòlida i acostumaven a decidir més en funció de la rutina que no pas de l'adaptació a les insòlites condicions de la guerra en què es varen trobar, tot i ésser els que més tard hi varen entrar.

Del que hem dit fins ara podriem deduir-ne que als exèrcits del 1914 hi predominaven uns quadres de formació poc consistent i amb una estructura de comandament inflexible, inadequada per a adaptar-se a les circumstàncies concretes del camp de batalla i amb una via de presa de decisions que va invariablement de dalt a baix. És evident que en conjunt l'excepció és l'exèrcit de l'imperi alemany que sap apreciar la iniciativa i les troballes tàctiques dels seus homes i està estructurat de forma descentralitzada.

L'entusiasme de Ludendorff per les innovacions del batalló Rohr i els seu meticulós seguiment de l'actuació de les tropes — i, en això, coincideix amb Brussilov — contrasta dolorosament amb l'actitud d'altres comandaments, habitualment estatjats en indrets allunyats del front, al qual hi feien visites escadusseres i de compliment. A la seva història de la Primera guerra mundial, Liddell Hart menciona l'astorament d'un oficial d'elevada posició al quarter general britànic a França en visitar el front durant la Tercera batalla d'Ypres (Passchendaele). Les dotze divisions que Haig havia enviat a aquell mar de fang combatien en unes condicions tant desesperants que l'home, que s'acostava al camp de batalla per primera vegada, es va posar a plorar¹⁶⁷.

Sovint, els combatents tenien clara consciència de la inconveniència de les decisions preses. Són coneguts els raonables exabruptes i els insults irreproduïbles que les tropes australianes i neozelandeses llançaven contra la jerarquia militar britànica a Gal·lípoli i les queixes i la indignació dels poilus francesos que no aconseguïen de fer-se escoltar pels seus caps militars:

¹⁶⁷ Liddell Hart, citat per Dixon, 1977. p. 475

"Entenc que no deixin que els civils critiquin. Però nosaltres, nosaltres sí que hi tenim dret: ens deixem matar. Estaria bé que ens privessin d'aquest dret: els xais bé belen, a la porta de l'escorxador¹⁶⁸ ..."

3.4.- La instrucció de les tropes

La instrucció és el procés pel qual els quadres d'un exèrcit ensinistren els seus reclutes per tal que compleixin eficientment el paper que els serà reservat pel moment de l'actuació al camp de batalla.

Els soldats del 1914 varen rebre, en general, una instrucció fonamentada en la marxa i l'atac a la baioneta en formació tancada. Els elements bàsics d'aquesta instrucció, hereva de la iniciada pels exèrcits europeus del segle XVII, s'adreçaven a fer un autòmata de cada soldat, amb la intenció de capacitar-lo per a eliminar l'individualisme de les reaccions instintives provocades pel pànic, la presència del qual no s'ha de perdre de vista. Ardant du Picq insistia, ja abans del 1870, en què en el "combat modern" el paper de la por és més notori que no pas en el "combat antic" perquè

"la mort, en els combats antics, no tenia res de l'horror que presenta en la batalla moderna, en què la carn queda mastegada, trinxada pel canó (...) Si les armes són més mortíferes, l'home no ha pas canviat, la seva moral és capaç de determinats esforços mentre les proves es tornen més fortes; la moral resisteix menys; més ràpidament, arriba en aquest màxim de tensió que fa anar el soldat endavant o bé endarrera..."

(1978, pp. 104-105 i 112-113).

La instrucció pretén, per tant, fomentar una rutina que calma els nervis i afavoreix la tendència a obeir les ordres.

Una de les seves claus és allò que J.M. Winter (1988, p. 126) anomena "ensinistrament en la humiliació vers el comandament", considerat element indispensable per a garantir l'eficiència militar. Aquesta convicció, tan apreciada pels vells exèrcits europeus, resultaria refutada a la pràctica per l'experiència dels ANZAC, tropes australianes i neozelandeses acostumades

¹⁶⁸ *Le Bochofage*, 25-VI-1917, citat per S. Audoin-Rouveau, 1986, p. 71

a les bones relacions i la companyonia entre oficials i tropa i que varen demostrar en les campanyes de l'Orient Mitjà un tremp i un coratge modèlics. De més a més d'aquesta pràctica, els quadres militars disposaven, des de feia molts anys, d'algunes afirmacions d'Ardant du Picq que resultaven ben aclaridores:

"Sovint, l'objectiu de la disciplina és fer combatre la gent malgrat ella mateixa. És una ingenuïtat de dir que no hi ha exèrcit digne d'aquest nom sense disciplina. No hi ha exèrcit sense organització, i és defectuosa tota organització que negligeixi el més nimis mitjà capaç de fer més real i més forta la solidaritat entre els combatents. Però els mitjans no han d'ésser els mateixos. Una disciplina draconiana ja no sembla pròpia dels nostres costums. La disciplina és d'institució social i s'ha de recolzar en les qualitats i defectes dominants de la nació".

(1978, p. 67).

Malgrat aquests advertiments, la instrucció tendia, en general, a basar-se en principis com els que apareixen en els següents fragments, deguts a una novel·la i una narració de Józef Wittlin:

"Déu Nostre Senyor va fer el món en sis dies i llestos, mentre un suboficial s'hi estava setmanes senceres en fer dels homes soldats, és a dir, veritables homes. Perquè l'home creat per Déu és — no ens n'amagarem pas— només material per a l'home, gairebé primera matèria.

"Jo us faré homes!"

"amb aquesta exclamació, l'home de ferro de la caserna, el feldfebel Batxmatiuk, feia setze anys que saludava les noves quintes. Unes quantes setmanes després sortien de les seves mans unes creacions humanes veritablement magnífiques".

(1990, pp. 170-171).

"No eren homes, encara que el feldfebel major Batxmatiuk els estampia contra la terra magiar, els tirava pels rostolls, les patateres, bo i destrossant les patates per collir, els remullava als bassals, els empastifava de fang. (Perquè ja havien vingut les primeres pluges i, en contra de l'opinió generalitzada, la guerra no s'havia acabat abans no comencés la temporada humida).

Durant el sec mes de Setembre, els husuls¹⁶⁹ s'havien empassat molta pols hongaresa barrejada amb la seva pròpia suor, havien deixat la pell de les mans en llargs exercicis de dia i de nit; tenien els peus escaldats per les marxes amb l'equip complet, que no s'acabaven mai, e's costats adolorits de tant caure i aixecar-se, caure i aixecar-se, cavar clots fondos, carregar caixes de municions, disparar trets, agenollats a terra, d'arrossegar-se de panxa a terra amb desenes de quilos a l'esquena.

I, tot i així, encara no eren homes.

(...)

No, no eren homes, encara que el feldfabel major Rudolf Batxmatiuk li arrenquès l'ànima a més d'un. Però, després d'un temps, les ànimes espantades per les paraules de Batxmatiuk tornaven als cossos, als uniformes, com els ocells tornen als seus nius, encara que ja no eren les mateixes ànimes que abans. Ja havien estat transformades per la subordinació, la gran divinitat de les tropes imperials i reials¹⁷⁰. De més a més, es pot viure sense ànima. Inclús s'és un soldat millor. Perquè sovint l'ànima posa pegues a l'obediència de les ordres dels superiors. És pot viure sense ànima¹⁷¹.

Després d'haver analitzat l'evolució dels mètodes de combat (capítol 2, de la segona part d'aquesta tesi) ja sabem que una instrucció basada en la marxa i l'atac a la baioneta en ordre tancat resultava inadequada i, lluny de fer eficient el combatent, el lliurava desvalgut al foc de les metralladores i l'artilleria de campanya. Dit en altres paraules, cap exèrcit havia fet els necessaris estudis d'adaptació tàctica i operativa a les noves circumstàncies bèl·liques deduïbles dels darrers conflictes.

Per exemple, a la guerra franco-prussiana (1870-1871), s'hi varen poder fer algunes constatacions pràctiques importantíssimes: cap dels dos contendents no va reïxir en operacions frontals ni va poder dur les tropes en ordre tancat fins la línia de foc. Pel que fa a l'ús de la baioneta, fou rar, tret dels casos de combat dins de poblat o bé al bosc. I, finalment, s'hi evidència la preponderància creixent de l'artilleria i la minva de pes de la

¹⁶⁹ Ètnia eslava i eminentment pagesa de l'imperi austro-hongarès.

¹⁷⁰ De les institucions austro-hongareses se'n diu imperials-i-reials perquè depenen de l'imperi austriac i la monarquia hongaresa

¹⁷¹ *Una muerte sana*, inclosa a 1990, pp. 262-263

cavalleria, que va haver d'entomar unes baixes enormes, sobretot les unitats dels *chasseurs d'Afrique* (J.F.C. Fuller, 1984, p. 115). Posteriorment, resultarien evidents la gran capacitat mortífera de la metralladora i l'immens poder defensiu dels atrinxeraments provistos de filferades (*Ibidem*, p. 135).

La raó d'aquesta manca d'adaptació a les noves circumstàncies tècniques rau en l'extrema rigidesa de les institucions militars europees durant l'època que tractem. Liddell Hart (1969, p. 163) afirma que, tradicionalment, els exèrcits han estat les institucions més rígides malgrat la necessitat d'ésser les més adaptables. I és aquesta inflexibilitat allò que explica que, el 1934 l'exèrcit britànic seguis ensinistrant els seus homes amb mètodes quasi idèntics als de l'època de Wellington i que, el 1914, els quadres militars s'entestessin en considerar valuosa la baioneta malgrat que els combats dels cinquanta anys anteriors haguessin demostrat que ja era periclitada: a la majoria, els semblava impropri d'homes l'abandó d'aquesta arma.

Quins són els motius d'una actitud tan poc flexible? Liddell Hart n'adueix alguns. En primer lloc, la lentitud de l'ascens i el tedi de la rutina desanimaven menys els joves mediocres que no pas els capaços i entusiastes, molts dels quals abandonen la carrera militar. Segonament, en temps de pau, l'ofici militar ofereix moltes ocasions de distracció i poques per a l'estudi i la pràctica. Els estudis s'han de fer, a més, de forma fictícia i teòrica. I allò que més hi pot ajudar, que és l'estudi de la història, hi té escassa presència. No sols això, sino que s'encara amb una actitud psicològica plena de prejudicis, derivada de la preeminència de què frueixen tot un reguitzell de lleialtats en l'educació militar: el soldat se l'educa perquè sigui lleial al rei, al país, al servei, a l'arma, al regiment i als superiors, aquestes múltiples lleialtats el priven de capacitat per enfrontar-se a la veritat d'una manera neta (Liddell Hart, 1969, pp. 169-171).

Tanmateix, s'hi poden trobar d'altres elements explicatius. Brian Bond (1984, pp. 84-85) considera que la previsió de com serien els combats de la Gran guerra falla no sols per manca d'estudi i d'objectivitat sinó també per incapacitat d'acceptar les lliçons desagradables de les guerres anteriors. Es negaven a practicar la guerra de trinxeres

"tant perquè feia malbé els uniformes com perquè contradeia l'"esperit de l'ofensiva" —del qual en parlarem una mica més endavant— I, a més a més, "els oficials, sobretot els de l'exèrcit, podrien haver sentit que els seus ideals professionals i el seu estatus social eren amenaçats. Aquests ideals podrien incloure's en un terme carregat de valoracions, el "caràcter". Si les noves

condicions de la guerra reclamaven més potència de foc i qualificació tècnica que no pas caràcter, aleshores tota la seva manera de viure semblava compromesa”.

No és pas que no hi hagués innovadors ni tocs d'alarma dirigits a la necessitat de sacsejar la rutina, sinó que cada exèrcit tenia les seves pròpies vies per a neutralitzar-los. Per exemple, a l'imperi alemany, l'emperador Wilhelm II seguia organitzant unes maniobres anuals que es cioïen amb lluidíssimes càrregues de cavalleria dirigides per ell mateix. Alhora, entrebancava les innovacions per un senzill procediment de caire autocràtic: el 1894 havia decretat que qui s'oposés a la doctrina militar oficial, per escrit o bé de paraula, patiria consell de guerra i, així, l'opinió dels professionals més innovadors com von der Goltz o Keim, quedaven bandejades (H. Herwig, 1990, p. 82).

El procés de concepció i producció del carro de combat posa de manifest una situació equivalent a la Gran Bretanya. En efecte, el punt mort de les trinxeres va semblar previsible a més d'un observador i, el 1912, un inventor civil australià es va presentar al ministeri de la guerra britànic amb els projectes d'un vehicle eruga que solucionava la immobilitat de les línies de posicions a base d'afegir mobilitat i protecció al foc. Però ningú no n'hi va fer cabal. Un cop engegada la guerra, Churchill i Lloyd George aconseguiren de fer el prototipus de carro de combat britànic —anomenat “Big Willie”—, que no feu gaire gràcia a l'alta jerarquia militar: Lord Kitchener, ministre de la guerra, general de gran renom i heroi de la guerra del Sudan, el va qualificar, en veure'l funcionar, de “joguina mecànica molt bufona” (“a mechanical pretty toy”) tot i que va demostrar la seva capacitat per superar trinxeres (Stephen Brooks 1981, p. 8). I, més endavant, quan se n'hagueren provats alguns, el comandament britànic es declarava especialment molest per l'aspecte malgirbat que presentaven els tanquistes en sortir dels seus vehicles, marejats pels fums de la combustió de la benzina del motor, atabalats pel brogit i rebregats per l'atapeïment (Norman Dixon, 1977, p. 114).

Malgrat tot, la immobilitat no era completa i algunes discussions importants varen tenir lloc. Per exemple, l'exèrcit de l'imperi alemany va tractar llargament sobre la conveniència de disposar els combatents en ordre tancat o bé obert. L'experiència de la guerra francoprussiana havia abonat la preferència per l'ordre obert, que oferia menys blanc als potents fusells de l'època. Però alguns autors pintaven quadres terribles de fracassos provocats pel fet que molts combatents aprofitaven la llunyania dels seus caps per a escapollir-se de la brega. És allò que Ardant du Picq havia descrit així:

"(El soldat) es perd en la fumera que desorienta i la confusió de la batalla en què lluita, per dir-ho així, pel seu compte, la solidaritat ja no compta amb la sanció de la vigilància mútua".

(M. Howard, 1986, p. 513).

B. Gudmundsson (1989, p. 8) conclou que molts caps s'estimaven més patir baixes elevades que no pas perdre el control de les seves tropes.

La guerra anglo-bòer va demostrar que l'ordre tancat era suïcida i, a les maniobres del 1902, la guàrdia imperial prussiana més aviat es va arrossegar que no pas carregar (Gudmundsson, *ibid.*, p. 21). Però la victòria japonesa del 1905 va complicar la discussió. Els japonesos havien estat instruïts per militars prussians, i el seu èxit ni que fos a l'alt preu pagat s'interpretà com a èxit dels mètodes prussians tradicionals.

En definitiva, la tendència descentralitzada de l'exèrcit imperial alemany permeté que cada unitat s'instruís en funció de les conviccions del seu comandament i, així, el 1914, la infanteria alemanya inicià la guerra de forma heterogènia i va lluitar en formació oberta o tancada segons la unitat de què es tractés.

També l'exèrcit francès va introduir alguns canvis com a resultat de l'experiència de la guerra dels bòers. Però aquestes reformes varen semblar *dreyfusardes* —radicals i potser socialistes i tot— a una part dels oficials, que varen fundar la *Revue Militaire Générale* amb la intenció de combatre la "transvaaliti aguda"¹⁷², és a dir, aquesta por excessiva a les baixes: si es priva el comandament de tenir les seves forces agrupades, mai no podrà assolir un resultat decisiu. En qualsevol cas, les noves normes no es varen tenir gaire en compte, i l'exèrcit francès començà la guerra molt dividit (M. Howard, 1986, p. 517).

Mentrestant, la cavalleria seguia entrenant-se per a les seves vistoses maniobres i va iniciar la guerra amb l'esmolament ritual dels seus sabres que, a la pràctica, va tenir ben poques ocasions d'usar, almenys al front occidental.

3.5.- La doctrina de l'ofensiva

Una de les mostres més paradoxals del tradicionalisme rígid i anacrònic que hem esmentat és la doctrina de l'ofensiva, de la qual el comandament

¹⁷² El nom de transvaaliti procedeix de l'experiència britànica de la guerra dels bòers, que va tenir lloc al Transvaal.

francès n'és l'advocat més irreductible, però que també compta amb adherents aferrissats a les altres potències bel·ligerants (Howard, 1986, p. 514).

Els seguidors d'aquesta doctrina atribueixen a l'ofensiva la capacitat decisòria en el camp de batalla i atorguen als factors morals un pes igual o superior als de caire material. Dit d'altra manera, tot i la potència comprovada del foc produït per les armes modernes, les unitats d'infanteria hauran d'avançar sense tèrmer-lo i atacar les línies o les posicions de l'adversari convergudes de la seva força i a la recerca de la victòria decisiva.

Els advocats de l'ofensiva invoquen l'autoritat de Clausewitz i els escrits d'Ardant du Picq, dels quals sostreuen les frases en què es menystenien els factors materials i se subratllen els morals. És clar que, sovint, obliden el contrapès amb què aquests autors havien matisat els seus escrits, de l'estil d'aquest, degut a Ardant du Picq:

"no negligiu l'acció destructiva abans d'usar la moral; de manera que useu el foc fins que sigui possible. Sinó, a la vista de la capacitat de foc actual, cap atac no serà reeixit".

(M. Howard, 1986. p. 515).

Aquestes matisacions són, per tant, absents dels escrits dels teòrics de l'ofensiva, que preconitzen posicions tan radicalitzades com les següents:

"(...) Tots els atacs s'havien de dur fins a l'extrem (...) carregar a l'enemic a la baioneta amb la finalitat de destruir-lo (...) aquest resultat només es pot obtenir al preu d'un sacrifici sagrant. Qualsevol altra concepció quedarà refusada per oposar-se a la veritable naturalesa de la guerra¹⁷³".

"És més important desenvolupar un estat mental propi de conquesta que no pas rumiar tàctiques".

"Al camp de batalla s'ha d'ésser capaç de fer coses que, a sang freda, són quasi impossibles, per exemple, avançar sota el foc¹⁷⁴".

A França, l'arribada del general Joseph Joffre a la direcció de l'Estat Major, el 1911, significa la preponderància dels principis de l'exèrcit colonial, més refiat de la iniciativa personal i la força de caràcter que no pas de les armes, i convençut de la necessitat d'emprendre una campanya contra la

¹⁷³ Coronel Grandmaison, citat per Liddell Hart, 1963, p. 134

¹⁷⁴ *Idem*, citat per M. Howard, 1986, p. 520

fracció metropolitana de l'exèrcit, que consideraven excessivament polititzat i ineficient. Com a conseqüència, les normes per a la direcció de grans formacions, del 1913, deien:

"l'exèrcit francès, de retorn a les seves tradicions, no reconeix altra llei que la de l'ofensiva".

(Howard, 1986, p. 520).

Mentrestant, el mariscal Foch pretenia de fer demostracions aritmètiques dels avantatges de l'ofensiva, adduint, per exemple, que si dos batallons n'ataquen un de sol, la seva superioritat és del cinquanta per cent. J.F.C. Fuller (1984, p. 118) modifica les conclusions d'aquesta suposició cridant l'atenció sobre un descuit elemental de Foch: mentre el blanc que ofereix l'atacant és total, el del defensor amb prou feines és d'un octau del seu cos.

Ja hem avançat que els francesos no són sols en propugnar l'ofensiva a outrance. Les dues mostres que segueixen són d'origen britànic. El general Sir Ian Hamilton, que posteriorment comandaria les malaurades operacions de Gal·lípoli, havia escrit pocs anys abans del 1914:

"La Guerra és, sobretot, el triomf no pas d'un chassepot sobre un fusell d'agulla ni d'una línia d'homes atrinxerats darrera filferades i zones escembrades pel foc sobre homes que s'exposen en camp obert, sinó d'una determinació sobre una altra de més feble (...). La millor defensa d'un país és un exèrcit format, entrenat i inspirat per la idea de l'atac".

(M. Howard, 1986, p. 521).

Sir Douglas Haig, futur comandant suprem de les forces expedicionàries britàniques a França, havia escrit el 1909 —és a dir, després de la guerra contra els bòers— quan era director de serveis de l'Estat Major:

"A l'èxit definitiu en combat només s'hi pot arribar per una ofensiva ferma".

"l'èxit a la guerra depèn més de qualitats morals que no pas de les físiques. L'habilitat no pot compensar l'absència de coratge, energia i determinació"¹⁷⁵.

---

¹⁷⁵ *Reglament del servei de camp*. Citat per Regan, 1989, p. 109

I els reglaments que obeïen les tropes del 1914 són inspirats pels mateixos principis: al reglament de la infanteria francesa del 1913 s'hi pot llegir:

"Unicament el moviment d'avenç portat fins el cos a cos és decisiu i irresistible. La baioneta és l'arma suprema de l'infant¹⁷⁶".

En canvi, el reglament alemany del 1906 és molt més matissat:

"la infanteria és l'arma principal, junt amb l'artilleria (subratllat propi) anihila l'adversari amb el seu foc. És ella qui venç les darreres resistències de l'enemic¹⁷⁷".

Pel que fa a la cavalleria, en canvi, els reglaments alemany i francès s'acosten més. El francès diu:

"l'atac a cavall i amb arma blanca, l'única que dona resultats ràpids i decisius, és la forma d'acció principal de la cavalleria".

i l'alemany:

"la cavalleria ataca amb la carrabina a la mà només allà on la llança no pot fer el seu paper¹⁷⁸".

L'edició del *Infantry Training* britànic deia:

"Allò més essencial per a tenir èxit en una batalla és acostar-se a l'enemic, costi el que costi".

(B. Bond, 1984, p. 85).

L'adhesió a l'esperit de l'ofensiva esclareix alguns fets que, amb el pas dels anys, ens semblen, sinó inexplicables, com a mínim, problemàtics. Per exemple, les escasses existències d'artilleria perant d'alguns exèrcits: "Gràcies a Déu", els francesos gairebé ni en tenien perquè ni tan sols contemplen la possibilitat de la defensiva (Holmes, 1989, p. 135), mentre els russos consideren les peces d'artilleria de campanya de trajectòria alta com a "armes pròpies

¹⁷⁶ Citat en el treball col·lectiu de l'Escola d'EM, de l'Exèrcit Espanyol a Madrid, promoció 1976. *La batalla del Marne*, p. 11. Agraïxo al coronel Méndes, el comandant Cerros i el capità Carril l'amabilitat amb què em van atendre

¹⁷⁷ *Ibidem*

¹⁷⁸ Citat en el treball col·lectiu ja citat de l'Escola d'EM, de l'Exèrcit Espanyol, p. 11)

de covards" (Stone, 1985, p. 23). La flota britànica amb prou feines disposava de refugis costaners adients a les seves característiques i no hi havia cap base fortificada plenament adequada al calat dels seus vaixells; tampoc no hi havia prou fars, ni xarxes d'avís de la presència enemiga. L'argument era que totes aquestes instal·lacions eren "massa cares" però si tenim present que el preu d'un port ben equipat era la cinquena part del d'un *Dreadnought* queda prou en evidència que la qüestió rau, més aviat en l'opció exclusivament ofensiva de la marina (Regan, 1989, pp. 150-151). Encara resulta més òbvia la manca d'adequada formació defensiva de l'oficialitat i d'instrucció de tropes en el mateix sentit, incloent-hi l'exèrcit alemany.

Aparentment, l'adhesió a l'esperit de l'ofensiva podria correspondre a simple ignorància dels professionals de la guerra de finals del segle XIX i principis del XX. Però aquesta hipòtesi la desmenteix la quantitat de textos militars que tracten la capacitat mortífera de l'armament i preveuen l'enorme quantitat de víctimes que faria la guerra combatuda amb els mitjans a disposició:

"Qui es pensi que a la guerra moderna es poden tenir grans èxits tàctics sense grans pèrdues en vides humanes va molt errat (...). La por a les baixes sempre garanteix el fracàs, però podem assegurar que la tropa que no les tem és capaç de mantenir una gran superioritat sobre els que són més estalviadors de sang".
General Friedrich von Bernhardi, 1912 (alemany).

"L'èxit en l'assalt depèn de com hagueu ensinistrat els vostres soldats abans, per a "saber morir" o per a "evitar la mort" (...) si es dona el segon cas, no hi ha res a fer i seria més assenyat no anar a la guerra".

Coronel F.N. Maude, 1905 (britànic).

(citats per Michael Howard, 1986, pp. 510-511).

Aquesta certitud, combinada amb la inclinació a l'ofensiva ens provoca, actualment, la sensació de trobar-nos davant d'un estol de cíncics. I és clar que entre els oficials n'hi ha, de casos de cinisme i menyspreu per la vida dels homes. És el cas del comandant de la 29a divisió britànica, Hunter-Weston, que enmig dels malaurats combats de Gal·lípoli va respondre, quan se li demanava si no comptava que tindria moltes baixes,

"Baixes? I per què m'hi haig d'amoïnar, jo, amb les baixes?"

(Regan, 1989, p. 97),

frase que coincideix amb una de molt semblant atribuïda a Napoleó ("Perquè s'ha d'amoïnar per les baixes, una persona com jo?"). La diferència rau, però, en l'eficiència militar de cadascun: Hunter-Weston va deixar que li anihilessin l'equivalent de tres divisions a canvi de'venços pràcticament nuls.

En d'altres ocasions, ens trobem oficials amoïnats exclusivament per la consecució de la glòria personal al preu que fos en vides humanes, com la figura del tinent Lössberg, que, a la novel·la de Ludwig Renn (1994, pp. 290 i ss.) envia els seus homes a una patrulla amb la intenció exclusiva de recollir-ne els llorers. Un cas molt més esperpèntic és el descrit per Hasek:

"El *Stabsfeldwebel* Hagner contava que el capità Sagner, a Sèrbia, al començament de la guerra, havia volgut destacar en una acció que va tenir lloc a les Muntanyes Negres i que va llançar totes les companyies del seu batalló, l'una darrera l'altra, contra les fortificacions sèrbies, malgrat que això era una cosa ben inútil i que allà la infanteria valia el mateix que un boc vell, perquè només l'artilleria hagués tret els serbis d'aquelles roques. De tot el batalló només en van quedar 80 homes. Al senyor capità Sagner mateix se li va enrampar la mà, i després, a l'hospital, va agafar dissenteria. Després va reparèixer a Budejovice, i diuen que ahir al casino frissava per anar al front, que hi volia deixar un batalló d'infanteria tot sencer i distingir-se per tal que li donessin el *signum laudis*, que a Sèrbia l'havien deixat amb un pam de nas, però que, ara, o bé cauria amb tot el batalló o bé el farien tinent coronel, però que, de tota manera, del batalló d'infanteria no en quedaria res¹⁷⁹".

Sovint, però, es donaven casos totalment oposats: els oficials de baixa graduació i els suboficials —caporals, sergents, alferes, tinents o capitans— de tots els exèrcits han deixat, al llarg dels anys de la guerra, mostres d'heroisme i solidaritat amb els homes que comandaven, malgrat tenir, en molts casos, la convicció de l'absoluta inutilitat de les ordres que havien de complir¹⁸⁰.

Segons la versió d'un combatent italià al front del Vènet,

¹⁷⁹ Hasek, 1980, p. 367. En un batalló d'infanteria hi havia uns mil homes

¹⁸⁰ El tinent Lamm, personatge de la novel·la de Ludwig Renn, és un dels prototipus literaris que representa aquesta mena d'oficials

"La veritat és allò que abans em semblava una exageració: que la guerra la sostenen i l'aguanten els oficialets, els tinentets de complement i ara també els territorials: aquells que (...) a la fi de la guerra podran mostrar com a únic guany les seves ferides i la seva ruïna econòmica". (Lucio Ceva, 1988, p. 133).

La constatació d'aquest fet es troba en el percentatge substancialment superior de mortalitat que afecta els oficials en comparació amb els soldats tal com hem mostrat al capítol anterior.

Tropa, suboficials i oficials subalterns compartien un odi, comú a tots els exèrcits, contra els oficials d'alta graduació i els "buròcrates" de l'Estat Major", que decidien les operacions amb total indiferència pels resultats que poguessin provocar sense patir-ne cap i que es feien obeir en circumstàncies com aquesta:

"Conqueriu la trinxera costi el que costi". Arriba un coronel furios: "Heu vist si hi havia una bretxa o no, a la filferrada"? "no, no n'hi ha". "Però les ordres són ordres, i prou. Voleu que us faci anar al tribunal militar?" (...) Per tal d'obeir vam enviar també una patrulla, de nit, a buscar la bretxa que no existia. L'aspirant marxa amb els seus homes; segurament ja ha posat la seva ànima en pau. De fet, el maten sota la filferrada. També per obediència, preparem les onades d'assalt. La primera s'atura de seguit. Endavant la segona, i hi vaig jo també. Tal com era de preveure, em toquen cinc bales¹⁸¹".

Segons Michael Howard (1986, p. 522) la convicció que la guerra provocava moltes baixes també la compartien els civils, bombardejats continuament amb perorates militars i civils, laiques i eclesiàstiques sobre la necessitat del "sacrifici" i del "sacrifici suprem" per la pàtria, i, per tant, la xifra de baixes produïdes probablement ens xoca més a nosaltres que no pas a ells. Modestament, considero en canvi que els testimonis de l'època permeten constatar la primera part de l'afirmació, però no la segona perquè els europeus estaven plenament convençuts que la guerra seria curtíssima i no són escasses les mostres d'estupefacció produïdes per l'enormitat de la massacre.

Afortunadament, no tots el caps militars de la Gran guerra són seguidors convictes de la "doctrina de l'ofensiva". El cas de T.E. Lawrence, "Lawrence

¹⁸¹ Giovanni Mira, historiador i professor d'institut italià. Citat per Lucio Ceva, 1988, p.

d'Aràbia" és potser el més brillant. Les seves mateixes paraules demostren que els fonaments en què raia la seva actuació militar són divergents dels que hem analitzat fins ara:

"L'única cosa que calia era derrotar els nostres enemics — entre els quals hi havia Turquia—, i aquest objectiu es va realitzar, gràcies a l'habilitat d'Allenby, amb menys de quatre cents morts, bo i aprofitant-nos dels qui Turquia oprimia. Estic orgullós d'aquells trenta combats en què no va vessar la sang dels meus homes. Totes les nostres províncies imperials per a mi no valien la mort d'un sol britànic".

(...)

"La nostra lluita no s'assemblava pas al ritual del què Foch era sacerdot. Ho vaig recordar per tal d'establir una diferència fonamental entre ell i nosaltres. En la seva guerra moderna, que ell anomenava guerra absoluta, dues nacions que professaven visions del món incompatibles les sotmetien a la prova de la força. Des del punt de vista filosòfic, això era una bestiesa, atès que, mentre les opinions es podien discutir, les conviccions havien de menester els trets per a curar-se. I la lluita només s'acabava quan els defensors d'un dels principis immaterials ja no disposava de més mitjans de resistència contra els defensors de l'altre. Semblava una restauració al segle XX de les guerres religioses, la fi lògica de les quals era la completa destrucció d'un credo i els protagonistes de les quals es pensaven que prevaldria el judici de Déu".

(T.E. Lawrence, 1990, pp. 10 i 220).

3.6.- La qüestió de la incompetència militar

Molts autors atribueixen la magnitud de les baixes no pas a l'esperit de l'ofensiva, sinó més aviat a la pura i simple incompetència professional del comandament. La Primera guerra mundial constitueix una mena d'antologia de disbarats militars:

"Tot plegat, fa la sensació d'una estupidesa estratègica i tàctica mai no vista a la història i que no l'esborren ni l'èxit de les ofensives alemanyes a l'Est ni l'aliada del 1918".

(Michael Howard, 1986, p. 510).

"(La Primera guerra mundial) ha deixat a la posteritat la imatge persistent de milions d'homes ocupats, durant anys, en una lluita inútil enmig del fang per arribar a guanys negligibles a un preu enorme. Va desacreditar el militar professional gairebé a tot arreu i als almiralls els va tocar si fa no fa el mateix¹⁸²".

I Liddell Hart opinava que no hi havia hagut un sol cap militar genial sinó, simplement, alguns de competents enmig d'una massa d'incompetents. L'opinió dels combatents sobre el tema és contundent:

"L'estupidesa militar i la immensitat de les onades del mar són les dues úniques coses que poden donar idea de l'infinit¹⁸³".

El cas és que es varen haver d'improvisar, al camp de batalla mateix, solucions a problemes que no s'havien estudiat globalment abans de l'esclat de la guerra i com sabem, aquests problemes eren molt difícils de resoldre. Paul Kennedy (1990, b, p. 331) els sintetitza així: en mar, calia veure com acostar-se i superar la flota enemiga; com contrarrestar els submarins; com obrir un nou flanc estratègic ambfibi; i en terra, com trencar i sobrepassar el sistema de trinxeres. Aquest darrer és, per descomptat, el problema més greu. El mateix autor jutja l'eficiència militar afirmant que allò que la prova, igual com en altres àmbits, és la capacitat per a enfrontar-se amb l'imprevist (p. 333). Però més greu és la manca de capacitat d'improvisació i la persistència en l'ús de tàctiques i la concepció d'operacions les línies mestres de les quals han demostrat repetidament la seva ineficàcia. És a dir, el comandament insisteix en actuar de la mateixa manera sabent d'antuvi la negativitat dels resultats. M'ha semblat útil d'oferir-ne alguns exemples, que reflecteixen la insistència en l'ús de la formació en ordre tancat en els assalts a trinxeres sense haver-ne destruït prèviament les defenses, en mantenir plans tot i la irrefutable constatació de la seva inutilitat, en mantenir el paper de la cavalleria, etc.

a.- La batalla de Loos

A la batalla de Loos, el 26 de setembre del 1915,

¹⁸²D.C. Watts: *Too serious a business*, 1975, citat per Paul Kennedy, 1990, b, p. 329

¹⁸³*On progresse*, 1.III.1917, citat per Stéphane Audoin-Rouzeau, 1986, p. 64

"s'esperava que les malaventurades divisions 21 i 22 travessessin la terra de ningú a plena llum de dia, sense ni fum ni gas que les cobris i sense recolzament artiller per sota del nivell divisional, i que després ataquessin una posició tan fortament defensada com les defenses frontals i protegida per un embull de filferro de punxes formidable i intacte¹⁸⁴".

Els havien dit que no calia fer altra cosa que empaitar un enemic demoralitzat; les dues divisions avancen en formació compacta i dirigides pel seus oficials a cavall. Com a resultat del facilísim blanc que presentaven, les metralladores alemanyes varen fer 385 baixes entre els oficials i 7861 entre els soldats, d'un total de 10.000 atacants. Els alemanys no en varen patir ni una i, quan els supervivents de l'atac, que havia estat planejat per Haig, varen retirar-se, els defensors gairebé no els varen disparar (Regan, 1989, p. 79).

b.- El Somme

El primer dia de l'ofensiva franco-britànica del Somme (1 de juliol del 1916) estableix una mena de rècord de les baixes patides per l'exèrcit britànic en una sola jornada (21.000 morts i 39.000 ferits). Com ja sabem, l'ofensiva s'inicia amb un bombardeig intensísim de 6 dies que, tot i les moltes baixes alemanyes produïdes, permet la supervivència de defensors suficients, que reben les espesses files dels atacants amb les seves metralladores. Paul Fussell (1977, p. 13) atribueix al comandant en cap de la BEF la convicció que els homes de l'exèrcit de Kitchener —acabat de reclutar i amb una formació militar menys que superficial— no serien capaços d'arribar a les línies enemigues sinó era en formació tancada, en onades successives i a plena llum de dia, donat que tàctiques més subtils, com és ara córrer de cobert a cobert o bé seguir de prop un foc de barrera, eren fora del seu abast. I, així, les tropes, a les quals s'ha dit que els alemanys ja estan fora de combat i que l'atac serà poc més que una passejada, salten totes joioses de les seves posicions i inicien l'atac amb un xut de pilota com a "sacada de centre". (John Macdonald, 1989, pp. 148-150).

John Keegan (1976, p. 245) afirma que els soldats d'infanteria britànics que protagonitzen aquest desgraciat atac anaven més que passablement embriacs, i que no sabien exactament quins eren els seus objectius. La manca de sistemes de transmissions —només els corredors asseguraven l'arribada

¹⁸⁴(A. Clark, citat per G. Regan, 1989, p. 78)

de notícies, sempre que no es perdéssin— junt amb l'enormitat de l'escala d'atac (un front de 30 quilòmetres) explica la inaccessibilitat de la informació i la manca de coordinació i la inutilitat dels pocs èxits aconseguits: els reforços quasi sempre arriben tard. Segons Keegan (Ibidem, pp. 261 i ss.), la gran majoria de combatents britànics del Somme pertanyien a unitats sense història i sense prestigi, imbuïdes d'esperit de sacrifici però que no fruïen de l'apreci de la jerarquia militar. L'elevat preu d'aquest fracàs no influeix en els plans de l'ofensiva, elaborats per Haig i Rawlinson, i es manté un mètode semblant al llarg de molts mesos amb idèntics resultats.

c.- El Chemin des Dames

L'ofensiva del general Nivelle al Chemin des Dames l'abril del 1917 estavella la infanteria francesa contra l'excel·lent sistema defensiu alemany de l'anomenada "línia Hindenburg". Nivelle havia elaborat un pla "que no podia fallar", consistent en engegar un foc de barrera darrera el qual avançaria la infanteria. Aquest pla es va mantenir tot i que l'alt comandament francès sabia que els alemanys tenien coneixement dels seus detalls. De més a més, tot i que havia estat concebut abans de la retirada alemanya a la seva nova línia defensiva, aquesta modificació no va provocar cap canvi en les previsions de Nivelle. T.T. Lupfer (1981, p. 33) diu que al general francès ni se li va acudir de tenir en compte la possible reacció alemanya. El foc de barrera rodent francès era massa ràpid. Els soldats no el podien seguir; així, els defensors alemanys els varen poder agafar enmig del foc gairebé al seu gust, i més quan el comandament francès va interpretar erròniament que l'artilleria alemanya callava perquè els l'havien neutralitzat; lluny d'això, les peces alemanyes actuen quan tenen els francesos ben bé al seu abast. Les pèrdues franceses són d'uns 40.000 homes el primer dia, però tot i el seu fracàs, el mateix mètode es manté durant 6 setmanes. El següent testimoni ens mostra la situació en què havia d'actuar la infanteria francesa:

"haviem avançat sota el foc de les metralladores i ja arribàvem a les filferades quan ens vam adonar que no les havien destruït. Vam haver d'esperar 3 hores sense moure'ns, sense protecció, amb el cap darrera d'un tou d'herbes mentre es feia clar. La metralladora boche tirava sense parar; quan el qui la menava feia més punteria, la ràfega se m'enfonsava a la terra a la vora dels peus. La resta del temps, s'enterrava a un pam davant meu

i em cobria el cap de fang líquid¹⁸⁵”.

El cop moral que va significar el fracàs d'allò que s'havia dit que seria l'operació decisiva va provocar —juntament amb d'altres factors que s'analitzen a l'apartat 4.5.2 — l'esclat de motins a l'exèrcit francès.

d.- Passchendaele o tercera batalla d'Ypres

A la tercera batalla d'Ypres, durant la primavera del 1917, Haig engegà el seu pla ofensiu tot i la desaprovació de Lloyd George, Clemenceau i Foch, malgrat saber que els alemanys se l'esperaven i els avisos de perill d'inundació que significarien els bombardeigs sobre el complicat sistema de drenatge de Flandes. Foch havia dit:

“Els boches són mala cosa i el fang és mala cosa; però què me'n dieu, de totes dues c' ses plegades?”

(Regan, 1989, p. 8).

Les previsions més pessimistes es varen complir. Els soldats s'havien de desplaçar en fila índia, sovint saltant damunt de pontets de passeres fets per ells mateixos. Qui se n'extraviés perillava d'ofegar-se al faug acumulat dins els esvorancs oberts pels obusos. L'horror de la situació es resumeix en les paraules de Siegfried Sassoon: “Van morir a l'infern, en deien Passchendaele”.

J.F.C. Fuller (1985, III, p. 315) remarca que justament a Flandes, una de les planes més homogènies d'Europa, els proveïments s'havien de fer amb mules, com a la guerra de muntanya.

El resultat de l'ofensiva fou unes 400.000 baixes britàniques, moltes de les quals desaparegudes en el fang, i menys de 200.000 d'alemanyes. En el context d'una guerra de desgast, aquestes xifres diuen molt poc en favor de Haig, i més si es té en compte que l'escàs terreny, adquirit durant mesos, es perdé en qüestió d'hores en l'ofensiva alemanya de la primavera següent.

e.- La inflexibilitat del comandament militar

Tant enllà com el juliol del 1917, quan la guerra de trinxeres ja ha demostrat de sobres quina preparació requereix, ens trobem encara testimonis com aquest:

¹⁸⁵ *Le Crocodile*, 10-VII-1917, in: Audoin-Rouveau, 1986, pp. 78-79

"Heu's aci les principals condicions que exigeix la preparació de tota ofensiva; es tallen al zero els cabells del *poilu*. Se li ensenya la salutació militar, se suspenen els permisos, es fan fer una desena de marxes forçades a la recerca problemàtica d'acantonaments menys desprovistos que els altres. Ara ja només cal esperar un dia que plogui a bóts i barrals per tal de llançar la tropa a l'assalt¹⁸⁶".

L'ordre següent se li donà a l'exèrcit francès el 12 de juliol del 1916:

"El comandament s'orientarà cap a la pràctica de procediments d'atac simples, audaços i ràpids (...) s'obtindrà la sorpresa per la rapidesa de l'atac (...) la infanteria ha d'estar convençuda que disposa d'un armament que li permet explotar els seus primers èxits i seguir el seu avenç pels seus propis mitjans i sense la protecció de l'artilleria¹⁸⁷".

Podríem concloure que, curiosament, la màxima flexibilitat per adaptar-se a les circumstàncies i les millores tàctiques més eficients es donen en l'exèrcit que resultarà vençut a la guerra. La raó és que

"la bona tàctica, després de tot, no serveix de res si les batalles que s'hi guanyen no es combinen per a fer una campanya exitosa i si les campanyes no es fan de manera que sostinguin objectius estratègics".

(Gudmundsson, 1989, p. 177)

És a dir, que les qüestions tàctiques se subordinen a les estratègiques i, en aquest àmbit, l'imperi alemany no fruïa de superioritat. A aquestes qüestions es dedica l'apartat següent.

3.7.- La direcció estratègica de la guerra

Fins ara hem vist com era la preparació per a la guerra d'oficials i tropa: per als primers, es tractava d'una preparació professional completa. Per als segons, i tret dels soldats professionals del reduït exèrcit britànic, consistia en una formació breu i circumstancial. Però tots dos casos coincidien en la

¹⁸⁶ *Le Bochofage*, 25-VII-1917, citat a: Audoin-Rouveau, 1986, p. 71

¹⁸⁷ Reproduïda per Marc Ferro, 1988, p. 180. El subratllat és meu

radical inadequació entre la preparació rebuda i les necessitats imposades per la realitat dels camps de batalla.

En els apartats següents veurem ara quins eren els plans que regien l'actuació general dels exèrcits de cada país, és a dir, quins objectius estratègics tenia cadascun. Podrem constatar que pràcticament tots demostren la seva inoperància de bon començament i, així, quedarà àmpliament de manifest que a la direcció de la guerra, tant pel que fa al comandament de les unitats com a la direcció general dels exèrcits, hi coincidien una enorme quantitat de circumstàncies negatives que en absència de decisions no estrictament bèl·liques l'aboquen a l'estancament, el desgast i la massacre general.

3.7.1.- *Els plans de Guerra i el seu fracàs*

La complexitat dels mitjans militars —centenars de milers d'homes, masses de material— i la previsió de fronts molt amples feia necessària l'existència de plans de guerra, preparats per l'Estat Major de cada potència al llarg dels anys. El grau d'elaboració dels plans de guerra diferia segons el país però, amb excepció del de Sèrbia, que era defensiu, tots els altres coincidien en el seu caràcter ofensiu i en la seva previsió d'una guerra breu i fonamentada en una batalla decisiva.

De tots els plans de guerra vigents el 1914 el més estudiat pels especialistes i també el més elaborat és l'alemany. L'anomenat pla Schlieffen contenia l'essencial del disseny original, finalitzat el 1906, però amb retocs del jove Moltke, successor de l'autor com a cap de l'alt Estat Major general. El pla Schlieffen havia estat concebut en el context de la ineludibilitat del doble front, degut a l'aliança entre França i l'imperi rus (1891-1893): tenia com a objectiu donar un cop decisiu a França abans d'atacar Rússia bo i aprofitant les línies interiors.

La previsió per al front occidental consistia en un encerclament massiu del gruix de l'exèrcit francès, una mena de batalla de Cannae a escala gegantina¹⁸⁸ en la qual una de les ales de l'envoltament se substituïa per una frontera neutral i una cadena de muntanyes (Günther Rothenberg, 1986, pp. 317-318). Liddell Hart compara l'esquema previst amb una porta giratòria: se sabia que els francesos havien decidit atacar frontalment el centre alemany.

¹⁸⁸ El comte Schlieffen va quedar seduït per l'admirable descripció que Hans Delbrück va fer de la batalla de Cannae (Gordon Craig, 1986 a, p. 325). Aquesta batalla, combatuda l'any 216 a.n.C. constitueix un model de perfecció tàctica: Aníbal va aconseguir d'envoltar per tots dos flancs un exèrcit romà numèricament molt superior, immobilitzant-lo i destruir-lo amb un cost en baixes pròpies molt reduït.

Mentre l'ala esquerra alemanya retrocedia sense oferir gaire resistència a l'avenç francès, l'ala dreta alemanya arribaria a atacar-lo per la reraguarda. Aquesta part del pla depenia del fet que l'ala dreta alemanya havia d'entrar a França no pas per la fortificada frontera comuna, que feia de mal travessar, sinó a través del plat pays de Bèlgica, que oferia només obstacles polítics, com de seguit veurem. D'aquesta manera, la dreta alemanya podria envoltar la major part de les tropes franceses, empènyer-les contra el Mosel·la i esclafar-les fàcilment. Com més enllà haguessin anat els francesos, en pitjor situació es trobarien (Liddell Hart, 1967, p. 169). L'opció d'Alfred Schlieffen no pressuposava pas una victòria fàcil: desconeixia si disposaria de prou homes i artilleria pesada i sabia que mentre les forces de l'atacant van de baixa, les del defensor tendeixen a augmentar. A més, temia que els francesos fessin servir com a línia de defensa, de forma successiva, l'Oise, el Marne i el Sena:

"Si se'ls permet d'anar en aquesta direcció, la guerra no s'acabarà mai. Amb atacs al seu costat esquerre hem de provar, costi el que costi, de dur els francesos cap a l'Est, contra les fortaleses del Mosel·la, contra el Jura i Suïssa. S'ha d'anihilar l'exèrcit francès".

(Bradley J. Meyer, 1991).

El pla mostrava, en canvi, un optimisme considerable envers el paper — que jutjava negligible— d'una eventual expedició de socors britànica, envers les possibilitats d'esgotament de les seves tropes de l'ala dreta, de destrucció de les línies del ferrocarril a mans de belgues i francesos, dels problemes de proveïment, etc.

Pel que fa a la marina alemanya, tenia un pla d'actuació en cas de guerra caracteritzat per la seva extrema simplicitat: anihilar la flota britànica al mar del Nord en una batalla decisiva i que havia d'ésser comparable, per la seva magnitud i conseqüències a la batalla de Trafalgar. Aquest projecte datava del 1894 però no tenia cap lligam amb les successives versions del pla Schlieffen (Holger Herwig, 1990, p. 90).

També l'Estat Major austrohongarès que el 1914 dirigia F. Conrad von Hötchendorff, havia de comptar amb l'eventualitat de diversos fronts: Rússia, que havia d'ésser el principal adversari, i Sèrbia. El seu aliat nominal, Itàlia, era d'actuació imprevisible, i igualment difícil d'avançar era el decantament de Romania. Calia pensar també en la possibilitat de rebel·lió dels romanesos de la regió imperial de Transilvània.

Els plans de guerra de Conrad no estaven coordinats als del seu aliat alemany i consistien, fonamentalment, en un esquema organitzatiu dels ferrocarrils, per tal de disposar les tropes en ordre de combat a la zona triada.

L'agost del 1914, Conrad va decidir d'enviar les seves tropes cap a Sèrbia i desfermar-hi una ofensiva, l'esquema de la qual datava del 1907. Quan el pla ja era en marxa, i contra la prevenció del seu cap de ferrocarrils, Conrad va mudar d'idea i va ordenar la tramesa del gruix de les seves tropes cap a Rússia. El resultat fou un garbuix apoteòsic i un alentiment molt greu de la mobilització degut al col·lapse del sistema ferroviari: els trens feien parades de sis hores i circulaven a tan baixa velocitat que Stone calcula que els soldats haguessin trigat el mateix tot fent el camí a peu (1985, pp. 74-78)¹⁸⁹.

La mobilització sèrbia, en canvi, és ràpida i eficient degut a l'experiència de les recents guerres balcàniques. Els plans de guerra de Sèrbia, dirigits pel voivoda Radomir Putnik, partien del reconeixement dels inconvenients geoestratègics del país: 600 kms. de frontera al Nord i l'Oest, a més del dubte sobre l'actitud de Bulgària i de la llunyania dels aliats tret del petit Montenegro, feble i amb qui no hi havia coordinació de cap mena (vegeu mapa 13). En conseqüència, els plans contemplaven la defensa activa, és a dir, la defensiva inicial es transformaria en ofensiva així que les circumstàncies en portessin l'ocasió. Es preveia l'actuació de tropes irregulars, els *četniks* (Dimitrije Djorjevic, 1985, pp. 575 i ss.).

El pla de guerra vigent a l'imperi rus en esclatar les hostilitats es basava en el compromís entre diverses línies estratègiques, perquè presentava simultàniament tendències ofensives i defensives i preveia dos fronts.

En efecte, l'anomenat Pla XIX modificat, del 1912, establia ofensives simultànies contra Alemanya i contra Àustria-Hongria, alhora que optava pel manteniment de la xarxa de fortaleses erigides a Polònia els decennis anteriors.

Una eventual guerra li proposava a l'imperi rus una doble línia d'actuació: d'una banda, caldria vetllar els interessos de l'aliat francès, cosa que es traduïa en atacar Alemanya per tal de restar-li forces de l'operació prevista al front occidental. De l'altra, no es podien perdre de vista els interessos més propers de l'imperi: els Balcans i els Estrets. I, aquí, els adversaris eren Àustria-Hongria i Turquia. El Pla XIX modificat preveia, així, dues

¹⁸⁹ Desafortunadament, la incompetència en l'ús dels ferrocarrils austrohongaresos es va mantenir durant el conflicte i és una presència constant en la novel·la de Jaroslav Hasek (1980): el bon soldat Shvek i el seu batalló es passen dies i dies als trens sense acabar d'arribar mai al front. En una ocasió, un tren carregat de soldats bosniacs queda oblidat i sense ranxo a l'estació de Budapest (p. 479)

ofensives separades en l'espai i organitzades sense coordinació.

Pel que fa a les fortaleses de Polònia, tot i que absorbién una gran proporció de l'artilleria i les municions disponibles, s'havia decidit de mantenir-les després de llargues i enverinades disputes que enfrontaven, a més, partidaris i enemics del ministre de la guerra, Sukhomlinov. Sukhomlinov, home del tsar i molt mal considerat per la Duma, era l'autor del Pla XIX (1910), que preveia l'eliminació de les fortaleses, considerades superflues en una opció clarament ofensiva com aquella. La modificació del Pla XIX incorporava els desitjos d'aquells que temien la derrota de França: si es donava aquest cas, Rússia s'havia d'enfrontar tota sola amb Alemanya, i les fortaleses foren d'utilitat. Però també era una mostra de l'anacronisme militar de molts professionals russos, que concebién el paper de l'artilleria pesant com a completament inseparable d'unes fortaleses que aviat es van mostrar inservibles i contraproductes. Malgrat la gran diferència, qualitativa i de nombre que separava les dues potències centrals, el pla rus adjudicava menys forces al front alemany (29,5 divisions) que no a l'austrohongarés (46,5) (Stone, 1985, p. 34). Per tal de realitzar la seva mobilització, els russos comptaven amb la millora de la seva xarxa ferroviària, molt intensificada després de la guerra contra Japó.

Els francesos havien mantingut una estratègia defensiva, bàsicament encarada contra Alemanya, des del 1871 fins el 1887. Aquesta tendència s'havia materialitzat en la cadena de fortaleses (Épinal, Toul, Verdun) que juntament amb els Vosges, cobria la frontera que compartien. Però el Pla XVII, vigent des de l'abril del 1914, era plenament ofensiu i consistia en la simple aproximació directa al centre alemany (Liddell Hart, 1967, p. 167). No tenia cap objectiu essencial ni responia a cap intenció precisa, excepte la d'atacar pertot arreu (Grau Fernand Gambiez, 1984). El pla XVII desconeixia la clau del Pla Schlieffen, és a dir, el projecte d'invasió massiva i envoltament a través de Bèlgica, i prescrivia l'atac a l'imperi alemany per Alsàcia i Lorena, bo i comptant amb la sublevació de la població francesa de la zona, però menystenint la dificultat militar que implicava un atac en aquest terreny tan desfavorable. En canvi, havien evitat el camí fàcil que, tal com havien reconegut els alemanys, passava per Bèlgica, i això per raons polítiques: atacar Bèlgica equivaldria a perdre el favor britànic.

Una opció defensiva hagués estat més raonable, si es tenia present la relativa inferioritat francesa envers els alemanys, tant pel nombre i la qualitat dels potencials combatents com pel material i disposició. I Douglas Porch (1990, p. 200) fa notar que aquesta opció hagués estat en la línia de les recomanacions de Clausewitz. Però l'alta jerarquia militar considerà

l'ofensiva un bon remei pel conjunt dels mals que afectaven l'exèrcit francès, des de les deficiències en armament fins les divisions polítiques, passant per la manca de doctrina. En favor de l'ofensiva s'hi podien adduir arguments fonamentats en totes les tradicions polítiques del país, tant el geni gàl·lic com l'élan revolucionari i, en canvi, una estratègia defensiva, militarment més raonable, hagués provocat greus divisions polítiques (Douglas Porch, 1990, pp. 200-203). D'altra banda, el retorn d'Alsàcia i Lorena era un dels objectius estratègics francesos més unànimament acceptats.

Els fonaments de l'estratègia britànica del 1914 són més aviat defensius atès que, com diu Paul Kennedy (1990, a, p. 37), la Gran Bretanya havia estat, durant molt de temps, "una potència satisfeta amb les seves circumstàncies" i, per a ella, tenia preeminència el manteniment dels seus múltiples interessos geopolítics i econòmics arreu del món.

L'*entente cordiale* amb França (1904) significarà el repartiment dels diversos escenaris navals entre les flotes respectives: des del 1909, a la Royal Navy se li encomana el control de la zona marítima de la Mar del Nord i el Canal de la Mànega; la flota francesa que fins aleshores tenia base a Brest es trasllada a Toulon, des d'on exercirà el control de la Mediterrània (Douglas Porch, 1990, pp. 204-5). Mentrestant, l'alt comandament naval britànic ignora l'evident amenaça dels submarins alemanys i manté els seus plans per a enfrontar-se únicament a una flota rival de superfície. Inclús quan els alemanys ja han envaït Bèlgica i França no es fa cap pla per a desembarcar a Flandes. Liddell Hart (1967, p. 168) recorda que el comandant de les forces expedicionàries britàniques del 1914, Sir John French, havia suggerit la possibilitat de desembarcar a Anvers però que aquesta possibilitat havia quedat descartada en base als acords de les negociacions informals que havien tingut lloc, del 1905 al 1914, entre els Estats Majors britànic i francès. Hart considera que aquests acords —no del tot coneguts pels governants d'ambdós Estats— havia dut els britànics a

"l'acceptació del paper d'apèndix de l'ala esquerra francesa i lluny de la seva històrica explotació de la mobilitat inherent al poder naval".

(*Ibidem*)

i lluny, també podríem dir, de qualsevol pla estratègic més elaborat i eficient que el Pla XVII dels francesos.

Itàlia no va decidir la seva entrada en guerra fins el 1915 i, l'estiu del 1914, encara no sabia qui serien els seus aliats i qui els seus enemics. Però quan es

decideix a intervenir, als plans estratègics d'Itàlia hi havia un únic objectiu: Viena. La previsió consistia en una marxa de les tropes italianes en direcció a la plana d'Eslovènia després d'haver vençut la resistència austrohongaresa. Una segona victòria a Liubljana obriria el pas cap a Viena (John Gooch, 1990, p. 165).

Amb l'excepció de Sèrbia, que de moment va aconseguir de refusar la invasió austrohongaresa, el conjunt de plans de guerra fracassen. J.M. Winter (1988, pp. 70-71) recorda que els plans no tenien en compte un inconvenient contra el que Clausewitz havia advertit amb insistència: la ineludible tendència que, en la guerra, tenen les coses a complicar-se i a fer-se imprevisibles. En general, no hi havia plans alternatius, i els pocs èxits que hi va haver, com la primera batalla del Marne, foren deguts a la improvisació.

El pla Schlieffen va fracassar per motius estructurals. Independentment dels canvis introduïts pel jove Moltke (NOTA: consistents en el reforçament de l'ala esquerra en detriment de la dreta, contradient, així, l'esperit del mateix pla), la realització de les previsions va topiar en primer lloc amb entrebancs de tipus logístic, que Van Creveld (1985, cap. IV) analitza detalladament. Els soldats de l'ala dreta alemanya havien de fer a peu de 30 a 40 quilòmetres diaris; el proveïment d'una massa tan gran d'homes —que constituïa el 80 del Reich— era molt difícil per la lentitud dels mitjans de transport, que gairebé sempre quedaven endarrerits un cop ultrapassades les zones servides per ferrocarril: els camions eren encara escassos i poc de confiar tècnicament i els trens de bagatges els constituïen carros. Segons Van Creveld l'exèrcit alemany es va poder alimentar força adequadament perquè, per sort, era una època en què es podia viure sobre el terreny.

Més greu va resultar però, la impossibilitat de controlar el conjunt de la informació d'un front tan ample, i el jove Moltke, allunyat del camp de batalla, va haver de decidir a ulls clucs i encegat per allò que Liddell Hart anomena "la boira de la guerra". I, mentre els alemanys anaven a peu, els francesos varen poder usar la xarxa ferroviària centralitzada a París per tal d'enviar reserves ràpidament al punt que convingués (vegeu mapa 14).

Encara és més determinant el fet que, suposant que el pla Schlieffen s'hagués complert correctament, no és gens segur que França i Gran Bretanya haguessin renunciat a seguir combatent (Gunther Rothenberg, 1986, p. 320). I això ens planteja dades no estrictament militars que tractarem un xic més endavant.

Com a resultat del fracàs de les previstes operacions ofensives hi ha una segona previsió que s'ensorra: la brevetat de la guerra:

"la suposició que la guerra havia de ser curta devia poc a les previsions de caire militar, perquè se sabia que els Estats podien posar al camp de batalla enormes exèrcits amb molt d'armament i la seva derrota costaria temps. La previsió de la curta durada de la guerra devia molt més a les idees econòmiques predominants: els països avançats occidentals probablement no podrien permetre la interrupció del comerç per més de pocs mesos si no volien que les seves economies s'esfondressin. Els càlculs financers eren semblants".

(N. Stone, 1985, p. 145).

Hi havia hagut advertiments repetits sobre el perill que tenien les grans potències europees de trobar-se entortolligades en una guerra inacabable. El 1890, el vell i prestigiós Moltke s'havia dirigit al Reichstag per a prevenir-lo del fet que, en un context de passions populars enceses, els conflictes futurs no foren pas breus:

"Senyors, podem arribar a una guerra de set anys, àdhuc de trenta anys! ai de qui encengui l'Europa!".

(Michael Geyer, 1986, p. 530).

Una guerra tan llarga perillava de fer ensorrar tot l'ordre social existent. No gaire després, el 1897, es publica una obra anomenada *La guerra del futur i les seves conseqüències tècniques, econòmiques i polítiques* que pintava el pròxim conflicte com una conflagració apocalíptica, amb massacres massives protagonitzades per l'artilleria, mentre la baioneta i la cavalleria quedaven arraconades, i que atribuïa a la pala tanta importància com al fusell. Les potències enfrontades es trobarien envescades en una guerra inacabable, caracteritzada per l'horror del front, el punt mort de les operacions, l'esfondrament del sistema econòmic i l'amenaça de la revolució. L'arma que decidiria a demanar la pau seria la fam. Hi hauria milions d'homes en combat i uns fronts tan extensos que el comandament es faria impossible (JFC Fuller, 1984, pp. 122-124). Com es veu, totes les previsions semblen, a *toro pasado*, encertades. L'autor d'aquest llarg estudi era un banquer de Varsòvia, jueu i pacifista, anomenat I.S. Bloch. El seu objectiu era persuadir els polítics de la inutilitat de la guerra com a instrument polític a partir del moment en què la potència de l'armament existent era tal que amenaçava amb la simple extinció dels exèrcits. Però Bloch tenia l'inconvenient d'ésser civil i els seus auguris, tot i que varen tenir públic lector (a la Gran Bretanya se'n publica

un resum el 1899), no varen afectar l'optimisme dels militars professionals ni la seva irreductible confiança en les virtuts decisòries de l'ofensiva.

A Alemanya, els membres de la generació dels 1890 —von Blume, el príncep d'Hohenlohe-Ingelfinger, Colmar von der Goltz, Bernhardi, etc.— menystenien el pessimisme del vell Moltke, alhora que polemitzaven amb Hans Delbrück (G. Rothenberg, 1986, p. 310)¹⁹⁰.

Segons Delbrück, tota l'estratègia militar es pot dividir en dues formes bàsiques: l'estratègia d'anihilació, centrada en la batalla, i l'estratègia d'esgotament o d'exhaustió. La polèmica amb von der Goltz i Bernhardi, que durà més de vint anys, esclatà quan Delbrück manifestà que l'estratègia de Frederic el Gran no era d'anihilació, com a mostra de la qual hagués fet un pobre paper, sinó que la seva grandària li venia, justament, d'haver sabut mesurar els seus objectius, d'adaptar-s'hi i de guanyar-hi guerres.

El pas de la guerra dinàstica a la nacional, les victòries de l'era de Moltke, l'increment enorme del potencial bèl·lic de l'imperi alemany, tot eren coses que facilitaven el creure en l'estratègia d'anihilació i, de fet aquesta creença era comuna en aquesta època. Però Delbrück va plantejar fins l'esclat de la guerra, el 1914, algunes qüestions incòmodes de respondre: No podria ser que l'augment immens dels efectius fes impossible l'estratègia d'anihilació i s'hagués de tornar als principis de Pericles i Frederic el Gran? No es trobaria l'Estat en greu perill si l'Estat major es negava a acceptar l'existència d'alternatives?. (G. Craig, 1986 a, p. 334).

El fet d'haver deixat de banda els auguris pessimistes — procedents bàsicament, d'autors civils— serà una de les claus dels fracassos estratègics de la Primera Guerra Mundial.

3.7.2.- *L'adaptació a la prolongació de la guerra*

El fracàs dels plans ofensius i l'inesperat estancament de la guerra en un punt mort general al front occidental va plantejar greus problemes a les potències bel·ligerants. En primer lloc, els comandaments van iniciar una allau de queixes per la manca de municions i de material de guerra, sobretot d'artilleria. Degut a la intensificació continuada de l'ús de l'artilleria aquesta

---

¹⁹⁰ Delbrück (1848-1929) és un dels més notoris historiadors militars i la seva *Història de l'art militar* publicada a partir del 1900 és un clàssic indiscutible. Però Gordon Craig (1986, a, p. 326) li atribueix, a més, dues altres funcions fonamentals: l'haver fet d'interpret dels afers militars davant del poble alemany i exercir la crítica civil envers l'actuació de l'Alt Estat Major, sobretot durant la Primera guerra mundial

demanda intensiva es mantindrà en augment tot al llarg de les hostilitats. La seva satisfacció provocarà modificacions en els sistemes productius. Relacionat amb l'anterior hi ha el fet que la mobilització inicial havia dut al front els homes disponibles i previstos però sense tenir present la seva qualificació professional i inclosos, per tant, enginyers i obrers de les indústries relacionades amb l'armament. Un cop evidenciada la urgència de produir material que substituís el que tan ràpidament es gastava, les diferents potències varen haver d'arbitrar diversos sistemes per atendre el proveïment del front. Les diverses solucions promogudes en aquests camps es tracten al capítol 5.

Però hi ha una altra categoria de problemes de tipus més estrictament militar, que es plantegen simultàniament als anteriors i que es poden cloure en dos: les alternatives estratègiques i les relacions entre els poders civil i militar. Les pàgines següents es dediquen a aquests dos temes.

3.7.2.1.- Les alternatives estratègiques

Després del fracàs al camp de batalla de les previsions fetes pels diferents Estats Majors, els objectius estratègics es volatilitzen: a partir d'ara, la Primera guerra mundial serà, quasi sempre, una lluita per l'avantatge tàctic, mentre els objectius estratègics es van formulant a mesura que la guerra avança (Douglas Porch, 1990, p. 201). Liddell Hart considera que

"al front occidental, amb les seves interminables línies paral·leles de trinxeres, l'estratègia esdevingué la minyona de la tàctica, mentre la tàctica es tornava esguerrada. L'aspecte estratègic dels anys 1915-1917 no reclama gaire anàlisi".

(1967, p. 178).

El fet és que cap potència disposava de plans alternatius. Quan, el 1914 mateix, el general Franz Conrad von Hötzendorf li demanava al jove Moltke què pensa fer en cas que no aconseguís una ràpida victòria a l'Est, el cap de l'Estat Major general li respon:

"Bé, farà el que pugui. No som superiors als francesos".

(Holger Herwig, 1990, p. 89).

I, com resumeix Michael Geyer (1986, p. 53),

"Els exèrcits deixen d'expressar un fonament professional sòlid: es converteixen, en comptes d'això, en conductes a través dels

quals les societats aboquen els recursos que han mobilitzat, així com el seu odi i els seus prejudicis. Un cop perduda la possibilitat de la victòria decisiva, els planificadors militars no sabien canviar les masses de soldats i els mitjans materials de destrucció a la seva disposició. L'estratègia com a guia unificada i de direcció de la guerra quedarà desmanegada i se substituirà per "micropolítiques i microestratègies".

Al front occidental, tant els aliats com els alemanys van optar per una estratègia d'aproximació directa, ofensiva en el primer cas i predominantment defensiva en el segon, amb l'excepció de Verdun. L'objectiu aliat era, d'entrada, trencar el front fins que, el 1916, l'opció es decanta per la guerra de desgast sistemàtic, amb objectius limitats. Com ja hem vist en el capítol anterior, el 1915 és el moment de l'adaptació en material, mentre el 1916 veu la mutació de l'organització dels exèrcits i l'"afirmació de la batalla mecànica", tal com l'anomena el general Fernand Gambiez (1986). El 1917 és, per als aliats, un any de fracassos. El 1918 és la represa de la guerra de moviment.

Després del Marne, l'objectiu estratègic de l'exèrcit francès es redueix a evitar la derrota. A Joffre se li presenta, el 1915, una tria difícil; si queda inactiu, com més temps passi, més forts seran els adversaris; però no disposa de la força suficient per a practicar el trencament desitjat (D. Porch, 1990, p. 203). Joffre decideix l'atac. I, a la vista dels escasos resultats obtinguts, explica que la seva acció serveix per a desgastar l'enemic: "*Je les grignote*", diu —és a dir, "els vaig rosegant"—. Guy Pedroncini (1986, p. 26) argumenta que l'opció de Joffre, sorprenent en les circumstàncies d'inadequació de mitjans en què es pren, és deguda a imperatius estratègics: la inacció, en la guerra, es considerava infamant i, sobretot, calia conservar l'exèrcit francès en el lloc que ocupava, al primer reng dels aliats. A més, calia alliberar Alsàcia i Lorena. Pedroncini considera que, per tant, Joffre actua amb amplitud de mires, opinió que xoca amb la de Porch (1990, p. 204) que creu que l'alt comandament militar francès "no hi veia més enllà del nas" per fet que no se'ls va acudir ni tan sols esperar que els britànics haguessin aportat més tropes per tal d'atacar plegats. Les múltiples ofensives locals i les tres grans ofensives del 1915, a l'Artois i Xampanya, són absolutament inútils militarment (Pedroncini les anomena, eufemísticament, de "desgast sense moviment" (1986, p. 28)) i es fan en un moment en què encara hi ha molts homes: per tant, no cal patir per les baixes. Més endavant però, Pétain es veurà obligat a endegar una estratègia de "moviment sense desgast", fon-

amentada en la industrialització de la guerra. Les operacions s'havien de recolzar, ara, en els carros, avions i l'artilleria pesant, concentrats per a actuar.

La raó d'aquest canvi és simple: Pétain es troba un exèrcit d'efectius cada cop més reduïts i que, a més, es nega a combatre en les condicions establertes pel comandament —és a dir, suïcides, com ja hem vist— i, per això, opta per la guerra de "desgast pagat pel material" i no pels homes (Pedroncini, 1986, p. 31). Però la preservació del que queda de l'exèrcit francès i.e és l'única aportació de Pétain, que persegueix també el manteniment del predomini del pes de França en l'aliança —per a la qual cosa havia de menester, indiscutiblement, el punt anterior—. Alhora, veu clarament que convé de modificar l'eix de la guerra: el 1917, amb la previsible ensulsiada de Rússia, s'acosta el moment decisiu i convé que França dirigeixi els seus esforços cap a Alsàcia i Lorena a fi que, quan vingui la pau, es puguin recuperar. Per qüestió d'hores, però, Pétain no va poder engegar abans de l'armistici de novembre del 1918 un pla d'invasió d'Alemanya que, en cas d'haver-se realitzat, hagués fet impossible la credibilitat de la consigna militar alemanya de la "punyalada per l'esquena" (D. Porch, 1990, p. 202)¹⁹¹.

D'altra banda, la introducció de la defensa en profunditat, organitzada per Pétain a imitació dels alemanys, horroritzà gran part del comandament francès, i també els polítics: Clemenceau tronà que no estava disposat a cedir ni un sol pam més de terra francesa a l'invasor. La divisió interna de l'exèrcit francès i el pes del generalíssim Foch que, encara el 1918 mantenia inflexibles els seus principis basats en l'esperit de l'ofensiva, i considerava massa prudent l'estratègia de Pétain, va contribuir a obstaculitzar-la.

El comandament britànic expressa la seva pragmàtica adscripció a la guerra de desgast després dels fracassos consecutius en la ruptura del front. Douglas Haig va dir el 1918 que ell havia combatut una única batalla de desgast i que l'havia guanyada. Independentment de l'opinió que ens mereixi la guerra de desgast cal tenir present, com indica Liddell Hart (1967, p. 178), que un mètode que necessita quatre anys per a arribar a la decisió no constitueix pas un model digne d'imitació. I, en efecte,

"mentre els quarters generals francès i britànic, localitzats a França, mantenien una fe indestructible en el poder de l'aproximació

---

¹⁹¹ La teoria de la "punyalada per l'esquena" consisteix en atribuir la derrota alemanya a la indiferència, i inclús l'hostilitat de la pròpia població civil —els polítics, les dones, els obrers, els jueus, que es van donar per vençuts i van malbaratar les accions de l'exèrcit imperial, mai derrotat decisivament al cap de batalla. Ludendorff és un dels propagadors d'aquesta versió, que tindrà llarga vida en les doctrines dretanes posteriors.

directa no sols per a travessar la barrera de trinxeres sinó també per a guanyar una victòria decisiva, als quarters situats més lluny i més a prop del front immobilitzat hi havia greus dubtes envers aquestes perspectives, i això d'ençà de l'octubre del 1914. Els que mantenien aquests punts de vista, des d'una perspectiva afavorida per la distància, no pertanyien pas tots a la categoria dels dirigents polítics; a França hi havia Galliéni, i a Anglaterra, Kitchener. El 7 de gener del 1915, Kitchener va escriure a Sir John French: "les línies alemanyes a França s'han de contemplar com una fortalesa impossible de prendre per assalt i que tampoc no pot ser assetjada completament; en conseqüència, les línies les han de sostenir tropes de setge mentre les operacions segueixen en un altre lloc".

(Hart, 1967, p. 192).

A la Gran Bretanya es va establir un llarg enfrontament entre els "Easterners" i els "Westerners", que mantenien positures estratègiques oposades. Els "Easterners" eren partidaris de buscar una acció decisiva lluny de l'escenari immobilitzat del front occidental. Winston Churchill, primer lord de l'almirallat, considerava que les potències centrals constituïen un tot i que els moderns mitjans a disposició de l'exèrcit i la marina permetien de donar un cop al flanc de l'aliança adversària per allunyat que fos. En aquesta línia, i amb intenció d'aprofitar l'enorme capacitat naval britànica, es varen concebre diverses operacions contra Turquia. El general francès Galliéni va proposar un desembarcament als Balcans com a punt de partença per a prendre Constantinoble i atacar l'adversari pel Danubi. Els fracassos amb què es varen saldar totes aquestes operacions i que, com ja sabem, són deguts més a la defectuosa realització que no pas a la inadequada concepció, donaren ales als "Westerners" partidaris de buscar la decisió exclusivament al front occidental.

La batalla del Marne, que des del punt de vista tàctic no és cap victòria brillant, constitueix, en canvi, un tombant estratègic que demostra al comandament alemany el fracàs de "l'estratègia taumatúrgica" preconitzada per Schlieffen i que, en resum, es reduïa a una sola batalla a l'oest (Holger Herwig, 1990, p. 86). Després del Marne i fins el 1916, els alemanys recolzen només en allò que Michael Geyer (1986, p. 532) anomena "micropolítiques i microestratègies". El 1916, von Falkenhayn concebeix la campanya de Verdun amb una doble finalitat: "dessagnar" l'exèrcit francès i ensorrar la seva moral i, conseqüentment, demostrar a la Gran Bretanya la feblesa del seu

suport al continent, ja que, de moment, no es veien en cor de vèncer-la directament. Però Verdun fou un fracàs memorable, en primer lloc perquè, de batalla de desgast de l'adversari es va convertir en batalla pel terreny i, com a conseqüència, el desgast va afectar tant els atacants com els defensors. Aquesta modificació es va deure al descontrol de la direcció de la batalla, que havia fugit de les mans de von Falkenhayn (Gudmundsson, 1989, pp. 70-71). Segonament, les previsions sobre la moral dels francesos havien estat errònies i l'atac alemany no en provocà l'enfonsament sinó la conversió de la defensa en una gesta col·lectiva. A més, el preu d'haver triat un lloc moralment significatiu, era haver d'atacar un indret ben proveït de fortaleses i, per tant, desfavorable per definició.

L'arribada al comandament suprem alemany del tandem Hindenburg-Ludendorff, l'agost del 1916, significà un veritable tombant estratègic, que Ludendorff dirigirà des de la seva còmoda posició d'heroi popular, compartida amb el vell Hindenburg¹⁹².

De Ludendorff ja coneixem l'habilitat per a delegar tasques, per a escoltar els homes del front i per adaptar-se a les necessitats a partir de les indicacions de l'experiència, virtuts, totes elles, poc compartides pels caps militars, amb algunes excepcions. La seva estratègia és marcada tant pel desig d'acabar amb la guerra de desgast com per la determinació d'obtenir la victòria al preu que fos.

L'expansió sistemàtica dels mètodes de les tropes d'assalt, la renovació de l'organització de les unitats de l'exèrcit, l'adjudicació de més armes i més especialitzades, la introducció de la defensa elàstica en profunditat, tot manifesta la creença de Ludendorff en la possibilitat del retorn a la guerra de moviment, dirigida ara pel domini del material sobre els combatents: l'estratega es converteix en enginyer. El nombre de soldats s'ha reduït perillosament d'ençà de Verdun, i les modificacions tàctiques i organitzatives també pretenen solventar aquesta escassetat. En opinió de Geyer (1986, p. 543), les baixes no es redueixen gran cosa però, les que hi havia, feien l'efecte d'ésser de més utilitat que no les anteriors.

Hindenburg i Ludendorff engeguen una mobilització general del conjunt de la societat alemanya amb la intenció que tota ella participés de l'esforç

---

¹⁹²Erich Ludendorff ha meregut els més variats qualificatius de crítics i historiadors militars. Geyer (1986, p. 538) l'anomena "fanàtic militar". Gudmundsson (1989) li alaba la qualificació tàctica. Norman Stone, que dedica moltes pàgines de la seva obra sobre el front oriental a contradir documentadament allò que ell anomena megalomania de Ludendorff, conclou que el seu prestigi militar era, de fet, poc fonamentat en realitzacions tangibles

de la guerra total sense que l'opinió dels polítics tingués, però, pes decisiu.

L'opció per la victòria al preu que fos es manté després de comprovar, el 1917, que Alemanya no tenia la capacitat militar prevista: França no es podia esclafar, i les mercaderies ultramarines seguien arribant als ports aliats de l'Atlàntic. En conseqüència, el comandament suprem alemany pren algunes decisions carregades de conseqüències: la guerra submarina à outrance contra la Gran Bretanya i el foment de la subversió social a Rússia. Malauradament, cap de les dues mesures varen resultar positives: la guerra submarina decidí els EUA a entrar en guerra i la Revolució russa va desfermar un procés radicalment perillós pels principis polítics i socioeconòmics en què recolzava el Reich i que aviat es varen escampar¹⁹³. En el context d'aquesta deterioració estratègica i amb la convicció que el teatre bèl·lic decisiu és al front occidental, Ludendorff prepara la seva "operació Michael", és a dir, l'ofensiva de la primavera del 1918, amb la intenció de trencar el front aliat abans no hi poguessin intervenir massivament els soldats nord-americans. Prèviament, les línies alemanyes s'han retirat a les posicions "Siegfried" o "Hindenburg", cosa que les escurça i les reforça, desgavella l'ofensiva de Nivelles i permet un respir als alemanys mentre esperen que els russos s'acabin de desintegrar (Hart, 1967, p. 178).

Els plans del general italià Luigi Cadorna per arribar a Viena com a vencedor després d'una curta campanya aviat varen revelar la seva qualitat de fantàstics. De fet, tenia un exèrcit poc entrenat i mal dirigit i, a més de no disposar del material necessari, sobretot d'artilleria, va actuar amb prou lentitud com per a malbaratar l'efecte d'una possible sorpresa. Els seus projectes signifiquen el trencament amb la duradora tendència italiana a la defensiva davant d'Àustria-Hongria, defensiva aconsellada per la inferioritat dels ferrocarrils italians en comparació a la xarxa de l'adversari: el capgirament es traduirà en greus dificultats en la mobilitat italiana i grans avantatges en l'austrohongaresa (John Gooch, 1990, pp. 166-167). Cadorna trobava la guerra de trinxeres "antipaticissima", malgrat el qual l'única alternativa que se li va acudir al fracàs dels seus plans inicials fou la guerra de desgast a la manera del front occidental, amb l'agravament dels inconvenients deguts al clima i el relleu.

Les pàgines precedents permeten de constatar el predomini de l'estratègia d'aproximació directa tot al llarg de la Primera Guerra Mundial. Això no treu, però, la presència d'algunes mostres d'aproximació indirecta tan

¹⁹³ Tampoc no va resultar productiva la mobilització social interior, però aquest tema es tracta detalladament al capítol 5.

notables com eficients. La més significativa és el bloqueig naval de les Potències centrals iniciat les primeres setmanes de la guerra i protagonitzat, bàsicament, per la marina britànica. La situació geopolítica de les potències centrals i la seva manca de poder naval efectiu fora de les pròpies costes les va privar de capacitat de resposta al bloqueig que no fos la guerra submarina, i, en la línia de les previsions fetes per I.S. Bloch, aviat varen quedar desproveïdes d'algunes primeres matèries fonamentals.

En algunes ocasions, l'estratègia d'aproximació indirecta queda allunyada dels elements tradicionals de combat i, en lloc seu, usa diners i consignes: "paraules com a armes" s'anomena un text que tracta de la propaganda política durant la Primera Guerra Mundial¹⁹⁴.

Els qui més competentment la utilitzaven eren els nordamericans que llançaven sobre les línies alemanyes octavetes en què es podien llegir tota mena de consignes adreçades a desmoralitzar els combatents i a fer-los veure els avantatges de donar-se presoners, sovint amb l'atractiu d'un bon ranxo:

"(...) L'exèrcit americà dona als seus presoners el mateix menjar que als seus propis soldats: carn, pa blanc, patates, mongetes, prunes, cafè, mantega, tabac, etc.¹⁹⁵.

Amb diners i protecció, s'esperonaven les revoltes més o menys latents que podien comprometre l'estabilitat de les potències enemigues. Els alemanys financien els bolxevics, els rebels irlandesos, els indis i els caucàsics. Els aliats, les nacionalitats oprimides de l'imperi austrohongarès i els àrabs de l'imperi turc, encara que, en aquest darrer cas, també hi contribueixen les armes convencionals.

3.7.2.2.- L'evolució de les relacions entre els poders civil i militar

A les pàgines immediatament anteriors hem analitzat els intents dels estratègies europeus per adaptar-se a unes circumstàncies bèl·liques que no sols no tenien previstes sinó que havien fet tot el possible per tal d'evitar-les. Ara bé, atès que les potències bel·ligerants estaven entossudides a no cedir el pes de les decisions a la negociació malgrat l'evident inoperància de l'actuació als camps de batalla, els diversos comandaments militars acaben

¹⁹⁴H.G. Marquis: "Words as weapons: propaganda in Britain and Germany during the First World War", *Journal of contemporary History*, 1978.

¹⁹⁵El text, reproduït a Marc Ferro, 1988, p. 205, és una octaveta llançada per l'aviació nordamericana el mes d'agost del 1918

acceptant l'estratègia del desgast o bé es llancen a la fallida renovellació de la guerra de moviment, com en el cas del tercer Alt Comandament alemany. Són anys de predomini de l'estratègia d'aproximació directa.

Entre les diverses qüestions que, a més de l'estratègia, s'han de rectificar a la vista de la perllongació del conflicte hi ha les relacions entre els poders civil i militar. Tradicionalment es considerava que cadascun d'ells s'havia d'ocupar dels seus temes específics, en un àmbit de "no interferència" de caire liberal, i, a l'Europa del 1914, els governs exercien un control molt reduït sobre les activitats dels militars: les relacions entre uns i altres eren "imperfectes" — com les qualifica John Gooch (1990, p. 159)— i existien alguns antecedents remarcables d'enfrontaments, com les desavinences entre el canceller Bismarck i el vell Mc'tke durant la guerra franco-prussiana. La durada i la intensitat de la Primera guerra mundial van aguditzar les tensions.

En efecte, la guerra de desgast, bastida sobre el supòsit de baixes elevades durant mesos i anys, té un preu polític molt alt, pagat en forma de desprestigi, i els polítics, que depenen de l'opinió pública en mesura diversa segons el tipus d'Estat al que serveixen, es troben en situacions molt incòmodes que provoquen topades amb el comandament militar. Malgrat tot, i de manera general, ningú no demana comptes als militars per la quantitat immensa de baixes que provocava la seva guerra.

La coneguda frase de Georges Clemenceau sobre el fet que "la guerra era una cosa massa seriosa per a deixar-la en mans dels generals", pronunciada durant la darrera fase de la guerra, manifesta irònicament la magnitud del problema, la clau del qual rau, però, en el fet que els polítics no s'havien assegurat, durant els anys de preguerra, que els plans militars se subordinessin adequadament a la política exterior de cada potència (Brian Bond, 1984, p. 90). D'altra banda, en molts casos el cap d'Estat acumula també el càrrec de cap dels exèrcits. Així, el Kaiser alemany i l'emperador austríac, el tsar rus o el rei d'Itàlia poden privar els polítics civils del control sobre els exèrcits i exercir els seus poders militars com a manifestació de la seva profunda vocació, reconeguda per la llei.

El cas més conegut de predomini del criteri dels militars sobre el dels polítics civils és el de l'imperi alemany. La constitució del Reich concedia a l'aparell militar un enorme grau de llibertat envers el poder civil. L'exèrcit imperial funcionava enmig d'una impenetrable teranyina burocràtica, que el feia dependre de tres entitats (el ministeri de la guerra prussiana, el gabinet militar i l'Estat Major general), sense comptar les particularitats que regien els exèrcits de Baviera, Saxònia i Württemberg. Aquesta organització,

aparentment inadequada per actuar eficientment; era destinada a reservar a l'emperador bona part de la jurisdicció militar i a preservar-la de la intrusió del *Reichstag*. El kaiser, en efecte, feia tots els nomenaments militars, concedia audiència directa a gairebé 80 caps militars d'elevada jerarquia i es deixava influir per les seves opinions. D'altra banda, l'Estat Major general, d'on sortien els plans de guerra, només era responsable davant el Kaiser. En canvi, el ministeri de la guerra, a qui se li concedien tasques menys decisives, relacionades amb els proveïments, tenia responsabilitat davant el *Reichstag* tot i l'escàs àmbit de maniobra de què disposava. Fins el 1912, el ministre de la guerra va ignorar les característiques del pla Schlieffen i, segons Herwig (1990, p. 87) "sembla probable" que el canceller imperial, Theobald von Bethmann-Hollweg i l'éminence grise del ministeri d'afers exteriors, F. von Holstein, en tinguessin notícia. No hi havia cap entitat que coordinés els projectes de l'exèrcit i la marina, ni els del poder civil i el militar.

El domini de l'exèrcit per l'equip Hindenburg-Ludendorff des del comandament militar suprem fou tan intens i s'estengué tant a tots els àmbits del país que el seu poder ha merescut la qualificació de *dictadura silenciosa*¹⁹⁶: en aquest moment, totes les decisions importants en política militar, exterior i interior passen per les seves mans. El paper subordinat del Reichstag el demostra la votació que hi tingué lloc el 19 de juliol de 1917, en la qual s'aprovà, per 212 vots a favor, 126 en contra i 17 abstencions la resolució següent:

"El *Reichstag* desitja una pau d'entesa, de reconciliació duradora entre els pobles. Les conquestes territorials, obtingudes per la força, les mesures violentes de caràcter polític, econòmic i financer, són incompatibles amb una pau d'aquesta mena".

(Poidevin, 1983, p. 70).

El *Reichstag* optava per la pau a la vista del fracàs de la guerra submarina, dels projectes d'ofensiva russa malgrat la revolució i de la resistència dels aliats al front occidental malgrat els aclaparadors fracassos de la primavera i l'estiu. Però una resolució com aquesta no podia plaure el comandament militar suprem, el qual, en les seves actuacions, tant diplomàtiques com militars, la va ignorar. I, tot i que el *Reichstag* aconsegueix de fer dimidir el nou canceller imposat per Hindenburg i Ludendorff en substitució de

¹⁹⁶ Aquest és el títol d'una obra de Martin Kitchen: *The silent dictatorship: The politics of the German High Command Under Hindenburg and Ludendorff, 1916-1918*. Londres, 1976

Bethmann-Hollweg, la impotència fou la seva característica més prominent fins a la fi de la guerra (Joll, 1983, pp. 258-259)¹⁹⁷.

Tanmateix, Gordon Craig cridà l'atenció sobre el fet que, a Alemanya, fins el 1917, el canceller Bethmann-Hollweg havia aconseguit diversos èxits del poder civil sobre el militar. És veritat que Bethmann-Hollweg mai no va criticar obertament els plans de l'Estat Major General, però, en arribar el punt mort de la guerra de trinxeres, va provar de sotmetre la guerra al control racional i dirigir-la cap a objectius possibles: no sols es va negar a consultar von Falkenhayn (cap de l'Estat Major General) en totes les qüestions de política exterior susceptibles d'afectar les operacions militars, tal com ell reclamava, sinó que va impedir la guerra submarina à outrance que reclamaven Tirpitz i els seus almiralls, alhora que evitava que el Kaiser caigués del tot en mans dels militars. (G. Craig, 1986, b, p. 483).

A la Gran Bretanya, els grans temes estratègics mai no van fugir del tot de les mans del polític però, a fi de comptes, tot i les previsions del sistema polític britànic la diferència amb Alemanya no és tan gran.

Asquith, primer ministre el 1914, deixà en mans dels militars algunes decisions estratègiques fonamentals recolzat, a més de les seves conviccions liberals al respecte, en l'immens prestigi del seu ministre de la guerra, lord Kitchener. Durant els anys anteriors, els militars havien tingut converses reservades amb els seus col·legues francesos, i, dels resultats, que afectaven els plans de cooperació pel futur, els polítics només en tenien nocions concretes.

Aquesta situació dugué, segons Gordon Craig (1986, b, p. 488), dos anys de "laxitud, dubte i ineficiència", el paradigma dels quals és la malaurada operació de les Dardanel·ls, i que van deixar la Gran Bretanya en una posició estratègica de la qual no es podia retirar encara que la seva racionalitat fos qüestionable. Fins que la direcció de l'exèrcit passà

"sota el ferm control de Haig i Robertson, una combinació que demostrà ser gairebé tan impermeable al control civil com l'equip Hindenburg-Ludendorff i que va imposar al país un conjunt de conceptes estratègics quasi tan fatals en els seus resultats com els dels seus col·legues alemanys".

(Gordon Craig, 1986, b, p. 486).

En l'àmbit de la guerra de desgast, promoguda per Robertson i Haig com

¹⁹⁷ El destí dels parlamentaris de la doble monarquia no fou millor: el Reichstag de Viena, fou dissolt el març del 1916 i no es tornà a reunir mai més

a única possibilitat, i que consistia en eliminar físicament tants alemanys com fos possible en els camps de Flandes, el paper dels polítics es limitava a proveir tots els homes i el material que calgués. Les operacions del 1916, sobretot el Somme, demostren que els polítics britànics havien cedit les seves funcions als militars, i abans que Bethmann- Hollweg. Paul Kennedy (1990a, p. 37) assegura que els rumors sobre la negativa de Lloyd George i el War Cabinet a atorgar-li 600.000 homes més a Haig el 1917 no són certs. Però si que és veritat que als "Westerners" se'ls va negar el màxim d'homes, i, durant l'ofensiva alemanya de primavera del 1918, els britànics patien d'escassetat d'efectius. Aquest fet palesa la tensió entre la línia estratègica de Haig i la resistència de Lloyd George a facilitar-li el "malbaratament" dels combatents. Però Lloyd George no va actuar a fons en contra de l'estratègia de desgast: temia tant la reacció de l'opinió pública com els efectes morals que podia provocar en l'exèrcit la manifestació de les dissensions.

Pel que fa a França, la situació és ben semblant a l'alemanya i la britànica, almenys fins la segona meitat del 1917. La guerra s'inicià en un context gairebé de dictadura militar *de facto*: els polítics civils traspasaren grans parcel·les de poder als militars en el convenciment que la guerra havia d'ésser curta. Després, el 1915, tot es va haver d'adaptar a la nova situació, però el poder militar no cedia les prerrogatives adquirides. De fet, Joffre fou immune a tota crítica civil durant molt de temps i actuà envers el poder civil amb gran duresa, fins el punt de no deixar presentar-se al front al ministre de la guerra (Douglas Porch, 1990, p. 193). De tota manera, Marc Ferro aclareix que la dreta política agraïa a l'exèrcit la inusitada limitació de les llibertats democràtiques, que impedièn opinar moltes veus, mentre l'Església feia costat a l'exèrcit, bo i congratulant-se de l'oportunitat d'atacar la República laica (1988, p. 264).

Els polítics francesos també temien l'opinió pública i, amb un escasíssim suport de coneixements militars, anaven cedint a la iniciativa militar, tot i que, en determinats casos, com l'ofensiva de Nivelle, no l'aprovéssim. Però, després dels motins de la primavera del 1917 que seguiren el fracàs d'aquesta ofensiva, Georges Clemenceau es va convertir en l'home fort de França (novembre del 1917). Clemenceau era poc admirador dels militars i ben capaç d'enfrontar-s'hi, tal com demostra l'actitud amb què reptà Foch en una reunió del Consell Suprem de Guerra dels Aliats, celebrada a Londres la primavera del 1918:

"Taisez-vous! je parle au nom de la France, ici!"

(Gordon Craig, 1986 b, p. 490).

A més, Clemenceau es va fer assessorar en les qüestions militars per tal de poder opinar amb coneixement de causa. Va organitzar l'Etat Major i el ministeri de la guerra, va procurar nous comandants per a la tropa, va fer augmentar la producció de material de guerra, etc. Però, sobretot, la seva actuació fou notable en reaccionar adequadament en el moment de l'ofensiva de primavera del 1918. Clemenceau va intuir que si la direcció de les tropes aliades seguia essent dual, la guerra s'acabaria en derrota. I aleshores va proposar Foch per a generalíssim de les tropes alçades.

Gordon Craig atribueix la reacció política francesa a la personalitat de Georges Clemenceau i al fet que cap general francès no tenia el carisma de Hindenburg ni Haig (1986 b, p. 491). Modestament, voldria adduir que el carisma de què fruïa Haig no era considerable i que, probablement, s'han de tenir en compte la tradicional por dels francesos a la dictadura militar, el desprestigi dels professionals de la guerra d'ençà de l'afar Dreyfuss, a més de la tradició crítica que, com reconeix Craig, pressuposava que els generals fracassats s'havien de substituir.

Les autoritats militars de l'imperi rus adquireixen també un poder superior en temps de guerra i, a més de la zona del front, són l'única autoritat legal, també en una ampla zona de reraguarda contigua al territori compromès realment en els combats. Durant la guerra, les topades entre el comandament militar i el govern són contínues i de greus repercussions polítiques, perquè les crítiques dels militars al poder civil contribueixen a desprestigiar-lo. En aquest sentit, l'afar més conegut és el de l'escassetat de projectils, a la qual s'atribuïen tots els fracassos bèl·lics dels exèrcits russos durant molt de temps. El comandament militar en culpava els ministres i, com explica Norman Stone (1985, p. 144), la "guerra d'homes contra metall" esdevingué un tòpic de l'opinió respectable del país. Ja hem vist abans que el problema s'havia de matisar: no sols es tractava de proveïments, sinó també d'organització de la seva distribució i de consideracions ideològiques a l'hora d'utilitzar-los: de fet, quan hi havia projectils artillers, era freqüent que l'artilleria no els volgués esmerçar en favor de la pròpia infanteria, de manera que la qüestió no era només d'escassetat de material.

A Itàlia, els polítics ignoraven els projectes militars, no pas per tancament d'aquests sinó perquè les decisions de caire bèl·lic es prenién, tradicionalment, sense comptar amb l'opinió dels militars, tal com havien demostrat les guerres del 1886-96, 1911 i 1913. El 1914, el general Cadorna, va fer plans per a entrar en guerra al costat de les potències centrals i, el 1915, ni tan sols li varen comunicar oficialment que el regne d'Itàlia lluitaria en contra dels seus antics aliats. Ara bé, un cop engegada la guerra, els militars

assumeixen la direcció de la situació i els civils no faran cap paper digne de menció fins després de la humiliant derrota de Caporetto, que va augmentar un xic el contacte entre civils i militars. I, a finals de setembre del 1918, els polítics italians van induir el comandament militar a pressionar amb una ofensiva ferma l'esgotat imperi austrohongarès: la derrota significativa al camp de batalla impediria una simple pau de compromís i permetria les adquisicions territorials que Itàlia pretenia (John Gooch, 1990, p. 161).

3.7.3. Els objectius estratègics i polítics de les potències bel·ligerants

Cadascuna de les potències bel·ligerants té els seus objectius específics, determinats per la seva situació geopolítica, pels seus trets socioeconòmics i per la seva opinió pública.

En termes generals, totes les potències, grans i mitjanes, es consideren obligades a participar al conflicte, d'antuvi, per a mantenir o millorar el seu prestigi militar; altrament, s'exposaven a perdre veu i vot en el concert dels Estats. Sovint, els dirigents polítics i militars patien pels mals averanys que entrellucaven. Per exemple, Franz Conrad von Hötzendorff va escriure l'endemà de l'assassinat de Sarajevo que la guerra seria

"una lluita desesperada, però, inclús així, s'ha de fer, perquè una monarquia tan vella i un exèrcit tan vell no poden desaparèixer sense glòria".

(Rothenberg, 1985, p. 291).

Segonament, l'afany per apoderar-se de les despulls territorials dels vençuts és també un esperó general per a participar activament en les hostilitats. La successiva entrada de nous Estats en el conflicte amplia, a més, aquesta perspectiva. Un cas exemplar és el de l'imperi otomà. Segons Muzaffer Erendil (1985, p. 369), pràcticament cap potència no perdia de vista la possibilitat de prendre una part de l'aïllat i decadent imperi: el govern del tsar tenia pretensions tradicionals sobre els passos del Bòsfor i també ambicionava l'Est d'Anatòlia; la Gran Bretanya considerava la possibilitat d'augmentar els seus recursos petrolers amb la regió del Golf Pèrsic i assegurar el pas de Suez amb la possessió de Palestina; França cobrava Lídia i Cilícia; Itàlia havia demostrat pretensions sobre l'Antalya —a la costa sudoest d'Àsia Menor— i algunes zones de l'Egeu; les potències centrals en l'últim moment (dos d'agost del 1914) havien convençut els governants

otomans per a fer-les costat. Però Alemanya considerava l'imperi simplement com un pont cap a l'Àsia i el capital alemany tenia una presència decisiva en el seu àmbit econòmic.

Això explica que en funció de la modificació de la conjuntura, els objectius originaris de la guerra evolucionin gairebé a tots els països. En el mateix sentit, Norman Stone afirma que

"Com més avançava la guerra, l'augment del desllorigament social provocava no pas demandes de pau sinó la pretensió d'objectius encara més grans, gairebé independentment de com anessin les coses al front".

(1985, p. 218).

En efecte, "la primera baixa de la guerra és la racionalitat", com deplora Douglas Porch (1990, p. 206). Els objectius raonables, a la vista de les circumstàncies bèl·liques reals —per exemple, una pau de compromís— són bandejats. En els temps antics, els governants que se sentien massa pressionats sempre podien fer la pau abans la crisi no fos massa perillosa. Però, durant la Gran Guerra podien estirar recursos aparentment inacabables: centenars de milers de reclutes i la possibilitat il·limitada de fer

"alegres jocs d'aritmètica amb paper moneda"

(Norman Stone, 1985, p. 218).

La desproporció entre els contratemps al camp de batalla i les pretensions territorials de moltes potències s'expliquen per la voluntat de compensar els greus inconvenients patits pel conjunt de la població i, en alguns casos, serveixen, sobretot d'esquer per a mantenir aquest esforç i per a distreure-la de l'enormitat de la contribució en sang, en feina i en desgavell general.

Els objectius dels bel·ligerants

a.- L'imperi alemany

Els objectius de guerra de l'imperi alemany eren molt ambiciosos i partien d'una pretensió doble: l'afebliment definitiu dels Estats adversaris a partir de la seva derrota al camp de batalla i l'elevació d'Alemanya a l'estatus de gran potència, recolzat per l'adquisició de nous territoris. Pel que fa a aquest darrer punt, des d'abans del 1914 fins el mateix any de la derrota es va donar una bona varietat de programes que recollien els desitjos

de grups socials diferents. El més oficial, acceptat pel canceller Bethmann-Hollweg és l'anomenat "de setembre del 1914" que, aproximadament, consisteix en les següents annexions: a l'oest, Luxemburg, part de França, la costa del canal, de Dunquerque a Boulogne, i part de Bèlgica; a l'Est, Lituània, Curlàndia i Polònia, amb estatuts variats: zones d'administració militar, les dues primeres, annexió de part de Polònia i conversió de la resta en Estat tributari (Poidevin, 1983, p. 67). En el transcurs de la guerra i foramentat en alguns antecedents, va aparèixer un llibre de Friedrich Naumann anomenat *Mitteleuropa* que proposava la creació d'una gran regió sota influència alemanya que anés dels Vosges al Vístula i centrada entorn del vell nucli imperi alemany-imperi austrohongarès. En el transcurs del debat d'opinió sobre el tema es va manifestar un considerable recolzament a les annexions, encara que, l'estiu del 1915, Hans Delbrück va elevar una petició signada per 645 personalitats del Reich que considerava que Alemanya s'havia d'accontentar amb la defensa d'una existència amenaçada i de proveir la seguretat futura al preu d'annexions "molt limitades" (Poidevin, *ibidem*).

La derrota final del Reich va impedir que l'ocupació dels immensos territoris arrabassats a l'imperi rus pel tractat del Brest-Litovsk fos efectiva gaire temps.

Les raons adduïdes pels defensors de les annexions eren variades però podrien cloure's en dues: la satisfacció de l'orgull d'una gran potència repetidament preterida en els successius repartiments imperialistes i la satisfacció de les seves necessitats econòmiques: mercats per a la producció i alliberament de l'obligació d'importar aliments.

b.- L'imperi austro-hongarès

Els objectius de l'imperi austro-hongarès no es complementaven, malauradament, amb els del seu aliat, perquè tots dos pretenien el domini sobre un eventual Estat polonès que els fos dependent. Quan Àustria-Hongria es decanta cap a Romania, Alemanya també la cobeja a causa del seu petroli i del seu blat. (Marc Ferro, 1988, p. 244). Els altres objectius austro-hongaresos eren la derrota de Sèrbia, d'Itàlia i, sobretot de Rússia. En el primer cas, la derrota militar havia de servir per a afeblir l'Estat eslaus que, amb tota evidència, voldria créixer i agrupar d'altres pobles eslaus del sud o "iugoslaus". Així, els súbdits eslaus de l'imperi es desanimarien de la utilitat d'una possible revolta. Les reflexions sobre aquesta qüestió que segueixen les va escriure un tinent austriac anònim, mort al Vènet el juliol del 1915:

"29-30 de juny. (...) Déu donarà la victòria a aquell que combat pel dret (...) no s'ha de desitjar el país dels altres. Va contra la voluntat de Déu i Déu castiga aquell que actua contra la seva voluntat. N'hem tingut un exemple amb l'expedició contra Sèrbia. Nosaltres no volíem pas castigar Sèrbia, la volíem conquerir i Déu no ho va permetre, perquè tots els pobles tenen dret a viure lliures".

(L. Ceva, 1988, p. 99).

En el cas d'Itàlia, es tractava d'un país que atreia les ires dels austro-hongaresos perquè, com diu el tinent anònim citat per Ceva, "desitgen el país dels altres". Vèncer Itàlia era un propòsit llargament sostingut, tal com demostra la proposta de guerra preventiva feta per Franz Conrad en dues ocasions de feblesa d'Itàlia: després del terrible terratrèmol de Messina (1907) i durant la guerra italo-turca (1911) (Brian Bond, 1984, p. 87). Pel que fa a Rússia, Àustria-Hongria pretenia castigar-li el recolzament a la rebel·lió dels seus súbdits, que el tsar havia ofert repetidament i impedir la seva pretensió d'hemegonia sobre els eslaus.

c.- La Gran Bretanya

La Gran Bretanya volia mantenir la seva categoria de gran potència, de gran imperi colonial i de dominadora dels mars, cosa que significava posar aturador a les pretensions de la seva confessa rival, Alemanya, dedicada a bastir-se un imperi ultramarí i un control creixent —encara que de moment inefectiu— de la mar. Evidentment, la derrota d'Alemanya portaria la possibilitat de prendre-li les colònies i la flota, —a més de la marina mercant i d'enfonsar-la econòmicament, és a dir, l'eliminaria també com a rival comercial. Com ja hem vist abans, l'entrada en guerra de l'imperi otomà amplia els objectius britànics, que hi veuen la possibilitat de repartir-se'n les despeses amb els seus aliats (Paul Kennedy, 1990a, p. 38). T.E. Lawrence hi diu sense pal·liatius:

"Vaig remuntar el Tigris amb cent territorials de Devon, xicots joves i encisadors, plens del poder de la felicitat, capaços de donar alegria a dona i fills. Per això un s'adonava de com era de bell pertànyer a la seva mateixa nissaga, ésser anglès. I n'estavem llançant milers al foc, a la pitjor de les morts. No pas per guanyar la guerra sinó perquè el blat, l'arròs i el petroli de Messopotàmia fossin nostres".

(T.E. Lawrence, 1990, p. 10).

d.- França

Els francesos consideraven que l'objectiu indefugible d'una guerra amb Alemanya era el retorn d'Alsàcia i Lorena, territoris perduts en el desastre militar del 1870-71. Deixant de banda l'opinió més massiva, també a França hi havia qui considerava que la guerra havia de reportar el Sarre i la vora esquerra del Rin, mentre d'altres trobaven que allò que calia aconseguir era, simplement, l'anorreament del "militarisme prussià" (Marc Ferro, 1988, p. 244). Finalment, hi ha les ambicions ultramarines, concretades sobre els territoris otomans a desmembrar. La derrota d'Alemanya significaria també el retorn de l'or francès robat pels prussians el 1871 i sobre el qual els francesos havien bastit una mena de llegenda que el feia responsable de l'enorme increment de la potència germànica (N. Stone, 1985, p. 220).

e.- L'imperi rus

David Jones (1990, p. 285) afirma que les élites de l'imperi rus coincidien plenament en uns mateixos objectius estratègics: per damunt de tot, calia mantenir la posició de gran potència al preu que fos, opció que explica l'enormitat de les despeses militars russes després de la guerra amb Japó. I, bo i descendint al terreny de les concrecions, Sazónov, ministre d'afers exteriors al principi de la guerra, manifestava el seu projecte d'instauració d'una colla d'Estats satèl·lits a l'Europa Oriental (una Bohèmia independent, una Sèrbia augmentada, una Polònia més gran semi-independent) a més del domini dels Estrets, cosa que implicava la derrota decisiva de les potències centrals i dels seus aliats. Més endavant, França manifestà la seva aprovació a un futur imperi rus que aniria des de Stettin a Trieste i al Bósfor.

Objectius d'aquesta mena els varen defensar també els membres del Govern provisional i no varen quedar desautoritzats fins que el poder no fou en mans dels bolxevics:

"els objectius russos augmenten alhora que els sacrificis demanats al poble; i els ministres temien que el sistema s'ensorrés sinó oferien satisfacció a les aspiracions nacionals".

(N. Stone, 1985, p. 218).

f.- Itàlia

L'esclat de la guerra va presentar als governants italians l'ocasió per a assolir un objectiu doble. D'una banda, es tracta d'adquirir alguns territoris, considerats "irredents" des de l'època de la Unificació, o bé susceptibles de facilitar el control naval de l'Adriàtic. Es tractava del Trentino, Ístria, Trieste i alguns punts de la costa dàlmata, tots els quals estaven en mans de l'imperi austrohongarès (John Gooch, 1990, p. 157). D'aquesta manera, la Gran guerra, a Itàlia, s'ha considerat la "darrera guerra del *Risorgimento*". Però, seguint la tesi de Giorgio Rochat, Gooch afegeix que una victòria en acció ofensiva era l'objectiu de l'aliança política dretana que governava, el *blocco prussiano*, per tal de frenar l'avenç del moviment obrer italià. El fet que Itàlia actuï de manera deslligada dels seus aliats i a la recerca dels seus objectius es manifesta en que els seus plans de guerra no incloïen ni el suport de Sèrbia ni cap operació als Dardanels, només un projecte d'actuació monolítica adreçada a Viena (Gooch, 1990, p. 166).

g.- Sèrbia

Sèrbia pretenia defensar-se de l'esperada agressió austrohongaresa. Però, un cop esclatada la guerra, el petit regne balcànic fa públic el disseny d'instaurar un Estat eslav fort, que unifiqués serbis, croats i eslovenis. A finals de setembre ja havien endegat el seu projecte de fronteres i, el 7 de desembre del 1914, l'assemblea nacional sèrbia votà a Nis l'objectiu de la seva guerra: la unificació dels eslaus del sud "iugoslau" i "el seu alliberament del jou estranger". Alhora, uns comitès molt actius recorren les capitals aliades amb la missió de defensar i informar sobre els interessos "iugoslau" (Dragan Zivojinovic, 1985, pp. 241-242).

h.- Bulgària i Romania

Bulgària entra a la guerra darrera l'esquei oferit per Alemanya que consisteix en l'expansió territorial a expenses de Sèrbia (D. Zivojinovic, *ibidem*). El cas de Romania és semblant: després de l'ofensiva reeixida de Brussilov, el govern romanès espera que li serà fàcil d'incorporar la Transilvània, en mans de la vençuda Àustria-Hongria.

i.- Japó

El Japó aprofita igualment l'oportunitat de la guerra per a arribar a dos objectius bàsics: mantenir bones relacions amb els seus aliats, és a dir,

l'Entente, i adquirir territoris al continent asiàtic, on pretén ocupar el lloc d'Alemanya bo i aprofitant el buit europeu (Ian Nish, 1990, p. 236).

j.- Estats Units

També els Estats Units s'han fixat un objectiu doble: defensar els seus drets de circulació marítima i influir en la forma en què se signi la pau. Per aquesta darrera raó, les tropes estatunidenques es neguen sempre a ésser adjudicades a comandament aliat que no sigui el propi o a perdre la seva organització bo i diluïnt-se en d'altres unitats: d'aquesta manera volen garantir l'evidència del pes de la seva contribució que els donarà dret, quan s'escaigui, de dir-hi la seva (Timothy Nenninger, 1990, p. 126).

3.8.- Les causes estratègiques de la victòria i la derrota

Cap de les potències bel·ligerants disposa, el 1914, d'un exèrcit veritablement preparat per a combatre en la mena de guerra en què immediatament es trobarà involucrat.

Ja hem al·ludit una mica més amunt a les circumstàncies que havien contribuït a la inadequada formació del comandament militar. Que l'interès dels que dirigeixen la guerra és, a més de la victòria, el manteniment de l'estructura jeràrquica dins l'exèrcit i del pes de la institució militar en l'estructura social i política de cada país ho demostra el fet que la majoria dels caps militars tendeixen a la immobilitat i a la rigidesa organitzatives malgrat l'evidència que allò que calia era, justament, el contrari.

I aquesta ceguesa col·lectiva, tan afavorida per l'*status quo*, va deixar els enormes col·lectius humans que dirigia aquest comandament a mercè de la capacitat mortífera de l'arsenal contemporani. D'entrada ens trobem, doncs, amb un factor negatiu que afecta tots els bel·ligerants, ni que sigui en grau diferent.

Les dues aliances que s'enfronten pateixen greus problemes de descoordinació interna. L'entente es trobarà amb un inconvenient geopolític elemental: la situació de Rússia i la seva llunyania i aïllament envers la resta d'aliats, agreujat per l'entrada en guerra de l'imperi otomà. Malgrat tot s'aconsegueix de coordinar algunes ofensives en tots dos fronts.

La coordinació entre les forces expedicionàries britàniques i l'exèrcit francès era molt més fàcil. A la pràctica, tanmateix, cadascú volia garantir la

seva independència d'actuació. El govern britànic estava entestat en impedir el combat d'unitats britàniques sota comandament francès. La rivalitat francobritànica era una tendència de llarga tradició i les tensions, malfiances i retrets interaliats foren constants, fins el punt que no hi va haver comandament conjunt fins el 1918, i la coordinació de les ofensives no sempre es tenia en compte. Només el perill de l'investida de Ludendorff, la primavera del 1918, convencé Clemenceau de la indispensabilitat d'una direcció estratègica única.

La manca d'unitat estratègica aliada al front occidental va facilitar les coses als alemanys en més d'una ocasió. La impressió de competència mútua que arribaven a fer en algunes ocasions ambdós exèrcits es manifesta en el següent fragment d'*Adés a tot aïzò* de Robert Graves. Un combatent britànic explica:

"Bé, sobre trinxeres sabem molt menys que els francesos i també força menys que els Fritz. No podem pas esperar que un Fritz ens hi ajudi, però els francesos bé podrien fer alguna cosa. Són massa gasius per a deixar-nos haver els beneficis del seus invents. Què no donariem per tal de tenir les seves bengales i els seus projectils antiaeris! Però no hi ha la menor relació entre els nostres exèrcits, com no sigui que ens trobem en alguna batalla, i aleshores, generalment, cadascun deixa que derrotin l'altre".

(1985, p. 122).

De la seva banda, Marc Ferro (1988, p. 355) explica que la major coincidència entre els exèrcits francès i britànic es dona quan arriba l'ocasió de posar entrebancs al general nordamericà Pershing.

Itàlia va fer la guerra pel seu compte, i no només per raons geogràfiques. El 1918, el general Díaz es va negar més d'un cop a engegar una ofensiva quan Foch li va demanar, i també hi hagué problemes de competència al comandament de la flota aliada del Mediterrani. De tota manera, després del desastre de Caporetto, la tardor del 1917, els aliats envien homes al front italià (John Gooch, 1990, pp. 168-169).

Pel que fa a Sèrbia, va haver de suportar totes les malvestats de la seva guerra pràcticament sense cap col·laboració dels aliats. L'operació balcànica de Tessalònica fou, com se sap, un fracàs operatiu tan notori que el general Mackensen va poder dir que aquell front constituïa el "camp de concentració més gran dels aliats".

Les potències centrals disposaven d'un avantatge geopolític prominent pel que fa als combats en terra. La continuïtat territorial dels seus dominis, i més encara després de la incorporació de Bulgària el 1915, els permetia d'usar profusament les línies interiors per a moure's d'un front a l'altre. Malgrat tot, els plans de guerra d'ambdues potències sempre foren independents. En època de Schlieffen, els Estats Majors respectius no tenien cap relació. El jove Moltke, en canvi, es va acostar un xic al seu col·lega austrohongarès. La raó de la independència estratègica d'Alemanya era doble. D'una banda, hi havia el desig de l'Estat Major de fer un pla de guerra estrictament militar, perfecte en el seu desplegament tècnic però sense cap contaminació de tipus polític, con si fos un exercici acadèmic. D'altra banda, Berlin feia molt poc aprecí de les virtuts militars austrohongareses, convicció que es remuntava a les fàcils victòries alemanyes de la guerra del 1866 (Herwig, 1990, p. 88). Un cop demostrada la ineficiència militar de l'aliat feble, el comandament alemany es responsabilitzarà pràcticament de tota la seva direcció operativa.

Una descoordinació semblant a la constatada en l'àmbit de cada aliança es retroba en les forces armades de les potències bel·ligerants. El cas més llampanant és el de la dissociació de l'actuació dels exèrcits de terra i les forces navals, encara que, com ja hem comprovat anteriorment, també hi ha casos d'incongruència interna al mateix exèrcit de terra: les tropes russes actuen amb plena independència en els dos fronts europeus malgrat l'evident avantatge que hagués resultat d'un plantejament conjunt. Igualment, la campanya britànica de Mesopotàmia (1915) posa de manifest la terrible sobreposició d'autoritats de Londres, Delhi i Basra i el fet que no hi havia res de ben preparat per a intervencions extraeuropees malgrat la ininterrompuda tradició britànica de campanyes imperials. (Paul Kennedy, 1990a, p. 42).

La poderosa flota alemanya, que seguia els plans de von Tirpitz, no va actuar com a suport de l'exèrcit de terra, amb el qual mai no hi va haver cap pla conjunt. Ni Schlieffen no va plantejar la possibilitat que la flota interrompés l'eventual transport britànic de tropes a través del canal de la Mànega ni Tirpitz no havia respost, el 1898, el general von Waldersee, que demanava què faria la Marina en cas que l'exèrcit fos vençut a qualsevol dels dos fronts (Herwig, 1990, pp. 87 i 90).

També l'exèrcit i la flota britànics varen fer guerres separades. No s'havia previst cap mena de col·laboració entre ells, tret de l'evident funció de transport de les tropes a través del canal.

La flota francesa era molt menys important donat que es preveia un enfrontament terrestre amb els alemanys. A més els polítics francesos no

semblen estar gaire al cas de les possibilitats de la guerra naval: quan Clemenceau va sentir a dir que els britànics destruirien la flota alemanya es va limitar a comentar que això "faria un bon forat a l'aigua", però que no ajudaria pas a guanyar la guerra (D. Porch, 1990, p. 205).

Igualment, la flota italiana no ajusta la seva actuació a les necessitats de l'exèrcit de Cadorna, tot i l'evidència que el seu recolzament hagués estat ben positiu.

Amb la victòria, el bàndol aliat demostra la seva superioritat conjunta envers les potències centrals. Nogensmenys, les moltes dificultats amb què havien topat abans de recibir-hi evidencien no sols els errors tàctics ja analitzats sinó també alguns desencerts estratègics que ara és moment d'esbrinar, i que, sovint, deriven del fet que no s'adiguin els mitjans de què disposen i els objectius que pretenen.

L'esclat de la guerra troba l'exèrcit francès afeblit i en situació vulnerable. Cal tenir present la llarga tradició d'antimilitarisme i de por a la intervenció política dels militars i la malfiança que sentien els polítics dels successius governs republicans, per molt de dretes que fossin, envers els professionals de la guerra. Aquestes circumstàncies expliquen parcialment les greus mancances de l'equipament militar de les tropes. En efecte, tot i les elevades despeses que s'hi destinaven, el material no era ni adient ni suficient perquè la màquina burocràtica militar entrebancava els proveïments, però també perquè aquests proveïments es decidien al govern i la major part de les vegades ni se sol·licitava el parer dels professionals interessats. De més a més, l'Estat Major, d'exèrcit i de cos d'exèrcits, només existia en temps de guerra, com a resultat de les imposicions dels polítics (Douglas Porch, 1990, p. 191 i ss.). Aquests greus inconvenients no passaven desapercebuts a l'exterior. Per exemple, Hans Delbrück havia avançat que

"un exèrcit que ha tingut 42 ministres de la guerra en 43 anys no pot pas ser capaç de funcionar amb eficàcia¹⁹⁶".

A la reconeguda inferioritat qualitativa de l'exèrcit francès envers l'alemany s'hi ha d'afegir la seva feblesa numèrica, deguda a la menor població francesa.

Tot i l'adversitat d'aquest conjunt de circumstàncies, l'exèrcit francès es llança a una guerra bàsicament ofensiva amb la finalitat de destruir els seus oponents, amb un resultat esbalaïdor de baixes: durant els primers anys de la guerra, l'atac es basa, pràcticament, en el coratge de les tropes.

¹⁹⁶ *Krieg und Politik*, i, 35, citat per Gordon Craig, 1986 a, p. 335

En general, es considera que la situació de la Gran Bretanya és l'oposada a la de l'imperi alemany en el sentit que, mentre aquest darrer disposava d'unes tropes excel·lents —que Hans Delbrück qualificava com el millor exèrcit del món—, la seva adversària era més aviat ineficient al camp de batalla. En canvi, l'imperi alemany patia una incòmoda situació estratègica, que contrastava amb els bons puntals en què podia recolzar la Gran Bretanya. Els avantatges geopolítics britànics eren clars: control dels mars, dominis colonials i bases escampats arreu del món, aliança amb diverses potències, relacions econòmiques diversificades, etc. A parer meu, no tots els va aprofitar amb el lluïment que hagués pogut. Liddell Hart considera que l'element més decisiu de la victòria aliada és el bloqueig naval practicat per la flota britànica contra les potències centrals, sobretot Alemanya (1967, p. 202). El paper de la flota, però, no acaba aquí i, com sabem, en alguns casos és difícil considerar-lo brillant, sobretot si pensem en la guerra submarina i en l'afer dels combois, del qual Hart no en fa esment.

El 1914, la Gran Bretanya era una gran potència econòmica i no eren pas recursos allò que li mancava. Per això i per la seva experiència de la guerra dels bòers, —durant la qual va quedar greument afectada de manca de material i equipament— sorprèn que aquesta mancança la tornés a afectar però és així com va succeir (Trebilcock, 1975).

Finalment, Paul Kennedy es demana si era adient adjudicar-li a un exèrcit de terra tan migrat com el britànic un objectiu tan ample com l'enfrontament per terra a l'exèrcit alemany, en defensa de Bèlgica i de França. És evident que l'exigüitat de les tropes britàniques s'adeia molt bé amb la tradicional política de *limited liability*, però era inadequada per allò que Liddell Hart anomena "l'europèitització de l'organització i el pensament militars" dels britànics. També és ben qüestionable la pertinència de la manera com es varen posar em marxa els "New armies" de Kitchener, a la vista dels apoteòsics colls d'ampolla organitzatius que va provocar, i la tràgica manca d'instrucció que els caracteritzava (Kennedy, 1990 a, pp. 33-36). Michael Howard es qüestiona, en el mateix sentit, si el preu de 700.000 morts no era massa car per a la Gran Bretanya, si amb això es tractava d'impedir l'hegemonia alemanya a Europa: fins a quin punt afectava la Gran Bretanya que Alemanya vencés França i Rússia i muntés un nou imperi napoleònic¹⁹⁹?

Dins del bandol aliat, l'imperi rus és un cas a part, pel fet que les tensions provocades per la guerra, sumades a les que ja s'acumulaven de

¹⁹⁹ 1972, citat per Kennedy, 1990a, p. 47

manera estructural en la societat i l'economia del país, acaben engegant la primera revolució del món fonamentada en els principis del socialisme. Per això, són d'especial interès els plantejaments i la trajectòria que menen a l'esfondrament militar de l'imperi rus. Els problemes de l'exèrcit del tsar no són de manca de recursos ni d'endarreriment econòmic²⁰⁰. Aquest darrer punt constitueix un tòpic improcedent, segons Norman Stone, que opina que són justament les tensions multiplicades per l'adaptació del sistema productiu rus a les necessitats de la guerra allò que provocarà la revolució, juntament amb la via que prenen els aconteixements al front.

L'exèrcit rus és una institució vertebral de l'Estat tsarista: garanteix la seva integritat, és a l'arrel de la seva construcció i en preserva el sistema polític. El tsar és el comandant suprem de totes les tropes i, a la Cort, l'envolten nombrosos militars (D. Jones, 1990, p. 283). Però, tot i ésser tan fonamental, no disposa de la flexibilitat organitzativa que li permeti aprendre les lliçons de la guerra del 1904-1905 i la seva opció ofensiva, en un context d'incompetència persistent, de corrupció i de menyspreu aclaparador de la tropa, no tenien gaire més sortida que el desastre. La impotència i la desorientació de la Stavka, la divisió del comandament militar en clans rivals que s'entrebanquen mútuament la feina, les sonades enemistats entre caps de l'exèrcit, tot són circumstàncies capaces d'anihilar els esforços econòmics de la rereguarda i el coratge militar d'unes tropes que han estat molt injustament vituperades i a les quals s'ha atribuït de manera improcedent la derrota tsarista.

L'entrada d'Itàlia a la guerra no es fa en les millors condicions, ni els objectius estratègics s'adiuen tampoc als mitjans amb què compta. En primer lloc, l'exèrcit italià no tenia el material necessari per a emprendre una dura guerra ofensiva la finalitat de la qual era arribar a Viena per tal d'obligar l'imperi a la cessió de territoris: els mancava instrucció i, sobretot, artilleria pesant, a més d'equipament de tota mena. La derrota de Caporetto és un exponent de la mala direcció de la guerra que, finalment, es guanya a causa de l'esgotament de les potències centrals, a l'ajut dels altres aliats i a la millora en la direcció de la guerra, quan se substitueix Cadorna pel general Díaz (Ceva, 1988).

En l'època anterior a la guerra s'estengué per Àustria-Hongria la idea que l'imperi s'havia anat convertint en la seva pròpia ombra i que la decadència ho tenia tot. Aquesta convicció, tan ben expressada per molts escriptors,

---

²⁰⁰ Les despeses militars russes entre 1905 i 1914 foren enormes: aproximadament un terç dels ingressos estatals es despenien en les forces armades. Stone, 1985, p. 18

con Roth o Kusniewits, es materialitza en l'exèrcit "imperial i reial", evidentment massa petit i massa mal equipat per a poder servir un Estat que encara pretenia actuar com a gran potència: el pressupost de defensa era tres vegades més petit que el conjunt de les despeses en cervesa, vi i tabac de tots els súbdits "imperials i reials" (Gunther Rothenberg, 1985, p. 289). Les peculiaritats de l'exèrcit de la doble monarquia, escàs, antiquat i vestit de les coloraines més llampants i l'ornamentació més fantasiosa, responen, segons Itsván Deák (1985, pp. 301-304) no pas al fet que el vell emperador repaiegés lamentablement sinó a veritables raons d'Estat. L'Estat del vell imperi habsbúrgic és, malgrat la modernització social i econòmica, d'inspiració feudal i amb un paper social preeminent de la casta militar: l'élite governant seguia exaltant els "guerrers", l'emperador es veia ell mateix com a oficial i, igual com a Rússia, eren els soldats de carrera qui mantenien l'imperi unit. En coincidència amb d'altres autors, com Norman Stone, Deák afirma que ells i l'emperador eren els únics "austríacs de debò".

A diferència de Rússia, però, a l'imperi no li calia usar la força —almenys des del 1849—: n'hi havia prou amb la imatge del tron i l'exèrcit i, per a aquesta funció, era més adient un exèrcit que muntés elegantment a cavall, que lluis uniformes espectaculars i anés armat amb sabre. Les bandes de música de l'exèrcit i els oficials en uniforme d'opereta eren tan eficients en el seu paper de força policial ben visible com diverses divisions modernes. Pel que fa a l'exigüitat del seu pressupost militar, István Deák afirma que, d'ençà del 1867, els hongaresos n'havien obstaculitzat sistemàticament els augments: atès que no havien aconseguit d'exercir-hi prou influència, havien decidit de privar-ne el creixement tant com fos possible.

Tot plegat explica la desproporció entre els objectius adjudicats a l'exèrcit i la seva capacitat per a reeixir-hi. Un cop desaparegut el nucli original del vell exèrcit, el 1914 mateix, allò que costa més d'explicar és com va perdurar tant de temps l'organització militar renovellada que el va substituir.

El pla de paller de l'estratègia alemanya del 1914 era el pla Schlieffen que presentava diversos i greus inconvenients. El més visible és la seva rigidesa i incapacitat d'adequació a les volubles circumstàncies polítiques que, eventualment, poguéssin provocar la guerra, junt amb el seu absolut oblit de les dades diplomàtiques. Es tracta d'un pla elaborat volgudament en el buit. Schlieffen no estava disposat a haver de renunciar al seu càrrec per haver-se posat en política, tal com li havia passat al seu breu antecessor, von Waldersee. En segon lloc, és un pla sense alternativa, que obligava l'imperi a jugar-s'ho tot a una sola carta i a quedar desvalgut en cas de fracàs.

A l'error alemany, compartit per la majoria de bel·ligerants, de mantenir

plans estratègics dissociats per a les tropes de terra i les forces navals cal afegir-hi, a més, alguns desencerts estratègics estrictament navals. Holger Herwig (1990, pp. 90-91) fa veure, per exemple, que Tirpitz reduïa la seva estratègia a una hipotètica batalla decisiva, que ell considerava ineludible, perquè els britànics "no es deixarien perdre un segon Trafalgar". Però Tirpitz no pogué respondre un vicealmirall que, el 1914, demanà: "Que passarà, si els britànics no venen?", hipòtesi malauradament premonitòria.

D'altra banda, Tirpitz no va pensar mai en la naturalesa veritable del poder naval, que no només consistia en vaixells, sinó també en posicions favorables. Una simple mirada al mapa revelava que els britànics estaven en condicions de privar-li la sortida de la flota només tancant el canal de la Mànega i el pas entre Escòcia i Noruega. Per tant, mentre la flota d'alta mar alemanya es preparava pel "segon Trafalgar", la marina britànica travessava sense inconvenients el canal de la Mànega carregada de tropes pel front francès. Ni tan sols pel cas que el pla Schlieffen hagués reeixit no va preveure la possibilitat de prendre posicions al canal o a l'Atlàntic.

Convé tenir present que Tirpitz, que devia el seu immens poder no pas al seu càrrec sinó al favor personal del Kaiser, tenia molts crítics raonables, repetidament deixats de banda i les opinions dels quals no varen aconseguir de modificar els plans navals alemanys.

En conjunt, l'enorme i merescut prestigi de les forces armades alemanyes i la confiança en elles mateixes les privaven de fer una valoració equilibrada de la seva capacitat real i les empenyien a adoptar plans clarament desmesurats en els seus objectius.

Després de la guerra de desgast acceptada per von Falkenhayn, l'equip Hindenburg-Ludendorff fa una girada que, encara s'allunya més de la racionalitat estratègica: les mesures que decideixen encara els aïllen més i els deixen enfrontats a una enorme quantitat d'Estats. En aquell moment, Hans Delbrück escrivia:

"Que Déu impedeixi Alemanya d'entrar pel camí de la política de Napoleó (...). Europa només coincideix en aquesta sola convicció: que mai no se sotmetrà a l'hegemonia d'un sol Estat".

(Craig, 1986 a, p. 347).

El 1917, Delbrück s'adona que si gairebé tot el món està en contra d'Alemanya és per por al seu despotisme i a les seves ambicions territorials, i que només una pau negociada podria eliminar aquesta por, justificada per l'actuació de l'imperi fins aleshores.

D'altra banda, l'opció de la guerra total es fa sense tenir en compte el preu a pagar. I, finalment, hi ha el desastre de l'ofensiva de primavera del 1918, concebuda més en termes purament tàctics que no pas estratègics, i que va fer dir al general Groener que la victòria tàctica havia dut la derrota estratègica (Herwig, 1990, p. 102). En opinió de Cruttwell,

"en resum, Ludendorff no sabia exactament què esperava ni què confiava fer, ni quins mitjans estava disposat a usar. Hi ha un punt d'experiment, en tot aquest afer".

(1969, p. 514).

Liddell Hart és d'una extrema duresa quan, en fer una anàlisi general de l'estratègia alemanya, diu que si el Reich hagués sabut cedir a l'Oest per tal de concentrar-se a l'Est, els aliats li haguessin hagut de reconèixer les seves conquestes i, així, hauria reeixit a instaurar la Mitteleuropa que desitjava, però

"veritablement, abandonar objectius que "no paguen la pena" és la diferència entre la gran estratègia i l'estupidesa grandiosa".

(1967, p. 204).

És clar que això és impossible de comprovar. En canvi, si que podem concloure amb Clausewitz que

"és absurd de dur els militars al procés de planejament de la guerra de manera que puguin decidir de forma purament militar allò que el govern ha de fer, però encara ho és més que els teòrics demanin que es doni al comandament militar els recursos disponibles, de manera que facin un pla que s'hi adigui"

(Herwig, 1990, p. 88),

i és aquest absurd el que va dirigir els exèrcits de l'imperi alemany durant la Primera Guerra Mundial, amb els resultats desastrosos que coneixem.

3.9.- Conclusions

La revisió de les característiques generals compartides pels quadres militars actius durant la Primera guerra mundial ens revela que el seu pes

és determinant en el desencadenament dels fets i, bo i comptant amb els riscos d'una generalització, excessiva, podem concloure que tant la seva formació professional com les seves conviccions ideològiques eren elements que col·laboraven a la magnitud del desastre.

En efecte, l'oficialitat europea havia estat educada de tal manera que en general, no sabia apreciar ni calibrar la vàlua dels mitjans materials de què disposava per fer la guerra, alhora que mantenia un orgull de casta i un menyspreu per la tropa que no la predisposaven gaire a prendre decisions pensant en la sort dels combatents. També els prejudicis havien impedit d'instruir la tropa de forma convenient i gran part dels soldats es trobaven inermes davant d'una situació per a la qual no els havien preparats. Si a això se li afegeix la vigència d'una estratègia irrealista d'antuvi i de simple desgait després, i es tenen presents els problemes tàctics gairebé insalvables que havíem comentat anteriorment, el resultat és una situació tan absurdament arriscada pels combatents com de grotesca ineficàcia des del punt de vista militar.

És clar que l'encadenament de dificultats no s'acaba aquí: també hem vist com els polítics civils deixen una gran part de les decisions estratègiques i inclús polítiques en mans de l'alta jerarquia militar. Convé remarcar especialment que, tret d'algunes excepcions, com Clemenceau, governants i parlamentaris ignoren els fonaments de l'"art de la guerra" i són incapaços de valorar amb coneixement de causa les decisions inadequades preses pels militars. És evident que el respecte inspirat pels militars es troba en relació directa amb el pes social que tenen, que és enorme, sobretot als imperis dinàstics, entre d'altres coses a causa del seu paper de garantidors de l'ordre social.

I, així, el destí de milions de persones passa a dependre d'un grup reduïdíssim d'individus. No és pas que, en l'època que tractem, súbdits i ciutadans fossin amos dels seus destins: l'emancipació de la gran majoria era una qüestió pendent. Però és que, en les circumstàncies excepcionals de la guerra, són la vida i la mort mateixes allò que constitueix el domini d'un grup que se suposa especialista però que, a la pràctica, té una qualificació més aviat dubtosa.

Queda ara per veure si els objectius pels quals es combat són considerats valuosos tant pels combatents, que tindrien, així, un motiu per a suportar les horribles circumstàncies que hem descrit, com per a la població civil, que també participa en l'esforç bèl·lic: ens trobem davant d'una guerra total, i, en ella, la victòria o la derrota no només s'expliquen per raons militars. Els capítols següents es dediquen a respondre aquestes dues qüestions plante-

jades.

CAPÍTOL 4.- EL PROVEÏMENT DE LA GUERRA: ELS COMBATENTS

4.1.- Introducció

Després d'haver descrit com eren els combats i l'existència quotidiana als diversos fronts, ens hem començat d'allunyar progressivament del camp de batalla: en el capítol anterior hem vist qui, com i amb quins objectius dirigia la guerra; en el present capítol, hi esbrinarem l'origen i les característiques dels combatents i, finalment, dedicarem el capítol següent a l'anàlisi de les vies de proveïment armamentístic dels diversos exèrcits.

L'objectiu d'aquest capítol és, doncs, mostrar qui són els combatents, com han arribat al camp de batalla i quina evolució ha patit la seva opinió envers la guerra. De fet, una de les coses que més ens sobten quan ens acostem a la Gran guerra és l'enorme entusiasme bel·licista que una part molt significativa de la població europea manifesta l'agost del 1914. Després, les coses no seran tal com la majoria s'esperava i la realitat anirà fonent els motius d'exaltació. Qui més patirà la decepció no cal dir que són els combatents que, un cop arribats al front, van descobrint que la guerra sobrepassa de llarg les previsions més pessimistes i que no té res a veure amb allò que s'havien figurat. Mentrestant, per a una gran part de la població no mobilitzada, la guerra segueix essent "imaginària".

Les pàgines que segueixen tenen la pretensió d'explicar quins factors han contribuït a produir un estat d'opinió favorable a la guerra —almenys en gran part de la població urbana europea—, per quins mecanismes s'aconsegueix que l'opinió pública desconegui molts dels trets determinants de l'evolució del conflicte i com reaccionen els soldats en trobar-se envoltats d'una inesperada acumulació d'horrors.

4.2.- *El reclutament*

L'intens creixement demogràfic de les dècades anteriors al 1914 permet

als Estats europeus de disposar d'una quantitat de combatents enorme i sense precedents. Al llarg dels quatre anys i escaig de la guerra, la xifra de mobilitzats arriba als setanta milions.

Quantificar amb precisió les tropes disponibles el 1914 resulta difícil, perquè aquestes xifres constituïen un secret que cada Estat guardava tan bé com podia. Els alemanys tenien uns cinc milions d'homes instruïts militarment; França, Àustria-Hongria i Rússia, uns quatre milions cadascuna (J.M. Winter, 1988, p. 114). Aquestes xifres mostren que una gran massa de població no implicava necessàriament un nombre de combatents que li fos directament proporcional (l'imperi rus, per exemple, tenia tants habitants com França, Gran Bretanya i Alemanya juntes) sinó que la quantitat de tropes depenia dels sistemes de reclutament i dels recursos que se'ls destinessin.

Amb excepció de la Gran Bretanya, que no el va introduir fins el gener del 1916, les potències europees formaven els seus exèrcits per servei militar obligatori: Alemanya i Itàlia d'ençà de la dècada del 1850; Àustria-Hongria, del 1868; França després del desastre del 1871; Rússia, el 1874; Bèlgica, el 1913.

La Gran Bretanya que, com sabem, tenia un exèrcit professional de dimensions reduïdes (733.514 oficials i soldats) va constituir la majoria de les divisions que combatién al continent els anys 1914 i 1915 amb l'allau de voluntaris que es varen presentar a les oficines de reclutament com a resposta a la campanya de Lord Derby i Lord Kitchener —uns dos milions i mig d'homes—. Si a això li afegim els soldats aportats per servei d'armes obligat a partir del 1916, en conjunt, la Gran Bretanya posà als camps de batalla un total de 5.700.000 soldats (Ian Beckett, 1990, p. 339).

Entre els exèrcits formats per reclutament obligatori hi ha grans diferències. L'imperi alemany, pel seu potencial demogràfic —més de 65 milions d'habitants el 1911— podia haver disposat d'un exercit molt superior al que tenia. L'opció per un de més petit deriva, com ja hem vist, del conservadorisme social que caracteritzava la jerarquia militar. La por a augmentar els seus efectius es pot rastrejar fins l'any 1871, quan el vell Moltke, astorat i espavorit alhora per la revolta comunarde, va dir: "els fusells es distribueixen de pressa, però costen de recollir" (G. Rothenberg, 1986, p. 305). D'altra banda, aquesta opció els permetia escollir els reclutes més adients, i només el 25joves en edat militar anaven a l'exèrcit regular (uns 278.000); el 30Winter, 1987, p. 7).

Com a resultat del xoc patit pel desastre del 1870-1871, els francesos patien una comprensible obsessió per l'augment del poder demogràfic alemany, superior al seu, tant en termes absoluts —un avantatge de més de 25

milions d'habitants— com per la taxa de creixement vegetatiu. La situació havia canviat molt: cent anys enrera, els francesos tenien el país més poblat d'Europa i ara es trobaven abocats a l'apocalíptica amenaça de la desaparició de la "raça", maledicció que predicaven molts i que creava la comuna consciència de la necessitat de fomentar la natalitat. A la campanya pronatalista s'hi varen adherir inclús personatges tan poc suspectes d'adular l'exèrcit com Émile Zola que va escriure una novel·la anomenada *Fecondité* (J.M. Winter, 1987, p. 8). En aquestes circumstàncies, els francesos no es podien permetre una tria gaire acurada dels seus reclutes, i havien de prendre dos terços dels nois en edat militar encara que no fossin del tot adients. I, mentre l'exèrcit alemany representava la vintena part de la seva població, el francès n'era la desena (N. Stone, 1985, p. 40).

També els britànics estaven amoïnats pels problemes demogràfics que es manifestaven a l'exèrcit. Però, atès que la Gran Bretanya tenia un exèrcit professional i no massiu, prevalien per sobre de les qüestions "quantitatives" les "qualitatives", és a dir, la mala salut dels candidats a soldat que procedien, en general de les classes socials inferiors. La gran quantitat de voluntaris rebutjats durant la guerra contra els bòers havia provocat una llarga discussió sobre la salut dels pobres i entorn del tema del seu creixement demogràfic superior al de les classes mitges i altes (J.M. Winter, 1987, pp. 9 i ss.).

Ni l'imperi austrohongarès ni el rus no tenien la quantitat de soldats que era d'esperar pel seu potencial demogràfic. Els russos no disposaven de prou pressupost, infraestructures ni oficials adients per a fer-se càrrec dels gairebé dos milions de joves susceptibles de convertir-se en soldats en cas que el servei militar obligatori hagués estat realment universal. De manera que feien gran quantitat d'excepcions, per raons ètniques — finesos, pobles de l'Àsia central, jueus, etc.— o bé familiars — persones casades, responsables del manteniment familiar, etc.— cosa que explica el milió de noves famílies pageses formades entre 1914 i 1914 (N. Stone, 1985, p. 213). Pel que fa a l'imperi autrohongarès, tant per raons polítiques, de caire intern²⁰¹, com per raons semblants a les dels russos, instruïa només un de cada cinc nois susceptible de ser-ho. Norman Stone afirma que les autocràcies no es podien permetre un servei militar obligatori veritablement universal "perquè la seva força consistia, justament, en governar poc". Si haguessin incrementat la seva pressió, en aquest cas de reclutament, era de témer un esclat d'indignació popular. El reclutament universal només era possible quan ex-

²⁰¹ vid capítol 5 d'aquesta mateixa part

istia connivència entre el poble i el govern, com el que es donava a Anglaterra (però no a Irlanda), a Alemanya (però no a Àustria), o com a l'Exèrcit Roig del 1918, encara que no a l'exèrcit tsarista (N. Stone, 1985, p. 214).

Per raons d'obvietat, no és pas d'esperar cap aclariment en el sentit que tots els soldats mobilitzats eren homes. Tanmateix, i contra els costums ancestralment predominants, el personal militar d'alguns països inclou una petita participació femenina. L'exèrcit britànic compta amb equips d'infermeres entrenades per a presentar-se al camp de batalla muntades a cavall: són les membres de la *First Aid Nursing Yeomanry*, fundada el 1907 (Jenny Gould, 1987, p. 115). De fet, però, no serà fins el 1915 i, sobretot, el 1917, quan l'escassetat d'homes faci acceptable la presència de dones al front, ni que sigui amb funcions només indirectament relacionades amb el combat.

En cas de guerra, el governs europeus s'esperaven respectables quantitats de desercions i inclús, aldarulls públics provocats per internacionalistes, sindicalistes, paciïnstes, etc. El govern francès, per exemple, tenia previstes des del 1909 llistes de persones per a detenir, que figuraven als "carnets B", amb la intenció de prevenir el sabotatge de la mobilització (J.J. Becker, 1973, p. 12).

La realitat fou menys problemàtica, al contrari: no sols hi va haver unes taxes de deserció mínimes: a França, l'1,5% n'esperaven entre 5 i 13. A Àustria-Hongria hi va haver poques desercions i força entusiasme. A la majoria de les capitals i grans ciutats dels països bel·ligerants el públic i els soldats manifestaren intensos sentiments nacionalistes i total disposició a entrar en el conflicte. Aquesta actitud, acompanyada de masses de voluntaris que sobrepassen la capacitat de les oficines de reclutament i de protestes antibèl·liques gairebé simbòliques, pot semblar-nos sorprenent —i així ho va semblar a les autoritats, que experimenten massivament per primera vegada els resultats de la conscripció— i més a la vista de les circumstàncies del combat que hem analitzat. A l'apartat següent provem d'explicar aquest fet aparentment sorprenent.

4.3.- Les arrels de l'entusiasme bel·licista

Un fenomen tan complex com és l'acceptació —resignada o bé entusiasta— de la guerra a tots els països bel·ligerants no pot respondre a causes simples. Molts autors s'han plantejat la qüestió de perquè hi van, a la guerra, els soldats. J.M. Winter (1988, pp. 116-118) considera molt explicable

l'entusiasme dels països que se senten envaïts. Però, aleshores, com explicar l'allau de voluntaris de la Gran Bretanya, absolutament indemne? Que potser el justifica, el desig de "defensar la petita Bèlgica" o "cantar-li les quaranta al Kàiser"?

4.3.1.- Guerra i opinió pública

En línies generals, la població de tots els països bel·ligerants estava convençuda de la legitimitat de la seva causa. Segons Marc Ferro (1988, p. 221), aquesta convicció anava acompanyada de dues més: que la derrota duria el triomf del mal i que la victòria era indubtable. L'ampla difusió d'aquests principis responia a allò que Ferro anomena la "mobilització dels esperits", per a la qual els mitjans de comunicació no varen estalviar esforços. Una de les claus d'aquesta unanimitat és l'exercici d'una censura estricta, que controla i esbiaixa les informacions i que aconseguix que pràcticament tots els súbdits i ciutadans creguin que el seu país ha entrat en una guerra defensiva; les informacions aboquen tota la culpa a l'agreujament de les tensions internacionals sobre el país o coalició oponent, als quals s'atribueixen tota mena de tares humanes, morals i culturals²⁰². Alhora, la censura impedeix parlar de les vagues, de l'estat dels magatzems o dels incidents xenofòbics. Per aquesta raó, un llibre dedicat a la premsa en aquesta època la qualifica de "primera baixa"²⁰³. Com veurem, aquesta ocultació de la realitat es mantindrà tot al llarg de la guerra, amb l'efecte de deformar greument l'opinió pública.

La conformació d'aquest conglomerat d'opinió favorable a la guerra és també resultat d'allò que alguns autors han anomenat "guerra d'il·lusions"²⁰⁴. Winter (1988, pp. 34-35) afirma que, entorn de la guerra, s'havia teixit un conjunt d'il·lusions, escampat per la premsa. Pel que fa a la possibilitat que esclatés una guerra general, n'hi havia dues: que els règims polítics massa inestables se la voldrien estalviar a causa del perill que els suposaria; i que la diplomàcia fóra capaç d'evitar-la, com l'havia evitada en d'altres ocasions. Un cop engegades les mobilitzacions i les declaracions de guerra en cadena, encara quedaven d'altres il·lusions: la guerra no podia ser llarga,

²⁰² L'ambient tan extremament xenofòbic queda palès en el canvi de cognom que fan els membres de la Casa Reial anglesa en substituir, arran de la guerra, el Saxònia-Coburg-Gotha per Windsor, i Battenberg per Mountbatten.

²⁰³ Vegi's Knightley, 1975

²⁰⁴ Vegi's el llibre de Frits Fischer *Krieg der Illusionen. Die deutsche Politik von 1911 bis 1914*. Dost, Düsseldorf, 1969

seria limitada i controlada i no esdevindria general, i, finalment, aportaria el renaixement i el rejuveniment espiritual al país.

De manera que els europeus se'n varen anar a una guerra imaginària: seria una gesta breu, brillant i apoteòsica. Un clamorós combat cos a cos, que ompliria de glòria els seus herois. Una aventura baronívola, tota amarrada d'emocions patriòtiques i de la idealitzada companyonia del front. La guerra salvaria el jovent de l'ensopiment i la previsibilitat de la vida burgesa i li oferiria un entreteniment atractiu i patriòtic. De fet, no ens falten testimonis que molts voluntaris varen viure el trencament imposat per la guerra com la possibilitat de defugir la vida normal. Tant Robert Graves com Ernst Jünger expliquen que la guerra eis va deslliurar d'uns estudis poc atractius. L'opinió de T.E. Lawrence, futur "Lawrence d'Aràbia", que aleshores ja tenia vint-i-sis anys, no és tan eixelebrada:

"pel fet d'allistar-se, un home reconeix la seva derrota davant la vida (...). Les raons que m'impulsaren a enrolar-me: en explicar-li a Dawney vaig dir: Suïcidi espiritual²⁰⁵".

4.3.2.- *Els agents de formació d'opinió*

Ara bé, els ànims del 1914 no només són resultat de la manera en què els governs justifiquen conjunturalment la guerra, sinó també de

"l'acumulació de tradicions nacionals i d'actituds que havien format creences respecte a la naturalesa de l'Estat i de la seva autoritat, reforçades pels programes escolars de les darreres dècades i pel llenguatge en què polítics i periodistes parlaven dels afers internacionals".

(James Joll, 1984, p. 171).

En efecte, hi havia poderosos i variats agents de difusió que afavorien sistemàticament l'acceptació de la inevitabilitat de la guerra i que en mostraven una visió positiva i atractiva, juntament amb nombrosos elements de militarisme, nacionalisme i xenofòbia. En aquesta línia s'han de situar des de publicacions, sovint degudes a plomes insignes, fins a grups d'opinió, organitzacions juvenils i l'escola. Brian Bond (1984, p. 72) considera que

²⁰⁵ citat per Jorge Arana. Pròleg a *Los siete Pilares de la Sabiduría*. Madrid, Ed. Libertarias, 1990, p. XXXIII.

l'Europa del 1914 estava "fascinada per la guerra" i que tota una generació hi havia estat preparada física i mentalment.

James Joll (1984, pp. 185-186) parla de l'elevada incidència d'alguns corrents, com l'irracionalisme, el nacionalisme o l'antijudaisme i el predicament de determinades virtuts, específicament militars, com la disciplina i l'obediència. Arno Mayer (1986, p. 256) afirma que les idees motrius dels anys que van del 1890 al 1914 procedien de Darwin i de Nietzsche, que s'incorporen a l'antiprogressisme i l'antiliberalisme de l'època en fórmules com és ara "la supervivència dels més aptes" o la "voluntat de poder". Pel que fa al socialdarwinisme, fa part de la cosmovisió de les classes dirigents i governants i considera que la victòria militar és la prova d'aptitud suprema d'un Estat. Nietzsche, "principal rapsode de la batalla contra el nivellament polític, social i cultural" era molt favorable a la militarització en curs i preveia una guerra que

"diria si al bàrbar, inclús a l'animal salvatge que hi ha dins nostre".

(Hobsbaum, 1989, p. 303)

Les classes dominants o governants europees —i no sols elles— estaven, doncs, convençudes de la inevitabilitat de la guerra que, en general, consideraven un exercici saludable.

"la pau eterna és un somni, i no pas dels més feliços, i la guerra és un element de l'ordre universal creat per Déu. En ella es despleguen les qualitats més nobles de l'home, el valor i l'abnegació, la fidelitat i la caritat ni que sigui amb risc de la pròpia vida. Sense la guerra, el món s'enfonsaria en el materialisme"²⁰⁶.

El general alemany von Bernhardt explica que havia escrit el seu llibre *Alemanya i la pròxima guerra* (1911) per tal de protestar contra

"les aspiracions pacífiques que semblen dominar la nostra era i amenacen amb enverinar l'ànima del poble alemany (...) la guerra és una necessitat biològica, tan necessària com la lluita dels elements de la Natura". (Ashley Montagu, 1985, p. 220).

²⁰⁶H. von Moltke, 1880. in: Karl Liebknecht, *Antologia de escritos*. Barcelona. Icaria, 1977, p. 54, nota 41

Noti's que aquesta opinió, procedent dels elements més prominents de la casta militar europea, no desdiu gens de la següent, deguda a un intel·lectual francès més aviat progressista:

"Que potser no seria la fi de la humanitat la fi de la guerra? La guerra és vida. Res no existeix a la natura que neixi, creixi o es multipliqui sense guerra. Hem de menjar i que se'ns mengin per tal que el món visqui. Només les nacions guerrereres han prosperat: una nació es mor així que es desarma. La guerra és l'escola de la disciplina, del sacrifici i del valor²⁰⁷.

Molt lligat a la glorificació de la guerra es troba, a l'Europa de les dècades prèvies a la Gran Guerra, un nacionalisme molts estès, de caire ben chauvin o jingoist i que Arno Mayer considera resultat d'una girada cap el conservadorisme pràcticament general de l'Europa del moment:

"(per a) contrarrestar el cosmopolitisme dels liberals i l'internacionalisme dels socialistes, la nació arriba a personificar l'ordre establert i les forces polítiques disposades a defensar-lo".

(1986, p. 273)

Aquest nacionalisme recolza en la confiança en els exèrcits que, a tot arreu, representaven les essències més reaccionàries i una gran part dels membres del quals —oficials i soldats— procedien dels àmbits rurals. No és aquest, però, l'únic vessant oferit pel nacionalisme, que també té caires patriòtics adscrits a les tradicions republicana i revolucionària, sobretot a França.

També en aquesta època la premsa popular mostra unes opinions extremament xovinistes, de gran acceptació entre la classe mitja. Un altre element d'expansió del nacionalisme és el devesall de literatura bèl·lica de ficció que compareix en molts països i que, com fa notar Marc Ferro, reflecteix, en els jocs d'aliances i adversaris, l'evolució de la diplomàcia. Els alemanys no hi són gaire propensos, però el general Friedrich von Bernhardi publica el 1912 el seu llibre *Alemanya i la pròxima guerra*, que té l'avantatge d'enlairar els ànims propis i l'inconvenient d'alertar els aliats. A la Gran Bretanya hi havia tingut gran èxit, durant la dècada del 1880, la novel·la titulada *La Batalla de Dorking*, que estimula la proliferació d'epigons. Els britànics es mostren molt alterats per una possibilitat d'invasió que la realitat bèl·lica de la

²⁰⁷ Émile Zola, 1891, citat per J. Joll, 1984, p. 186

Gran Guerra va confirmar fins a cert punt. A França s'hi publicuen moltes obres que comparteixen l'odi i el menyspreu pels alemanys, com certifiquen els seus títols: *La débâcle de l'Alemanya en la pròxima guerra*. L'esperit de l'exèrcit, almenys en part, queda palès en la novel·la *La guerra de demà*, publicada el 1891 pel capità Daurit, pseudònim d'Auguste Driant, gendre del General Boulanger i que és dedicada al seu regiment:

"amb tu hagués volgut anar a la Gran Guerra, que tots esperem i que triga tant. Per tal d'entretenir l'espera, he somiat aquesta guerra santa, que guanyarem".

(Marc Ferro, 1988, p. 63).

Una característica comuna a aquestes obres heterogènies és que descriuen la guerra més en consonància amb les circumstàncies del passat que no amb les raonables previsions pel futur i, en conseqüència, el públic lector hi confirma un estereotip de guerra de moviment, amb masses espesses d'infanteria i càrregues de cavalleria, que decideixen en pocs dies allò que a la realitat durarà anys.

4.3.3.- Els intel·lectuals

La justificació i glorificació de la guerra futura no queda només en mans d'aquells autors dedicats a gèneres populars o de masses. Precisament un dels temes que més ha cridat la atenció dels annalistes de l'època que tractem és la quasi unanimitat mostrada pels intel·lectuals europeus en les dècades d'abans de la crisi i un cop esclatada la guerra, en favor de l'enfrontament o, com digué Romain Rolland,

"En les èlites de cada país, no hi ha ningú que no proclami o estigui convençut que la causa del seu poble és la causa de Déu, la causa de la llibertat i del progrés humà²⁰⁶".

cosa que es pot constatar per poc que s'espigolin algunes frases degudes als intel·lectuals europeus més prestigiosos del moment. Henri Bergson diu el 4 de Setembre del 1914:

"El conflicte actual ens mostra dues forces en oposició (...) la força que es desgasta, Alemanya, perquè no recolza en un ideal

²⁰⁶ *Au dessus de la mêlée*, transcrit per Stromberg, 1982, p. 1

superior, i la que no es desgasta, França, perquè recolza en un ideal de justícia i llibertat”.

mentre Werner Sombart, a *Kandler und Helden*, adverteix:

”El món es reparteix en dos camps: el dels marcaders —que són els anglesos— i el dels herois —que són els alemanys—. Els alemanys han de veure per força el triomf de la seva causa perquè és el triomf de la civilització²⁰⁹”.

Es pot argumentar que els corrents intel·lectuals europeus eren internacionals: els francesos adoraven Wagner, Nietzsche, la cultura francesa; els britànics, el ballet i la novel·la russes, alhora que marxistes, psicoanalistes i anarquistes feien omissió expressa de les fronteres existents. Però Stromberg (1982, p. 190) replica que la comunitat intel·lectual europea d'abans del 1914 era tan cosmopolita com nacionalista, i, per a explicar el seu esclat bel·licista, addueix un conjunt d'elements que es podrien reunir sota l'epígraf de refús a la societat en què vivien, i que incloïa la set d'aventura enmig d'un món materialista, la necessitat d'una causa que donés sentit a la vida o l'esperança que la destrucció del nou ordre en duria un de nou, més net. Però, per damunt de tot, hi havia, segons Stromberg, el fet que la guerra és un fenomen capaç de reconstruir la solidaritat, la ”resurrecció de la comunitat”:

”L'esperit del 1914 era un antídote contra l'anòmia, resultat d'haver esbandit les poderoses forces del passat, forces urbanes, capitalistes i tecnològiques que havien destruït els lligams primaris, bo i forçant la gent a una crisi de relacions socials. L'instint primitiu de fer guerra contra un enemic comú fou un remei per a la crisi, desgraciadament a un preu massa alt”.

(1982, p. 198).

Els intel·lectuals són el portaveu habitual de la incomoditat de l'individu en la societat, començada de manifestar prop d'un segle abans, i que no havia fet altra cosa sinó créixer, en un context de pèrdua cultural de les masses urbanes i erosió de les formes de comunitat, el desarrelament i l'anonimat en les megalòpolis que Lewis Mumford anomenava ”necròpolis”. Els intel·lectuals són precisament els que més valoren aquesta possibilitat d'acabar el seu exili i de reunir-se amb la resta del poble en allò que Eric Leed anomena

²⁰⁹ transcrits per Marc Ferro, 1988, p. 222

"la comunitat d'agost i la fugida de la modernitat" (1979, pp. 39 i ss.). En efecte, la població urbana es llança al carrer en una celebració que va deixar una memòria molt persistent en tots els seus participants. Qui surt al carrer, va a celebrar-hi l'alegria pel trencament de la normalitat —uniforme, previsible, monòtona—, de les barreres que separen funcions i classes socials, la fusió amb el "poble", la manifestació de la seva comunitat de desig. En versió del novel·lista austriac Stefan Zweig,

"Si, en calmada reflexió sobre el passat, ens demanem perquè Europa va anar a la guerra el 1914, no hi trobarem fonament raonable ni provocació. No tenia res a veure amb les idees, ni tan sols amb les insignificants fronteres. No ho puc explicar de cap més manera que per l'excés de força, tràgica conseqüència del dinamisme intern que s'havia acumulat en aquells quaranta anys de pau i que ara cercava una sortida violenta".

(Leed, 1979, p. 52)

4.3.4.- Grups d'opinió i de pressió

Des de finals de segle XIX i primers anys del XX, hi havia en alguns països europeus grups d'opinió i de pressió organitzats amb finalitat patriòtica i fins i tot militarista. Els més coneguts són les lligues navals que, tant a Alemanya com a la Gran Bretanya promovien el creixement de la marina de guerra bo i difonent la necessitat que el país en tenia. D'altres eren imperialistes, com l'*Alldeutscher Verband* alemanya, que promocionava la conversió del país en gran potència (ni que fos per mitjà de la guerra), la formació d'una gran Alemanya que anés de Berlin fins Bagdad i la germanització dels elements humans al·lògens (B. Bond, 1984, p. 73). La *National Service League* britànica propugnava la introducció del servei militar obligatori a la Gran Bretanya, com a conseqüència dels inconvenients constatats durant la guerra dels bòers. Tenia el suport de la dreta i comptava amb membres coneguts, com l'escriptor Rudyard Kipling: els seus esforços es dirigien a la classe treballadora, davant la qual presentaven visions sinistres d'invasió i bloqueig econòmic, complementàries de les pintades a la literatura bèl·lica de ficció (B. Bond, 1984, pp. 74-75).

Algunes organitzacions es dirigien específicament als joves, i més concretament, als nois. Els *boy-scouts* britànics, fundats per Baden-Powell també

en el context de les guerres bòers, inclouen elements d'esport i de patriotisme i, com d'altres organitzacions similars, fomenta la camaraderia i la lleialtat.

Similar als *boy-scouts* és la *Jugendwehr* alemanya, que es dirigeix als nois en el període de temps intermedi entre la fi de l'escola i l'entrada a l'exèrcit, i que mostra als seus membres els perills tant de l'enemic exterior com de l'interior —la socialdemocràcia—. Algunes organitzacions juvenils alemanyes reben diners de l'Estat i suport de l'exèrcit i, sovint, pretenen contrarrestar el pacifisme socialdemòcrata. La *Jungdeutschlandbund*, per exemple, fundada pel general von der Goltz el 1911, l'entrenaven oficials, de la reserva o regulars i, en una publicació del 1913 que li pertany s'hi pot llegir:

"serà més bell i meravellós viure per sempre enmig dels herois, al monument commemoratiu d'una església, que no pas tenir una mort al llit, buida i sense nom..."

(Brian Bond, 1984, p. 76).

Hi havia dues institucions que, a diferència de les fonts d'opinió resseguides fins ara, tenien capacitat per arribar, pràcticament a tota la població: l'Església —les esglésies— i l'escola.

De les esglésies, en diu Arno Mayer (1986, p. 278) que ajuden les èlites a inculcar en els cristians el culte a la guerra, "amb la seva habilitat i èxit habituals", i Michael Howard (1986, p. 522) abona aquesta versió afirmant que els europeus del 1914 estaven acostumats a la idea de la guerra a causa de les vegades que els havien predicat sobre el tema.

No dispo de cap sermó ni prèdica sobre el tema. De tota manera, podríem comprovar l'opinió d'un eclesiàstic francès l'estiu del 1914, tal com ens el transcriu Gaziel:

"Porta una sotana que encara fa més alta la seva prima i noble estatura, i unes barbes de missioner de teatre, molt llargues i blanques, que ressalten, per contrast, amb la morenor de la pell i les mans rugoses i fortes. Mentre avança a poc a poc damunt la catifa verd tendre, li emmarquen el cos els voravius i els botons morats de l'hàbit, i, a les sabates baixes, hi lluen sivelles d'argent. És monsenyor Langlois, el bisbe *in partibus infidelium* que s'ha passat llargs anys peregrinant per les colònies franceses d'Àfrica i de l'Extrem Orient. El vaig conèixer fa poc al *château* de Saint-Ange. Perquè ara, ja jubilat del ministeri colonial, es dedica a anar de casa en casa, sobretot pels voltants de París i també per

tot Bèlgica, fent de preceptor i inculcant els principis tradicionals del catolicisme benpensant i confortablement instal·lat en aquesta vall de llàgrimes, als brots més tendres de la noblesa rànica i l'alta burgesia franco-belga

(...).

— És cert, com acaba de dir la senyora Goguéry —comença monsenyor— que a França ningú no vol, més ben dit, no volia la guerra. Però, un sentiment d'una sinceritat i una innocència tan grans, cal no judicar-lo tampoc a la lleugera. Seria absurd de creure, en efecte, que França desitja la pau, qualsevol pau, moguda per una mena de beateria patriòtica que la deixin tranquil·la. Si França estima la pau per damunt de tot és perquè voldria que en el món imperés un esperit de tempraça i de justícia. Però la justícia i la tempraça no podran imperar mai entre els pobles, mentre subsisteixin les injustícies imposades per la violència. I l'exemple més irritant per als francesos, en aquest ordre de les iniquitats internacionals, és que des de 1870, per incapacitat del segon Imperi i per traïció palesa de generals corromputs, l'Alsàcia i la Lorena estiguin sota la bota dels alemanys. Incidents tan greus com el que no fa gaire va produir-se a Saverne, i que alarmà tot el món, proven que mentre duri aquest estat de coses serà completament inexacte, en el pla internacional, i gairebé un acte criminal, de lesa pàtria, a dins de França, sostenir que els francesos volem només que ens deixin en pau, al preu que sigui.

Aquesta voluntat de pau del poble francès, que a hores d'ara tothom pot comprovar, i més que ningú els estrangers residents a França, en bona part és deguda —no cal que ens enganyem— al fet que la consciència popular té la sensació que no estem preparats per a la guerra i, per tant, no podem fer-la si ens fallen les ajudes i col·laboracions de pobles amics i aliats, que vinguin, com en una empresa de socors urgent, a suplir amb les forces d'ells les que a nosaltres ens manquen. Aquesta és la veritat nua i crua: la clau de la immensa i obsessionada preocupació íntima del poble francès, en aquests hores d'incertesa i d'angoixa. Què més voldríem, en realitat, sinó poder haver-nos-les de tu a tu i a soles amb el maleït prussià, com en 1870, però ara sabent que estem ben preparats i podem deixar que el món sencer contempli

com França restableix l'imperi de la justícia escarnida! Perquè, només en igualtat de condicions, un soldat francès no en té ni per a començar amb deu soldats germànics²¹⁰.

I encara hi ha més —afegeix monsenyor—: si volem ser francs, hem de confessar que, en cas d'haver comptat amb la preparació necessària, reclamada debades per tants de bons patriotes que passaven per *chauvinistes* rabiosos i pertorbadors de la pau europea, ja fa temps que aquesta guerra hauria esclatat, provocada per nosaltres mateixos. Perquè el deure essencial de França no estarà acomplert fins el dia que els nostres germans captius d'Alsàcia i Lorena puguin tornar a aplegar-se sota la nostra bandera. Però la consciència profunda que la revenja reparadora no era possible és el que ens ha fet contemporitzar durant tants anys, i sofrir humiliacions una darrera l'altra, sempre amb la falsa il·lusió que així preservàvem la pau. I ara es veu ben clar que, dissortadament, la contemporització criminal no ha servit sinó per a engallar l'enemic implacable i deixar-lo preparar-se tant com ha volgut per caure'ns traïdorament al damunt altra vegada (...)"

(Gaziel, 1965, pp. 44-46).

4.3.5.- L'escola

De l'escola, en canvi, ens han pervingut nombroses mostres, no pas, és clar, del contingut de les classes ni de les disertacions dels mestres, però sí dels llibres de text i de lectura dels anys de formació dels europeus del 1914. L'escola d'aquesta època és "patriòtica sense excepció", i de la història que s'hi aprèn en deriva una gran proporció dels instituts patriòtics de la majoria de la població (J. Joll, 1984, p. 189). A l'escola, els nens hi aprenen quin és "l'enemic tradicional i hereditari", contra el qual s'enfrontaran, el 1914, en combat singular, per bé que la guerra tingui lloc en el si de dues coalicions i amb finalitats imperialistes (M. Ferro, 1988, p. 32) i, segons Michael Howard (1987, p. 54)

---

²¹⁰ És la creença universalment estesa, que jo deia abans, i que, de cadascun dels exèrcits nacionals, en fa un mite gloriós i invencible, com de cada religió, per als qui hi combreguen, l'única veritable i salvadora

"Un del criteris explícits de l'educació nacional a partir del 1870 a la majoria dels països de l'Europa occidental era produir generacions físicament aptes per a la guerra i psicològicament adaptades a ella".

L'escola francesa ofereix una ininterrompuda mitificació de les glòries militars, a les quals es lliga sempre el nacionalisme (Raoul Girardet, 1966, p. 23). Però el patriotisme francès no és patrimoni de la dreta sinó que, com ja hem anunciat abans, segueix una tradició que enllaça amb la Commune i la Revolució. Els mestres, que Charles Péguy anomenà "hússars de la República", sovint laicistes, i els capellans, que podrien molt bé representar les "dues Frances" oposades en ocasió del procés Dreyffus, comparteixen, amb el suport de mitologies diferents, l'esperit de la revanxa contra Alemanya i el més ardent patriotisme. L'endemà de la derrota del 1871, la Tercera República francesa engega un programa d'educació cívica a l'escola amb el disseny explícit de preparar tots els escolars per la defensa de la pàtria. Molts, com el filòsof Littré, lamentaven haver inculcat als infants "el respecte benevolent als pobles estrangers" i ara consideren necessari "educar-los en la malfiança i l'hostilitat" per tal que s'adonin de la necessitat de preparar-se a matar i morir: és l'única via de fugir

"la sort de l'Alsàcia i la Lorena, la més trista de les desgràcies, el dolor més punyent"

(Girardet, 1966, p. 70).

Des de final de segle, l'influx del pacifisme i del sindicalisme revolucionari (als quals ens referirem un xic més endavant) matisa aquesta versió patriòtera, *cocardière* i xovinista, però el patriotisme seguirà essent una marca intensa en la formació moral de les joves generacions franceses fins la Primera guerra mundial (Girardet, 1966, p. 71). El 1913, els nens d'escola francesos ofereixen al president de la República, coincidint amb el debat sobre el període de servei militar obligatori, tres anys en comptes de dos²¹¹.

Alguns dels textos que presenta Raoul Girardet ens serviran per a constatar el que hem exposat fins ara. Per exemple, aquest tema de redacció, proposat pel *Cours élémentaire*:

"Un bon francès. Esquema de redacció. A l'hospital de Toulon, un sergent jove pateix una amputació a causa d'una ferida rebuda

²¹¹ amb el recolzament de *Le Figaro*, *Le Matin* i *Le Temps*: B. Bond, 1964, p. 79

a Tonkin. El ferit es desperta, es mira la ferida i diu: "Més val això que no pas ésser prussià". El sergent era de Mets".

Aquest altre fragment procedeix d'un text de moral per al mateix curs:

" A còpia de sentir a parlar de França amb amor i veneració, de veure lloar els qui l'han servida bé i blasmar els qui l'han traïda, acabaran sentint, per aquesta França (...) no sé quin afecte ingenu barrejat de respecte²¹² (...).

Un dels llibres de lectura més difosos per a l'escola primària francesa és el conegut *Le Tour de France par deux enfants*, aparegut el 1877 i reeditat moltes vegades fins a primers del segle XX. El seu tema consisteix en el viatge que fan dos germans lorenesos, orfes, que recorren França poc després del 1871, a la recerca dels seus parents després de passar clandestinament la nova frontera. Els seus objectius són clars:

"Ens queixem contínuament que els nostres nens no coneixen prou el seu país. Es diu, i amb raó, que si el coneguessin millor, encara se l'estimarien més i encara el podrien servir millor. Però els nostres mestres saben com és de difícil de dotar a l'infant una idea clara de la pàtria, o, inclús, del seu territori i dels seus recursos. La pàtria, no representa per l'escolar sinó una cosa abstracta de la qual, més sovint del que ens pensem, se'n pot sentir estranger durant un llarg període de la seva vida. Per a tocar el seu esperit cal presentar-li una pàtria visible i viva. Amb aquest objectiu, hem provat d'aprofitar l'interès de la canalla pels llibres de viatges²¹³ (...).

L'escola italiana inculca l'odi a l'enemic hereditari —Àustria—. Comprovar-ho és, en aquest cas, encara més fàcil, perquè el llibre de lectura més habitual de l'època fou traduït al castellà ja fa molts anys i s'ha reeditat recentment: es tracta de *Cor*, obra d'Edmondo de Amicis, autor de diverses obres adreçades a fomentar l'admiració per l'exèrcit italià²¹⁴.

²¹²Tots dos fragments procedeixen de *L'Instruction primaire. Journal d'éducation pratique pour les instituteurs, les institutrices et les directrices d'écoles maternelles*. L'anterior, del 16-VIII-1882. Aquest darrer, del 30-XII-1883. In: Raoul Girardet, 1966, pp. 77 i 79

²¹³Pròleg a l'obra, citat per Raoul Girardet, 1966, pp. 73-74

²¹⁴Vegi's, per exemple *La vita militare*, Firenze, Le Monnier, 1868

Cor, dedicat als escolars d'entre 9 i 13 anys, ofereix, junt amb un missatge socialment conservador (foment de la caritat d'aquells que posseeixen alguna cosa envers els qui no tenen res, l'obediència a l'autoritat —pares, mestres etc.—,...) un recull de contes, que presenta la contribució de cadascuna de les regions italianes al procés bèl·lic d'independització. Els protagonistes dels contes són, en general, nens de procedència regional diversa, units per una característica comuna: l'heroisme en la guerra contra els austríacs: Els seus títols són prou eloqüents: "El petit patriota padovà", "El petit vigia llombard", "Sang romanyola". Tampoc no hi manca la glorificació dels herois nacionals: el rei Victor Manuel II, el comte Cavour, el rei Umberto, Mazzini, i, finalment, Garibaldi, que mereix tota la devoció de l'autor:

"(...) era gran, senzill i bo. Odiava tots els opressors, estimava tots els pobles, protegia tots els febles: no tenia altra aspiració sinó el bé, refusava els honors, menyspreava la mort, adorava Itàlia. ..."

(De Amicis, 1984, p.257)

El fragment següent s'inicia amb un discurs del director de l'escola en ocasió d'una desfilada de soldats:

"Nois, us heu d'estimar molt els soldats. Són els nostres defensors, els que anirien a deixar-se matar per nosaltres si, demà, un exèrcit estranger amenacés el nostra país. També són nois, tenen pocs anys més que vosaltres, i també van a escola; i n'hi ha de pobres i de rics, com entre vosaltres, i venen de tot Itàlia. Ho veureu, gairebé se'ls pot reconèixer per la cara: en passen de sicilians, sards, napolitans, llombards. Aquest és un regiment veterà, dels que combateren el 1849. Els soldats ja no són aquells, però la bandera encara és la mateixa. Quants n'havien mort pel nostre país entorn d'aquesta bandera, vint anys abans que neixèssiu vosaltres! Ja vé, diu en Garrone. I, en efecte, no gaire lluny, es veia la bandera que avançava per damunt dels caps dels soldats. Fills meus, feu una cosa —digué el Director— feu la vostra salutació d'escolars, amb la mà al front, quan passin els tres colors. La bandera, que duia un oficial, va passar davant nostre, estripada i descolorida, amb les medalles penjades de l'asta. Tots ens van posar la mà al front alhora. L'oficial ens va mirar somrient i ens tornà la salutació amb la mà. —Bons minyons—

va dir algú darrera nostre. Ens varem girar: era un vell que duia al trau la cinta blava de la campanya de Crimea: un oficial jubilat, —Molt bé, va dir— heu fet una cosa maca (...) qui de petit respecta la bandera, de gran sabrà defensar-la”.

(*Ibidem*, p. 41).

També als llibres britànics s'hi poden trobar passatges adreçats a fomentar el patriotisme i, junt amb ell, el bel·licisme. Alguns constitueixen una mostra del xovinisme més xaró, com aquest poema de Rudyard Kipling anomenat "La Glòria del Jardí":

"La nostra Anglaterra és un jardí ple d'imponents panoranies,
de parterres, flors, arbustos, gespa i avingudes,
amb estàtues a les esplanades i gallindis que es passegen magestuosos,
Però la Glòria del Jardí rau en allò que l'ull no veu²¹⁵ (...).

Rudyard Kipling és conegut per les seves nombroses obres literàries, sovint adreçades al jovent i en les quals, l'imperi i les gestes bèl·liques dels britànics hi tenen una part important²¹⁶. En aquest volum escolar que ara citem, s'hi defensa, a més, la preparació per la guerra que ha de venir:

"No crec que hi hagi cap dubte que l'única cosa assenyada que podem fer els que estimem el nostre país és aprendre instrucció militar immediatament i estar preparats per a lluitar en qualsevol moment". (*Ibidem*, p. 245).

Però no cal pensar que Kipling i Fletcher representen una opinió minoritària: en el seu discurs del dia de l'imperi, celebració iniciada el 1903 i generalitzada a les escoles britàniques el 1907, el rector de l'Exeter College diu:

"Els nois han d'aprendre de disparar dret i a ser capaços de fer part de la defensa del seu país si convé, i les noies també tenen els seus deures a fer; poden animar germans i amics a tenir tant d'in'èrès en dur un fusell com en jugar al futbol o al cricket²¹⁷".

²¹⁵ a *School History of England*, by Cyril Fletcher and Rudyard Kipling. Oxford, at the Clarendon Press, 1911, p. 249

²¹⁶ vegeu, per exemple, *War Stories and poems*, Oxford, Oxford U. Press, 1990

²¹⁷ in: Pamela Horn. *The Victorian and Edwardian Schoolchild*, Gloucester, Alan Sutton, 1989, p. 147